

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМИ, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В XXI СТОЛІТТІ

Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції

11 травня 2023 р.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

***PROBLEMS, PRIORITIES, AND PERSPECTIVES
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN XXI CENTURY***

Proceedings of the XV International Scientific and Practical Conference

May 11, 2023

Kamianets-Podilskyi – 2023

УДК 378.4(477.43)(082):33
ББК 74.584(4Укр-4Хме)
В53

Рекомендовано вченою радою природничо-економічного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 4 від 25.04.2023)

Організаційний комітет:

Іван Семенець, кандидат економічних наук, доцент, декан природничо-економічного факультету, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (голова оргкомітету).

Тетяна Боднарчук, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (співголова оргкомітету).

Стефанія Баженова, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Олександр Любинський, доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри екології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Наталія Мазур, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Людмила Матвейчук, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Ірина Ящишина, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Людмила Любінська, доктор біологічних наук, доцент, професор кафедри біології та методики її викладання, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Михайло Ведерніков, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці, Хмельницький національний університет.

Вікторія Небрат, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу економічної історії, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Наталія Супрун, доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу економічної історії, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Ольга Новікова, доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи, Інститут економіки промисловості НАН України.

Даріуш Новак, доктор економічних наук, професор, Державний економічний університет в Познані.

Дмитро Пармаклі, доктор хабілітат економічних наук, професор, Комратський державний університет.

Наталія Казанішена, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри біології та методики її викладання, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Ігор Касіяник, кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та методики її викладання, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Володимир Лисак, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Руслан Якубаш, директор НПП «Подільські Товтри».

Відповідальний за випуск:

Тетяна Боднарчук, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

B53 Проблеми, пріоритети та перспективи сталого розвитку в XXI столітті. Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Відповідальний за випуск: Тетяна Боднарчук. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. 262 с.

ISBN 978-617-8105-11-2

Збірник містить тези доповідей учасників XV Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми, пріоритети та перспективи сталого розвитку в XXI столітті». Матеріали відображають результати наукового доробку вітчизняних та іноземних вчених, що стосуються історичних і сучасних аспектів розвитку економічної науки, цифрових та інноваційних перетворень економіки, обліку, аналізу, оподаткування та контролю, управління людським капіталом, а також суб'єктів господарювання різних галузей економіки.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, хто цікавиться проблемами розвитку сучасної економіки.

Представлені у матеріалах міжнародної науково-практичної конференції тези учасників відображають власну наукову позицію авторів. Тези публікуються в авторській редакції. Автори доповідей несуть повну відповідальність за зміст тез. Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього збірника посилання на авторів і видання є обов'язковим.

ISBN 978-617-8105-11-2

УДК 378.4(477.43)(082):33
ББК 74.584(4Укр-4Хме)

ЗМІСТ

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 1.

Інноваційні пріоритети сучасного економічного розвитку в умовах військової агресії 10

Лідія Кавуненко

Мережева структура як сучасна форма організації досліджень 10

Ірина Лях

Сучасний розвиток інноваційно-інвестиційних процесів в умовах військової агресії 14

Ігор Макаренко

Наукоцентричність: інноваційні пріоритети економічного розвитку в умовах воєнної агресії 17

Надія Петренко

Краудфандинг як альтернативна форма фінансування розвитку науки в Україні 23

Світлана Пухир

Ґрунтовний внесок Річарда Галера у дослідження економічної поведінки 27

Вадим Савченко

Прогнозування на пряму змін курсу фінансового інструменту з використанням комбінацій простих ковзних середніх 31

Віталій Ткачук

Державне регулювання економічних процесів регіону в умовах сьогодення 35

Юрій Харазішвілі, В'ячеслав Ляшенко, Олена Грішнова

Інноваційний внесок: економічне зростання, економічний розвиток, інноваційне табло 39

Ірина Ящишина

Ресурсорієнтованість економіки: за та проти 44

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 2.

Цифровізація як чинник повоєнної відбудови економіки та суспільства 48

Сергій Бублик, Олег Мех, Лариса Бобровник

Цифровий моніторинг наукової спрямованості нормативно-правових актів 48

Вероніка Буторіна	
Електронні послуги як інструмент здійснення соціальної політики у країнах світу	53
Олександр Вишневський	
Смарт-промисловість як фактор повоєнного відновлення економіки України	57
Тетяна Дімітрова, Тетяна Глушко	
Відновлення та розвиток цифрової економіки в умовах післявоєнного стану	61
Олександр Іщенко	
Вплив цифровізації на ринок праці: урахування ключових тенденцій при плануванні післявоєнного відновлення України	65
Олександр Касперович	
Особливості інституціоналізації українського волонтерства в умовах цифровізації та воєнного стану	68
Людмила Матвейчук, Павло Польовий	
Е-урядування: світовий рівень і Україна	73
Ярослав Охримчук	
Розвиток інформаційних технологій в Україні: актуальність військового часу	77
Іван Семенець	
Великі дані фінансової сфери	80
Оксана Чернушкіна	
Трансформація бізнес-структур в умовах цифровізації	83
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 3.	
Сталий розвиток України та регіонів: соціальний, економічний, еколого-технологічний та природно-ресурсний аспекти	90
Grzegorz Wojtkowiak, Zuzana Lušňáková	
Are Millennials and Z Generation socially responsible managers?	90
Оксана Бойко	
Наповненість екологічного рюкзака як характеристика експорту української металопродукції	94
Наталія Гахович	
Стратегічне планування повоєнного відновлення промисловості України на принципах зеленого розвитку	98
Інна Григорчук, Ольга Оптасюк	
Оцінка фізичного розвитку сільських школярів в сучасних умовах	103

Оксана Кушніренко	
Імплементация європейських засад в стратегічному плануванні повоєнного відновлення України	105
Володимир Логінов, Ганна Чернюк	
Ландшафтна структура, використання та радіаційне забруднення земель Рівненського заповідника	109
Олександр Любинський	
Органічне виробництво в контексті сталого розвитку	114
Ольга Матуз, Андрій Сопурко, Юрій Тостановський	
Господарські зв'язки України і Польщі	117
Ольга Новікова, Ярослав Остафійчук	
Управління соціально-трудовою сферою в умовах повоєнної розбудови резильєнтності економіки України	121
Оксана Панькова, Яніна Красуліна	
Повоєнне відродження України на засадах людиноцентричної економіки: візія відділення економіки НАН України	127
Ганна Чернюк	
Особливості агрокліматичних ресурсів зволоження на території Тернопільської області	133
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 4.	
Збереження людського та трудового потенціалу України в умовах національних та глобальних викликів	137
Ірина Андрейцева	
Особливості управління людським капіталом підприємства	137
Віталія Кліменкова	
Управління науковим колективом як фактор ефективності та продуктивності науки	142
Оксана Лаврук	
Емоційний інтелект як обов'язкова лідерська риса менеджера	145
Олена Мантур-Чубата, Олександр Горбатюк, Юрій Сковрон	
Діяльність служб зайнятості України та Ізраїлю: особливості та порівняльна характеристика	149
Надія Олійник	
Побудова роботи організації на засадах технологічного управління	154
Лариса Шамілева, Олена Хандій	
Характеристика гідної праці та якості трудового життя за періодами трудового процесу	159

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 5.

Проблеми і перспективи розвитку підприємств і підприємництва в умовах трансформації бізнес-середовища 165

Monika Moravanská, Matej Čereš, Mária Šajbidorová

Motivation table as a tool for leading people – case of Slovakia 165

Dmitrii Parmacli, Tatiana Dudoglo

Percentile is an important indicator in comparative analysis 171

Dmitrii Parmacli, Ludmila Todorici

Assessment of business activity of companies in dynamics 173

Ольга Кудласевич

Теорія підприємництва крізь призму формування ринку (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) 176

Оксана Кушнір, Вадим Чаплінський

Забезпечення ефективної діяльності бізнесу в умовах цифрової трансформації 179

Наталія Мазур

Особливості обліку формування фінансових результатів суб'єктів господарювання України 183

Марія Паранюк, Інна Якимчук

Готельні підприємства Кам'янця-Подільського 187

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 6.

Історичний досвід лібералізації підприємницького середовища як чинника повоєнного відновлення 191

Тетяна Боднарчук, Олександр Свідер

Концепції повоєнного відродження економіки в країнах Західної Європи 191

Назар Горін

Досвід повоєнної трансформації підприємницького середовища в Хорватії 195

Леся Дідківська

Еволюція континентальної моделі соціального захисту: орієнтири для повоєнної України 200

Вікторія Небрат

Економічна суб'єктність у процесах модернізаційної відбудови: міжнародний досвід 203

Тетяна Сливка	
Історичний досвід повоєнного відновлення економіки Німеччини в контексті діяльності великих корпорацій	208
Наталія Супрун	
Лібералізація економіки як механізм повоєнної реконструкції Західної Німеччини	211
ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 7.	
Індустрія туризму та готельно-ресторанний бізнес: історичний, екологічний, географічний та економічний підходи	215
Таїсія Веселовська	
Використання енергоефективного обладнання і технологій в закладах ресторанного господарства	215
Валерія Волошина, Інна Якимчук	
Формування туристичного потенціалу міста Кам'янець-Подільський	220
Інна Ковтунік	
Івахновецький ландшафтний заказник і ботанічний заказник «Чапля» як туристичні ресурси	223
Анна Козак, Інна Якимчук	
Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період	226
Тетяна Марусей	
Інноваційний розвиток туризму доби епідеміологічних небезпек і воєнного часу	230
Вадим Мендерецький	
Удосконалення ландшафтного проектування та дизайну – важливе завдання сучасної географії	235
Ольга Олійник	
Розвиток сфери гостинності на Поділлі	241
Богдана Опря	
Туризм як вид економічної дипломатії	245
Ігор Смирнов, Ольга Любіцева	
Києво-Поділ як осередок української церковної православної архітектури: недооцінений туристичний потенціал	248
Ігор Смирнов, Ольга Любіцева	
Можливості розвитку волонтерського туризму в Україні за умов російсько-української війни (на прикладі м. Кам'янець-Подільський)	255

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 1.
ІННОВАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

УДК 089.1

Лідія Кавуненко,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник ДУ «Інститут досліджень науково-
технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»,
м. Київ, Україна

МЕРЕЖЕВА СТРУКТУРА ЯК СУЧАСНА ФОРМА
ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ

У середині ХХ ст. західні науковці почали активно вивчати феномен широкого поширення мереж, що пронизують сучасне інформаційне суспільство і створюють його структуру. Ключову роль у зростанні ролі мереж у житті суспільства відіграють інформаційно-комунікаційні технології.

Відомий іспанський науковець М. Кастельс розглядає сучасну інформаційну еру як епоху глобалізації, засобом і втіленням якої виступають мережеві структури, які вважає найбільш характерним явищем сучасного світу [1]. Одним із напрямів його досліджень були глобальні процеси, що відбуваються в сучасному світі під впливом розвитку інформаційних технологій. М. Кастельс ввів термін «мережеве суспільство» і пояснив, що його виникнення пов'язане з технологічною революцією та інформаційною (постіндустріальною) фазою розвитку. Він зазначав, що в умовах інформаційної ери історична тенденція призводить до того, що домінуючі функції та процеси дедалі більше виявляються організованими за принципом мереж. Саме мережі складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на ході та результатах процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою [1].

На думку М. Кастельса, відбувається народження нової форми суспільства – мережевої. Зміни у відносинах виробництва ведуть до трансформації «матеріальних засад соціального життя» і навіть простору та часу.

В інформаційному суспільстві «простір потоків домінує над простором

культурних регіонів». Час знищується швидкістю зв'язку між комп'ютерами через «прагнення уникнути марних витрат часу, що ведуть до втрати інвестиційних можливостей або марного простою ресурсів» [2]. Виникає нова культура, культура реальної віртуальності. Усі ці зміни ведуть до виникнення «мережевого суспільства», яке «створене мережами виробництва, влади та досвіду. Ці мережі утворюють культуру віртуальності у глобальних потоках, що перетинають час та простір». Не всі соціальні інститути слідують логіці мережевого суспільства, але вона «поступово абсорбує і підпорядковує соціальні форми, що існували раніше» [2].

Науковці вважають, що мережеві структури існували у різні історичні епохи, навіть у первісному суспільстві були властиві мережеві структури, але типи мереж і рівень знань різні в кожній історичній епосі. Існує багато визначень мережевих структур. Так, наприклад, на думку Р. Хаггінса, під мережевою структурою слід розуміти «структуру, яка містить дві або більше компанії, які переслідують спільні цілі або працюють над вирішенням спільних проблем та взаємодіють протягом тривалого часу» [3]. Ф. Вебстер визначає мережеву структуру як «вільну гнучку коаліцію, керовану з єдиного центру, яка бере на себе виконання таких важливих функцій, як утворення альянсів та управління ними, координацію фінансових ресурсів та технологій, визначення сфер компетенцій та стратегії, а також вирішує відповідні питання управління, що пов'язують мережу воєдино інформаційними ресурсами» [4].

Ю. Хабермас вважав, що найбільш значущими характеристиками мережевої структури, які якісно відрізняють її від іншого типу соціальних структур, є її відкритість елементів по відношенню один до одного та зовнішнього середовища, що передбачає «встановлення широких, багатовимірних зв'язків комунікації», спонтанність, що полягає у можливості вільного формування та постійної зміни. Специфіка мережевої комунікації у тому, що вона має масовий і миттєвий характер, реалізований у вигляді технічних засобів [5].

Дж. Липнек та Дж. Стемпе [6] визначають основні принципи мережевих структур: наявність загальної довгострокової мети, яка не може бути повністю досягнута поза мережевою взаємодією кожним її окремим учасником; добровільність взаємодії, що забезпечує гнучкість та відкритість у мережі; незалежність партнерів, які мають можливість реалізовувати власні цілі та завдання організації, отримуючи в результаті включення до інтеграційного процесу певну вигоду, однак при цьому мають відповідати за досягнення кінцевої мети діяльності мережевої структури. Між партнерами всередині мережі існує взаємозалежність, юридично автономні одиниці

насправді тісно пов'язані, «зчеплені» між собою та постійно впливають одна на одну; множинність лідерів, які дозволяють забезпечити стійкість та еластичність мережі; множинність рівнів взаємодії, оскільки кожен учасник мережевої структури може взаємодіяти безпосередньо з будь-яким партнером, що входить до цього мережного формування. Крім того, вважається за необхідне при формуванні мережевої структури брати до уваги ще один принцип – наявність партнерської угоди, що підтверджує узгодженість цілей та напрямів діяльності на довгострокову перспективу та відображає порядок взаємодії його учасників.

Мережеві структури є гнучкими, динамічними, відкритими системами, які легко адаптуються до зміни умов функціонування, швидко реагують на перетворення системи, надають широкі можливості до залучення нових партнерів, проводять швидкий обмін ресурсами, тим самим збільшують рівень синергії від спільної діяльності.

Мережеві структури створюються для виконання спільної діяльності в різних сферах, в тому числі і в науці. Для виконання спільних проектів, наприклад за програмою ЄС «Горизонт 2020» створюються мережі виконавців таких досліджень. Україна є активним учасником програми «Горизонт 2020» на січень 2023 р. в базі даних Cordis профінансовано 282 міжнародних проекти, в яких брали участь науковці з України.

Автор цієї роботи брав участь у виконанні декількох міжнародних проектів і має досвід участі у роботі міжнародних мереж. Слід зазначити, що на початку виконання проекту створюється та затверджується угода з кожним учасником (партнером), що підтверджує узгодженість цілей та напрямків діяльності на довгострокову перспективу та відображає порядок взаємодії його учасників. В якості партнера виступає група науковців від країни-учасниці проекту. Між учасниками (партнерами) проекту в мережі існує взаємозалежність, юридично автономні вони насправді тісно пов'язані між собою і постійно контактують, обговорюючи перспективні та оперативні плани роботи. Кожен учасник мережевої структури може взаємодіяти безпосередньо з будь-яким партнером, що входить до цього мережного формування, що дозволяє забезпечити стійкість та еластичність мережі. Таким чином, позитивними моментами участі у мережевих структурах є, по-перше, обов'язкова участь молодих науковців, для яких плануються стажування в країнах-партнерах, по-друге, залучення додаткових науковців для виконання окремих завдань проекту, і по-третє, організація міжнародних конференцій і семінарів, на які запрошуються знані ті молоді науковці, що сприяє підвищенню кваліфікації наукової молоді та заохочення їх до наукової діяльності. Крім того, мережева

взаємодія заснована на активному контактуванні учасників, при якій кожний учасник може виконувати різні функції у завданнях проекту від учасника до керівника. Децентралізація стимулює розвиток творчих здібностей учасників, креативність їхнього мислення, що призводить до підвищення якості прийнятих рішень.

Слід зазначити, що в попередніх рамкових програмах ЄС від України брали участь науковці інститутів Національної академії наук України (НАН України) та заклади вищої освіти (університети). Особливістю програми «Горизонт 2020» у порівнянні з минулими рамковими програмами є активна участь бізнесу, громадських організацій і асоціацій та інших недержавних установ, які становлять 45% від загальної кількості українських організацій, які мають гранти в програмі «Горизонт 2020».

Найбільшу кількість проектів у програмі «Горизонт 2020» за всіма пріоритетними напрямками виконують: Інститут фізики НАН України, Київський університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет України «КПІ ім. Ігоря Сікорського» та Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», ТОВ «Науково-виробниче підприємство Єнамін» (по 4 проекти кожний).

Країни ЄС (Німеччина, Франція, Великобританія, Франція, Італія, Нідерланди, Іспанія та Польща) входять до першої десятки країн-партнерів України у виконанні спільних міжнародних проектів.

Науковці українських установ виступають не тільки як учасники, але й як координатори проектів, що свідчить про високий рівень наукового потенціалу, інноваційних ідей та авторитет українських учасників програми «Горизонт 2020».

Дослідники різних країн відзначають, що в сучасній науці результативність взаємодій учасників підвищується від організації інтеграційних процесів у рамках мережевих структур як найдосконалішої модифікації адаптивних структур управління складними соціально-економічними системами.

Одним з результатів участі у мережевих структурах, тобто виконання міжнародних проектів, є спільні публікації українських та зарубіжних дослідників, за даними міжнародної бази даних SCIMAGO, кожна третя публікація українських науковців в міжнародних журналах підготовлена спільно з іноземними колегами. Згідно даних Google Academy серед 100 найбільш продуктивних українських науковців 56 – це вчені, які працюють в НАНУ, 44 – представники українських університетів. Серед 100 топ продуктивних науковців, найбільше представників інститутів НАНУ –

Інститут ядерних досліджень, Інститут теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова, Інститут молекулярної біології і генетики, Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця, Інститут фізики.

Список використаних джерел:

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура. М.: ГУ ВШЭ. 2000. 608 с.
2. Кастельс М. Власть коммуникаций. М. : ГУ-ВШЭ. 2017. 592 с.
3. Haggins R. The Success and Failure of Policy-Implanted Iner-Firm Network Initiatives: Motivations, Processes and Structure. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2000. № 12.
4. Webser J. Networks of Collaboration or Conflict? Electronic Data Interchange and Power in the Supply Chain. *The Journal of Strategic Information Systems*. 1995. Vol. 4, № 1. P. 31–42.
5. Хабермас Ю. После 11 сентября. Фундаментализм и террор. Расколотый Запад. М. : Весь Мир. 2008. С. 9–29.
6. Lipnack J., Stamps J. The age of the network: Organizing principles for the 21st century. Jeffrey Stamps, 1994.

УДК 330.341.1

Ірина Лях,
головний економіст Інституту економіки промисловості
НАН України, м. Київ, Україна

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

У повоєнний час розвиток сфери інтелектуальної власності в Україні має тривати далі попри повномасштабне російське вторгнення і для цього потрібна співпраця та підтримка міжнародних партнерів, зокрема і Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). Агресор використовує інтелектуальну власність (ІВ) як зброю, і це потребує екстрених змін. Необхідно, перш за все, створити інноваційно-інвестиційне середовище, яке б підтримувало інновації та креативні індустрії, та запровадити достатній рівень захисту прав інтелектуальної власності, що разом допоможе значно покращити інвестиційний клімат в Україні. Зважаючи на збитки, яких завдає нашій економіці російська агресія, інвестиції можуть стати основою для відбудови держави. Загалом, подальша співпраця з ВОІВ допоможе Україні тримати економічний фронт та функціонувати як інтелектуальна розвинена та інноваційна країна.

За останній воєнний рік Україна значно просунулась у розвитку ІВ сфери. Було прийнято новий Закон України «Про авторське право та суміжні права» № 2811-IX від 01.12.2022 р. (набув чинності з 1 січня 2023 р.), в якій увійшли ряд нововведень, що зацікавлятимуть юриспрудентів, творців, працівників та бізнес [1]. Наведемо декілька значних з них:

1) у законі, нарешті, запроваджені та узгоджені з Цивільним кодексом норми стосовно правочинів у сфері авторського права. Тепер положення щодо правочинів у сфері авторського права у законі та ЦК здебільшого уніфіковані;

2) закон уніфікує положення стосовно права слідування з правилами, що діяли в ЄС ще з 2001 року. Право слідування – це механізм винагороди автора у разі перепродажу оригіналу твору;

3) за старим законом твір визначався як «результат творчої діяльності», а за новим – це вже «оригінальне інтелектуальне творіння автора». Зазначимо, що відтепер «оригінальність» стає нормативним критерієм охорони об'єктів авторського права, тощо.

Своєчасним є реалізація інституційної реформи ІВ сфери, в результаті якої створено Управління патентно-інформаційних послуг Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності», який ставить собі завдання не лише покращити правову охорону інтелектуальної власності, а й посилити захист ІВ та загалом підвищити рівень культури суспільства щодо поваги до прав ІВ.

Головним пріоритетом в умовах воєнного стану все більш стає високоякісний сервіс, подальше існування якого допоможе Україні бути інноваційною, репутаційною, привабливою як для національного бізнесу, так і для країн, які нас підтримують. Важливо поспробувати досягти цієї мети шляхом нового рівня співпраці з ВОІВ, гармонізації законодавства, запозичення найкращих практик і процесів, широкої цифровізації, максимального скорочення строків реєстрації об'єктів ІВ, розробки інструментів підтримки інноваторів та бізнесу в рамках плану відновлення України, активної просвітницької діяльності та підтримки національної безпеки та оборонної сфери.

Для формулювання стратегії відбудови країни потрібне залучення всіх національних інтелектуальних ресурсів, які мають сприяти якнайшвидшим поверненням до звичайної економічної діяльності. У повоєнний час цінним є організація та модерування експертної дискусії, спрямованої на розробку дієвої стратегії відновлення країни, яка має визначити процеси переведення з воєнного режиму національного господарства у режим відновлення.

Необхідно передбачити потрібні комплементарні зміни економічного середовища, які забезпечать можливість підвищити здатність національної

інноваційної екосистеми до залучення фінансових ресурсів, що надходитимуть як фінансова допомога, за рахунок яких з'явиться можливість посилити вплив проєктів відновлення на національний інноваційно-інвестиційний розвиток. Такі значні зміни будуть підставою для включення країни до загальноєвропейських програм, єврорегіональної та транскордонної співпраці.

Інновації є ключовими та визначальними для економічного розвитку країн, оскільки вони сприяють продуктивності, конкурентоспроможності та зростання, особливо в економіці, яка все більше базується на знаннях і глобалізується у всесвітній простір. Добре продуманий правовий захист інтелектуальної власності може відігравати значну роль у цьому відношенні, надаючи стимули до інновацій, сприяючи поширенню наукових і технологічних знань, щоб допомогти урядам визначити нові стратегії ІВ, які можуть відновити зростання продуктивності та підтримати поточний перехід на зелені та цифрові технології.

Подальше існування та функціонування інноваційного середовища в умовах військової агресії є вкрай визначним, тим більше цей факт у майбутньому позитивно сприятиме розвитку національної інноваційної екосистеми для післявоєнного відродження країни. Саме спеціалісти з питань комерціалізації інтелектуальної власності акцентують увагу на те, щоб одразу взятись за відновлення країни після Перемоги, ефективні механізми потрібні вже зараз. О. Орлюк дуже ввічливо наголошує, що якщо держава дійсно економічно розвинена, вона звертає увагу, наскільки інтелектуальний продукт пов'язаний з інноваціями [2].

Охорона інтелектуальної власності саме в Україні є важливою складовою інноваційного розвитку та інвестиційної привабливості держави. Тому саме зараз в умовах військової агресії для майбутнього інноваційно-інвестиційного відновлення країни вкрай важливо:

розробити Державні сервіси інтелектуальної власності, які мають не лише забезпечувати охорону прав інтелектуальної власності, а й підвищувати сучасну культуру ІВ;

створити умови в інноваційному середовищі для комерціалізації інтелектуальних продуктів, а не тільки для реєстрації винаходів або підтримки чинності охоронних документів;

запропонувати креаторам, винахідникам, стартаперам вчасно отримувати охоронні документи, а також необхідно надати їм сучасні інструменти комерціалізації винаходів;

надавати консультації креаторам, винахідникам, стартаперам з питань правової охорони інтелектуальної власності. Ще на моменті подачі заявки слід ретельно пояснити про охорону та захист інтелектуальних продуктів в

кожному конкретному випадку [3]. Адже отримання охоронних документів в Україні допоможе їм при виході як на національний, так і на світовий ринки не втратити свій унікальний продукт.

Розглянуті питання дають розуміння стратегічного розвитку країни у напрямку активізації інноваційної діяльності і розбудови відповідної національної інноваційної екосистеми та підтримки креативних індустрій, що сприятиме економічному розвитку будь-якої цивілізованої країни і потребам України як безпосередньо зараз, так і під час повоєнного відновлення.

Список використаних джерел:

1. Про авторське право та суміжні права. Закон України від 01 грудня 2022 р., № 2811-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

2. Світовий тренд IP – інновації та комерціалізація, Україна його реалізовуватиме. URL : <https://ukrpatent.org/uk/news/main/svitovyi-trend-ip-olena-orliuk-marafon-ip-i-27042023>.

3. Підтримка інноваційного потенціалу: зустріч команд IP офісу та Українського фонду стартапів. URL : <https://nipo.gov.ua/zustrich-komand-ip-ofisu-ta-ukrainskoho-fondu-startapiv/>.

УДК 330.341

Ігор Макаренко,

кандидат економічних наук,

професор кафедри ЕКФМ Українського гуманітарного інституту,
старший науковий співробітник ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»,
директор Інституту еволюційної економіки, м. Київ, Україна

НАУКОЦЕНТРИЧНІСТЬ: ІННОВАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

У тій чи іншій мірі дослідженнями проблем визначення інноваційних пріоритетів розвитку економіки та суспільства займалися:

- класики: М. Туган-Барановський (1894 р.) [1], Й. Шумпетер (1911 р., 1939 р.) [2], – в контексті дослідження циклічності економічної динаміки; Й. Шумпетер як автор теорії інновації [3]; Ф. фон Хайек в контексті дослідження інформаційної функції ринкових цін у визначенні вектору розвитку [4]; Дж. Кейнс в контексті ролі макроекономічного середовища – грошей, інвестицій [6], К. Віксель – процентних ставок [7];

- сучасники: Г. Менш [6] Дж. Дозі [7], Р. Нельсон [7], [8], – в частині

захисту інновацій – формування інноваційних систем; Т. Кун [13], розглядаючи парадигми розвитку економічних систем [11]; О. Вільямсон, С. Вінтер – розроблені теорії еволюційної економіки [12]; Дж. Форрестер і Д. Медоуз у рамках прогнозів Римського клубу [14]; міжнародної наукової спільноти ЄС [8], [15], [16]; інші [17]–[26].

Крім окремих дослідників треба нагадати про державні програми Великої Британії, ЄС, Німеччини, Японії в частині форсайтних досліджень визначення інноваційних пріоритетів.

Формування інноваційних пріоритетів завжди було актуальними завданнями як для державних органів управління розвитком економікою, так і для підприємців. Поки соціально-економічні системи не досягнули певних ідеальних сталих форм розвитку ці завдання будуть залишатися актуальними й непростими для будь-якої країни та в будь-який час. Вони є динамічними, рухливими, їхні тренди не завжди є надійною основою для виявлення еволюційного вектору. Це формує основу для викликів сталого розвитку суспільства та його безпеки.

Проблема виникає тому, що інноваційний процес є складнішим за звичайні очікування. З одного боку він несе прогрес та радість покращення життя. З другого – випробовування та... горе.

Взяти для прикладу «оновлююче руйнування» (термін Й. Шумпетера [3]), викликане інноваціями.

В залежності від глибини протікання інноваційних процесів, опору їм із боку традиційних процесів та інституційних систем, оновлююче руйнування, за дослідженнями [24, с. 66–67, с. 217–219], може приймати форму: економічної кризи – як фази економічного циклу, як адаптації економічної системи під зміни, викликані інноваціями; соціальної кризи та соціальної революції – як протидії соціально-політичних та гуманітарних чинників; війни (локальної чи світової) – як потужного системного глобального опору інноваціям, природний час яким настав та сил системної інновації, спрямованої на виживання людства. В цьому контексті світової війни, що виникає випадково, не може бути.

Ця ж проблема виникає тому, що в суспільних механізмах людської свідомості при формуванні пріоритетів спостерігається закономірність: у часовій системі координат «тепер і зараз», а також у середньотерміновому в майбутньому інновація та вектор розвитку є не дуже очевидними; лише в «минулому» вони виглядають логічними, а лідерство країн, що їх опанували, – очевидним.

Зазначена закономірність формує велику кількість протиріч, пасток та механізмів гальмування розвитком. Наприклад, досягнення інноваційного лідерства є привабливим як для керівництва країни, так і для її

підприємництва. За визначенням Й. Шумпетера, «важко першому зробити крок, але якщо він уже кимось зроблений, повторити його легше», через що підприємство кидається на освоєння нового роєм. Але, одна справа коли цей «рій» формується в одній (країні) економіці, де для всіх однакові макроекономічні умови. І зовсім інша, коли відбувається спроба перехопити інновацію в іншій країні, в якій можуть бути інші макроекономічні умови (процентні ставки, валютний курс, ціни тощо). Вони (ці специфічні умови) можуть бути і стають нездоланими перешкодами для опанування інновації. А спроби підтримки її державою лише збільшуватиме помилки: збільшуваний державою сукупний попит, збільшить попит на гроші та підвищить процентні ставки, витісняючи інвестиції, капітали та робочу силу за її економічний рубіж (наприклад, див. «ефекти витіснення інвестицій» [24, с. 252]).

Тому, перш ніж повторити інновацію в іншій країні, треба в цій країні зняти перешкоди для інвестиційного процесу для розвитку певних секторів економіки – секторів, які в країні лідери вже є, а в країні, що наздоганяє, – ще нема. Хоча згадувані відсутні сектори можуть і не бути інноваціями, але, заповнюючи економічний простір товарною масою власного виробництва, вони придушуватимуть інфляцію, що дозволить центральному банкові знижувати процентні ставки, сприяючи інвестиціям. Тут мова йде про макроекономічні механізми – новий вид економічних механізмів та економічної культури, що йдуть на заміну старим політекономічним методам.

Інший приклад – інерційність традиційного капіталу, який може виникнути через монополізм, утворений олігархами. Поглинання дефіцитних ресурсів цим традиційним капіталом викликати зростання інфляції витрат, економічний механізм якої гальмуватиме розвиток інновацій, немов невидимими ножицями зрізуючи прибутковість.

Для подолання цих та інших такого роду проблем-перешкод дуже важливим є:

- формування інвестиційного процесу вітчизняними підприємцями (не бізнесом, а підприємництвом); створення рівноважних товарного та грошового ринків;

- активне потужне включення вітчизняної науки в дослідження та визначення: проблем та пріоритетів розвитку; стратегії розвитку на основі опанування цих пріоритетів; реальної підтримки дослідників (не наукових працівників, хоча й це важливо, а дослідників, що генерують науковий результат та цінні корисні нематеріальні активи).

Інноваційний процес викликає циклічність економічної динаміки [1], [2], [4]. По-перше, за визначенням Й. Шумпетера, інновація супроводжується

дією механізму оновлюючого руйнування [3]. По-друге, економіка під дією інновації переходить на новий лад і вимушена адаптуватися під зміни, викликані інноваціями [3]. Ці два процеси, разом із болісною зміною інститутів [25] складають циклічність та еволюцію економічних систем [12], в яких адаптивні процеси у вигляді економічної кризи є фазою економічного циклу. У виключних випадках старі інститути та традиційні механізми економіки утворюють такий потужний опір інноваційному процесу, що механізм оновлюючого руйнування може спричинити надто потужну кризу, а якщо її потенціалу не вистачатиме для зламу негативного опору інноваціям – революцію і навіть війну [24].

В останньому випадку війну треба розглядати ще й у контексті економічної безпеки:

- слабкість економіки країни з легкістю робить її жертвою зовнішнього агресора;

- війну, в таких випадках, ініціюють особи, що не в ладах із власною «самістю» (за К. Юнгом) [28] (наприклад, Б. Наполеон, А. Гітлер, В. Путін), утворюючи ризики для виживання цілим націям, ці особи формують виклики колективній безпеці, відповіді на які запускають економічні механізми прискореного виробництва новітніх озброєнь для захисту, технології вироблення цих озброєнь, як правило, є інноваціями, що після перемоги над безумним ворогом дають можливість робити економічні прориви (наприклад, танки, літаки, тягачі після війни стають автомобілями, тракторами, пасажирськими літаками тощо) і розроблення цих озброєнь та інновацій подвійного призначення в усі часи й усіх країнах здійснювали виключно вчені.

Тож, займаючись інноваціями, важливо не допускати війни, сприяти вчасному приходу інновацій, бо їхній прихід із запізненням відбувається, частіше, через війну. Для цього треба діяти на випередження, створювати атмосферу толерантності до незвичного, до нового, до інновації, до наукової діяльності взагалі. Створювати сприятливі умови для роботи вченого, безпеки його діяльності, під яким розуміється широкий спектр задач, в залежності від обставин.

Для розроблення та реалізації інноваційних пріоритетів в умовах війни треба ставити науку в центрі визначення:

- як проблем макроекономічного та інноваційного розвитку в національній економіці, так і в технологіях та фінансах корпоративного сектору;

- інструментарію досягнення стратегічних цілей, сприятливих умов для інноваційного розвитку, його захисту та безпеці шляхом створення інноваційних систем різного рівня;

- методології використання макроекономічного інструментарію інноваційного розвитку, прискореного забезпечення макроекономічних балансів;

- головним координатором створення інноваційних секторів економіки – кластерів споріднених виробництв: ІТ-інфраструктури, безпілотників, танків та бронемашин, космічних систем позиціонування, літаків та гелікоптерів, артилерійських, ракетних та протиповітряних систем, систем енергозабезпечення, комп'ютерних систем та систем зв'язку, сучасних стрілецьких озброєнь;

- систем роботи зі свідомістю, ШІ, інноваційних гуманітарних систем;

- нових пріоритетних напрямів розвитку – нових технологічних, ресурсних та енергетичних укладів.

Інноваційний та безпековий процеси мають бути наукоцентричними:

- наука має визначати проблеми, виклики та загрози інноваційному розвитку та безпеці; уряд, підприємницький сектор – законодавчу, силову, координаційну – сервісну функцію допомозі наукового відродження економіки та її потуги;

- правила, інститути (правила поведінки) для вченого дослідника має визначати виключно наука, керуючись його результативністю;

- доведення до практичної реалізації наукового винаходу має здійснювати виключно дослідник, що його винайшов: уряд, підприємці, академічні та інші наукові працівники мають виконувати сервісні функції навколо науковця.

Небезпеки ефектів витіснення:

для наукоцентричності існує небезпека виникнення ефекту витіснення вченого-дослідника... науковим працівником, шляхом перехоплення результатів його наукової діяльності;

підприємця – бізнесменом;

приватних інвестицій надмірними державними витратами;

населення та зайнятості – воєнною агресією, надмірно жорсткою монетарною політикою;

капіталів – корупцією та «вертикальною» системою візантійщини...

Список використаних джерел:

1. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. Смоленск., 1923.

2. Schumpeter J. Business Cycles, New York, 1939.

3. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. : Прогресс, 1982. 455 с.

4. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors. *Rev. Econ. Stat.* 1923. Vol. 5. № 1. Pp. 10–16.

5. Хайек Фридрих Август фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. М. : «Новости» при участии издательства «Catallaxy», 1992. 304 с.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М. : Экономика, 1993. С. 224–518.
7. Wicksell K. Interest and Prices. London, 1936.
8. OECD Oslo Manual. Paris: OECD, 2018.
<https://www.oecd.org/science/inno/2367614.pdf>
9. Mensch G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. Cambridge, Mass., 1979.
10. Dosi G., Freeman C, Nelson R., Silverberg G., Soete L., eds. Technical Change and Economic Theory. London and N.Y. : Pinter Publishers. 1988. 645 p.
11. Nelson R., ed. National Innovation Systems: A Comparative Study. N.Y. : Oxford University Press, 1993. 524 p.
12. Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток. Під ред. О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вінтера. К. : А.С.К., 2002. 336 с.
13. Кун Т. Структура научных революций. М., 1975.
14. Meadows D. L. et al. Dynamics of Growth in a Finite World. Cambridge, Mass. Whright. Allen Press Inc., 1974.
15. The European Innovation Scoreboard. URL : <http://www.cordis.lu/trendchart>.
16. The Global Competitiveness Reports. World Economic Forum. URL : <http://www.weforum.org>.
17. Макаренко І. П., Трофимчук О. М., Кузьменко В. П. та ін. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні. За ред. І. П. Макаренка. К. : УІНСіР: Ін-т еволюц. економіки, 2004. 124 с.
18. Макаренко І. П. Проблеми побудови сучасних інноваційних систем: механізм оновлюючого руйнування. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Зб. наук праць. № 3. К., 2003. С. 155–170.*
19. Інститут еволюційної економіки (прогнози, інформація для прогнозів) : офіційний сайт. URL : <http://iee.org.ua/ru>.
20. Кузьменко В. П. Прогноз цивілізаційного розвитку людства. URL : <http://iee.org.ua/ru/detailed/prognoz/378>.
21. Кузьменко В. П. Економічні інтереси, циклічність розвитку світової економіки і фінансові кризи. URL : <http://iee.org.ua/ru/pub/p86>.
22. Санто Б. Інноваційне саморозвиток. URL : <http://iee.org.ua/ru/pub/p24>.
23. Кузьменко В. П. Інноваційна теорія економічних циклів і

прогнозирование общественного развития. *Инвестиционная политика в регионе*. К. : Наукова думка, 1992. С. 221–235.

24. Макаренко І. П. Макроекономічні умови формування та управління розвитком національних інноваційних систем: монографія). Інститут еволюційної економіки. К. : Інтертехнологія, 2009. 320 с.

25. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Douglass NORTH Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press. 1996.

26. Соловьев В. П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (синергетические эффекты инноваций). Киев: Феникс, 2004. 560 с.

27. Том Н. Диванні експерти. Як необмежений доступ до інформації робить нас тупішими / пер. з англ. Євгенія Кузнецова. К. : Наш формат, 2019. 210 с.

28. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / Пер. с нем. В. Бакусева. Изд. 2-е. М. : Академический Проект, 2009. 188 с.

УДК 0033.330

Надія Петренко,

кандидат економічних наук, науковий співробітник
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», м. Київ, Україна

КРАУДФАНДИНГ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ НАУКИ В УКРАЇНІ

Через сучасну нестабільну ситуацію в Україні необхідне використання прогресивних шляхів розвитку для підвищення економіки. Для створення та розвитку нових бізнес-ідей, проєктів, стартапів, перш за все, необхідні фінансові ресурси. Тому, є потреба новітніх способів інвестування, одним із них і є краудфандинг. Краудфандинг є альтернативною формою фінансування, виступає потужним інструментом залучення фінансових ресурсів.

Із кожним роком результати зростають завдяки краудфандинговій діяльності. Для поширення цього способу інвестування, є важливим легкий доступ та розуміння аспектів діяльності краудфандингу. Це дасть можливість здобути довіру від потенційних інвесторів. Тому, в наш час, ця тема не аби як актуальна для розгляду.

Від початку повномасштабної війни в Україні, все більшої актуальності

набуває використання краудфандингових платформ. Перш за все, мета створення проєктів – благодійні внески користувачів, які хочуть підтримати ідеї, спрямовані на подолання наслідків військових дій в Україні.

Однією з відомих краудфандингових платформ є Інтернет-платформа «Кікстартер» (KickStarter) – це сайт фінансування творчих проєктів за схемою спільно кошту. Засновником є США, платформа отримала нагороду National Design Awards. Кількість підписників – 981 383. Заявлена місія компанії – допомогти реалізувати творчі проєкти. KickStarter фінансує різноманітні проєкти у 13-ти категоріях: мистецтво, комікс, танець, дизайн, мода, фільм і відео, їжа, відеоігри, музика, фотографія, видавництво, технологія, театр. Станом на 2022 р. KickStarter отримав майже 6 млрд дол. США від 20 млн прихильників на фінансування 205 тис. проєктів. Платформа відкрита для прихильників із будь-якої точки світу та для творців із багатьох країн.

Власник проєкту повинен вказати останній термін (макс. 90 днів) і мінімальну суму коштів, яку необхідно зібрати. Якщо проєкт не зібрав потрібну кількість коштів до кінця терміну, то гроші повертаються вкладникам. Гроші збираються за допомогою Amazon Payments, ініціатору проєкту необхідно мати рахунок в американському банку. Платформа KickStarter бере 5 % від залучених коштів; Amazon стягує додаткові 3–5 %. На відміну від багатьох форумів із збору коштів або інвестицій, KickStarter не претендує на право власності на проєкти і роботи, яку вони виробляють. Тим не менш, проєкти, здійснювані на сайті, зберігаються, завантажена інформація і матеріали не можуть бути відредаговані або видалені з сайту.

Галузь промисловості – Інтернет і краудфандинг (громадське фінансування). Краудфандинг – це співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші чи інші ресурси разом, як правило через інтернет, аби підтримати зусилля інших людей або організацій. Громадське фінансування може виконувати різні завдання – допомога постраждалим від стихійних лих, підтримка з боку вболівальників або фанатів, підтримка політичних компаній, фінансування стартап-компаній та малого бізнесу, створення вільного програмного забезпечення тощо.

Українські краудфандингові платформи:

- Спільнокошт, створений київською спільнотою Велика ідея (ГО «Гараж Генг»). Сайт має україномовний інтерфейс та працює з 2012 р. Biggidea націлена на розвиток сильного і відкритого суспільства, на реалізацію бажаних системних змін. На платформі «Спільнокошт» збирають кошти на проєкти у сфері освіти, охорони здоров'я, літератури, музики,

журналістики та наукових досліджень.

- На-Старті (Na-Starte), створений одеською ІТ-компанією. З 2014–2017 рр. сайт мав винятково російськомовний інтерфейс, з червня 2017 р. – україномовний. Працює з 1 лютого 2014 р.

Таблиця 1

Українські проєкти на платформі KickStarter

№ п/п	Назва проєкту	Кінцевий продукт	Зібрані кошти, тисяч \$
1.	Petcube	Гаджет для дистанційного спостереження за домашніми тваринами	251
2.	LaMetric	Універсальний годинник, що окрім часу показує іншу корисну інформацію з Інтернету	370
3.	iBlazr	Спалах для смартфонів	56
4.	FORCEemotion	Розумний браслет, що відслідковує фізичний стан	30.314
5.	Phonster	Кобура для телефону	На розгляді (затвердження)
6.	KrakenFix	Кріплення для лиж, на плечах	10
7.	GreenNanny	Пристрій, що забезпечує індивідуальний полив рослин	5.717
8.	Planexta	Розумний браслет, що відслідковує емоційний стан	130
9.	GearEye	Система пошуку загублених речей	558

Джерело: розроблено автором за даними офіційного сайту KickStarter

Платформа створена для реалізації освітніх ідей. Авторами проєктів здебільшого виступають вчителі, учні та громадські активісти.

Таблиця 2

Українські кампанії, які розпочинали свою кар'єру на Kickstarter

№ п/п	Назва кампанії	Направленість (чим займається)	Місто	Рік заснування	Засновники	Продукція на виході
1.	Ugears	Вироблення дерев'яних механічних 3D-конструкторів	Київ	2014	Геннадій Шестак	український конструктор для дорослих та дітей
2.	Emotion Labs	Розробка способів інтерпретації сигналів з людського тіла та пристроїв, що використовують ці способи.	Київ	2014	Єлизавета Воронкова; Ілля Кухаренко	- EMwatch (смарт-годинник для корпоративних клієнтів з технологією вимірювання тиску з зап'ястя); - EMtracker пристрій (а саме браслет) для розпізнавання стресових станів у близьких людей.

Джерело: розроблено автором за даними офіційного сайту KickStarter

Краудфандингова платформа, головною метою якої є розвиток культурних ініціатив та інновацій в Україні. Найбільшим успіхом платформи поки що є збір коштів на початку 2017 р. на повнометражний фільм «Одеський знайда» від режисера Георгія Делієва (зібрано 3,7 млн

гривень із необхідних 3 млн гривень).

Популярною практикою деяких стартап-шкіл є допомога в підготовці проєкту для розміщення на краудфандинговому майданчику. Першою школою, що заявила про себе, є Tech StartUp School – стартап-школа, заснована Львівською політехнікою.

Серед успішних проєктів більшість збирає від 1000 до 9999 доларів. Ці суми в доларах припадають у категоріях: дизайн, ігри та технології.

Отже, одним із новітніх інструментів залучення інвестицій, який у наш час розвивається та набирає популярності, є краудфандингові платформи. Ця економічна категорія слугує як альтернатива фінансування для фізичних осіб для різних проєктів чи розвитку бізнес-ідей. Цей спосіб інвестування має принципову ознаку, не типову фінансовим вкладенням – він відкритий для всіх бажаючих.

Особливостями краудфандингу є високий рівень доступності, оскільки основний майданчик для фінансування – це Інтернет-платформа, тобто відсутня потреба у посередниках; скорочення як фінансових, так і часових витрат на пошук інвесторів чи проєктів для фінансування; відсутні територіальні обмеження на збір коштів.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що краудфандинг в Україні показує стабільне зростання розвитку науки, популяризації наукових відкриттів, вчених. Збільшуються ідеї для стартапів, а також зростає кількість інвесторів, які готові профінансувати проєкти різних напрямів.

Список використаних джерел:

1. Добров Г. М. Наука о науке. Введение в общее науковедение. М. : Наука, 1966. 271 с.

2. Петренко Н. С. Сучасний погляд на популяризацію науки в Україні в Інтернет-просторі: специфіка й проблеми розуміння. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. Вип. 16. Кам'янець-Подільськ. 2021. С. 130–135.

3. Петренко Н. С., Вовченко О. В. Popularization of science in the conditions of market relations: the recreational function of and the forms of its implementation. *Стратегия развития экономики Беларуси: вызовы, инструменты реализации и перспективы*. Сборник научных статей в 2-х томах. Т. 1. Минск. «Право и экономика». 2021. С. 364–370.

4. Петренко Н. С. Онлайн-платформа «Наука та бізнес» як фактор популяризації науки в Україні в період війни. *Modern problems of science, education and society. Матеріали I International scientific and practical conference (Київ, 26–28 березня 2023 р.)*. К. : 2023. С. 833–838.

5. Версаль Н., Дудник Я. Краудфандинг як альтернативна Fintech-екосистема на фінансовому ринку. *Економіка*. К. : 2021. № 4(217). С. 26–37.

6. Гомотюк А. О. Краудфандингова модель фінансування бізнесу. *Економіка та підприємництво*. 2022. № 2 (125). С. 13–17.

7. Kickstarter. URL : <https://www.kickstarter.com> (дата звернення: 16.03.2023).

УДК 330.8:33

Світлана Пухир,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри, Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна

ГРУНТОВНИЙ ВНЕСОК РІЧАРДА ТАЛЕРА У ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Однією з найбільш цікавих і знаменних подій у розвитку сучасної економічної думки є зародження нового аналітичного напрямку, за яким закріпилась назва поведінкової економіки (behavioral economics). Започаткування поведінкової економіки в якості самостійної дисципліни, що сформувалася на стику економічних і психологічних досліджень, відбулося у 70–80-х роках минулого століття, яка зосереджує увагу на процесі прийняття рішень економічними агентами в умовах невизначеності, ризику, неповноти інформації та у переважній більшості і нераціональної економічної поведінки.

Сучасні наукові ідеї та підходи, вироблені у межах поведінкової теорії, за короткий історичний час одержали академічне визнання, проникнувши в мейнстрим економічної науки і призводячи до радикальних змін, а швидше модернізації багатьох її розділів. Про важливість і актуальність цих ідей свідчить зокрема їх активне використання у теорії економічного розвитку, теорії споживчого вибору, фінансової теорії, макроекономіки, теорії ігор та багатьох інших. Інструменти поведінкової економіки дозволяють вирішити дуже складні проблеми сучасної економіки, а саме: депресії економічної системи, безробіття, нестійкості цін на фінансових ринках, циклічності ринків нерухомості. Як відзначають, А. Тельнов, С. Решміділова в практичному плані актуальність використання психологічних аспектів при моделюванні та аналізі прийняття рішень веде до більш точних результатів та їх обґрунтування, тому що експерименти показали – людина далеко не

завжди робить раціональний вибір, коли, зокрема, переоцінює свої сили або надто емоційно реагує на події, надаючи їм надмірно великої важливості [1].

Серед найпочесніших з усіх нагород вчені, науковці, дослідники всього світу вважають унікальною і найбільш престижною Нобелівську премію. Лауреати Нобелівської премії – це світова інтелектуальна еліта, представники якої принесли найбільшу користь загальнолюдському прогресу.

Слід зауважити, що Нобелівська премія також є найпрестижнішою премією і в галузі економіки. Проте ця премія, заснована Банком Швеції і вручається з 1969 року. Офіційна її назва «Премія з економіки імені Альфреда Нобеля». Серед лауреатів останніх років удостоєних даної премії саме в галузі поведінкової економіки є американський економіст Річард Талер – директор Центру досліджень рішень і співдиректор проекту «Поведінкова економіка» в Національному бюро економічних досліджень, член-кореспондент Центру перспективних досліджень у сфері поведінкових наук, почесний член Американської академії мистецтв і наук, Американської фінансової асоціації, Економетричного суспільства [2]. Президент Американської економічної асоціації Річард Талер нагороджений премією Пола Самуельсона, що присуджується Інститутом TIFF-CREF (TIFF-CREF PaulSamuelsonAward), є лауреатом премії «Глобальна економіка» (GlobalEconomyPrize), що вручається Кільським інститутом світової економіки (Німеччина).

Варто зазначити, що Річард Талер, критикуючи класичну теорію водночас не відкидає історичне надбання економічної науки, вважаючи, що моделі неокласики є стартовим відліком для більш реалістичних економічних моделей, які допомагає створити поведінкова економіка. Традиційні моделі можуть також бути хорошою апроксимацією економічної реальності й для тих випадків, коли економічним агентам не доводиться приймати складних рішень або ж вони є високопрофесійними та раціональними. Разом з цим, він був проти прямого перенесення встановлених висновків на бізнес-рішення та рекомендацій з економічної політики без розуміння обмеженості моделей та припущень, на яких вони будуються.

У 2017 році Річарду Талеру була присуджена Нобелівська премія за дослідження у сфері поведінкової економіки за його ґрунтовний внесок у дослідження економічної поведінки та дослідження психології покупців. Присвоєння Нобелівської премії за дослідження у сфері поведінкової

економіки засвідчило повну та беззаперечну її інтеграцію в мейнстрім економічної науки.

Вчений досліджував економічну поведінку людей, використовуючи методи аналізу психології і соціології для того, щоб визначити як емоційні та когнітивні чинники впливають на людину під час прийняття економічних рішень. Річард Талер виявив та проаналізував поведінкові ефекти, які відхиляються від раціональної поведінки людини, а також використав психологічно реалістичні припущення для аналізу мотивації прийняття цих рішень. Він досліджував наслідки обмеженої раціональності, відсутності самоконтролю і соціальних уподобань у контексті їх впливу на прийняття економічних рішень.

Американський вчений зазначає, що у світі людей можливі хибні та ірраціональні економічні рішення, неефективний перерозподіл ресурсів, проблеми з ліквідністю, «бульбашки» на ринку активів, іпотечні буми, катастрофічні фінансові кризи, яким не має місця у світі «еконів», спроектованому традиційними теоретиками. Кожен економічний вибір, навіть вибір крамниці для чергової закупки продуктів, може виявитись далеко не найкращим із можливих варіантів.

У своїй праці «Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення», у розділі «Вигідні покупки і здирництво» Р. Талер за результатами експериментів зазначає: «Люди готові заплатити за пиво більше, якщо воно куплене на курорті, а не в магазині крокової досяжності, адже для респондентів має значення, де куплено пиво, як результат їх очікування і розкриває суть корисності трансакції». «Оскільки корисність трансакції може бути позитивною чи негативною, тобто можливі як вигідні угоди, так і жахливе ошуканство, вона може як запобігти покупкам, що зміцнюють добробут, так і схилити до покупок, що є марною тратою грошей» [3, с. 84]. Така поведінка споживача забезпечує можливість маніпулювати «сприйнятою довідковою ціною» і створювати ілюзію «вигідної пропозиції».

Річард Талер, один з перших економістів запропонував спосіб використання «підштовхування» з метою здійснення публічної політики. Він проаналізував проблеми самоконтролю, використовуючи лабораторні експерименти, показав як короткострокові спокуси впливають на поведінку людини [4]. Науковець зазначив, що люди роблять вибір або раціонально, прорахувавши та продумавши всі варіанти прийняття свого рішення, або автоматично (спонтанно, інтуїтивно) не замислюючись над вибором. Тому завданням є «підштовхнути» та допомогти людині зробити вибір у

правильну сторону. Річард Талер запроваджуючи термін «архітектура вибору» підкреслив, що завданням «підштовхування» стає поштовх та допомога людині зробити крок у правильному напрямку, особливо важливо це під час укладання нових угод, кредитів, рішень щодо придбання нерухомості. Він запроваджує поняття «лібертаріанський патерналізм» для позначення вибору, оскільки свобода вибору залишається за тими, хто робить цей вибір. Людину можна підштовхнути до правильного вибору, а саме змусити без примусу та зайвої опіки здійснити раціональний вибір, навіть тих, хто в економічному плані, як правило, не поводить раціонально [4].

Підсумовуючи, зазначимо, що науковці визнають: ідеї Річарда Талера можуть бути використані для вивчення впливу психологічних, соціальних, когнітивних та емоційних факторів на ухвалення економічних рішень людьми та інституціями, що дозволяє спрогнозувати наслідки таких рішень для коливання ринкових цін, прибутку та розподілу ресурсів. Дослідження ухвалення ринкових рішень та механізмів ринкового вибору дозволило створити механізм коригування таких рішень на користь суб'єктів державного управління [5].

На нашу думку, для здобувачів вищої освіти, незалежно в якій сфері їм доведеться працювати, поведінкова економіка надає необхідні, актуальні важливі знання. І в цьому велика заслуга видатного американського вченого Річарда Талера.

Список використаних джерел:

1. Тельнов А. С., Решміділова С. Л. Розвиток поведінкової економіки у прийнятті економічних рішень. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 5. С. 160–170.

2. Лауреати Нобелівської премії. URL : <http://nobel.knute.edu.ua/>.

3. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. з англ. Світлана Крикуненко. К. : Нащ формат, 2018. 464 с.

4. Thaler R. H., Sunstein C. R. *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press. UPL : UPL:file:///D:/Downloads/Richard_H._Thaler_Cass_R._Sunstein_Nudge_Improv. .pdf (дата звернення:08.04.2023).

5. Thaler Richard H. 2018. From Cashews to Nudges: The Evolution of Behavioral Economics. *American Economic Review* (Nobel lecture). URL : http://faculty.chicago.boothe.edu/Richard.Thaler/assets/files/cashews_to_nudges.pdf (дата звернення: 08.04.2023).

ПРОГНОЗУВАННЯ НАПРЯМУ ЗМІН КУРСУ ФІНАНСОВОГО ІНСТРУМЕНТУ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМБІНАЦІЙ ПРОСТИХ КОВЗНИХ СЕРЕДНІХ

Ключовим для роботи на фінансових ринках є коректне прогнозування ціни активу або напрямку його зміни. Одним з підходів для вирішення даної задачі є технічний аналіз (прогнозування на основі індикаторів технічного аналізу, одним із яких є ковзна середня). Трейдер отримує прибуток у випадку, якщо його прогноз був коректним, та збиток, якщо прогноз був не вірним.

Технічні індикатори

Технічний індикатор – це інструмент, отриманий шляхом перетворення інформації про ціну фінансового активу на певному часовому проміжку з використанням математичних формул. Для розрахунку значень індикатора використовуються ціни відкриття, закриття, максимуму та мінімуму, а також дані про обсяг торгів за відповідний часовий діапазон. Аналізуючи історичні дані з їх допомогою ми отримуємо можливість прогнозувати напрям зміни курсу цільового активу.

Відповідно до функціональних особливостей технічні індикатори можуть бути поділені на індикатори волатильності, випереджаючі та трендові. Ковзна середня (англ. «moving average», надалі МА) є одним із трендових індикаторів [1].

Одним з методів усереднення при побудові ковзних середніх є простий (SMA, simple moving average). Проста середня ковзна розраховується за формулою [2]:

$$SMA_n = \frac{1}{k} \times \sum_{t=n-k+1}^n P_t, \quad (1)$$

де k – кількість періодів, на яких розраховується SMA (під періодом ковзної рахують кількість часових відрізків, на яких її будують.), n – відносна позиція поточного періоду, P_t – котирування активу в періоді t (в наших розрахунках це буде саме ціна закриття).

Розрахуємо значення індикатора для максимальної кількості періодів та перевіримо, з якими налаштуваннями отримаємо кращі результати згідно визначених критеріїв. Тестування буде виконуватись на тижневих графіках на діапазоні 22 роки. В якості активу для простоти розрахунків обрано

валютну пару EUR/USD (один пункт котирування коштує \$1). Дані для розрахунків, побудови та тестування системи візьмемо за період 1999–2023 рр., при чому розділимо їх у відношенні 80% для побудови системи (1999–2017рр.) та 20% для її перевірки (2018–2023 рр.) [7].

Критерії порівняння стратегій

Прийнято вважати, що система є працездатною, якщо співвідношення суми результатів всіх прибуткових операцій до суми результатів всіх збиткових (Profit factor) становить понад 75% при загальному результаті (Total net profit), який більший нуля [3, 4, 5]. Відповідні формули для розрахунку:

1) Profit factor (PF), який показує співвідношення загального прибутку до загальних втрат, розраховується за формулою:

$$PF = \frac{Q_{pr.tr.}}{Q_{l.tr.}} \times 100\%, \quad (2)$$

де GP – gross profit (загальний результат), $Q_{pr.tr.}$ – quantity of profitable trades (кількість прибуткових операцій), $Q_{l.tr.}$ – quantity of trades with loss (кількість збиткових операцій);

2) Total net profit (TNP) – абсолютна різниця між цими величинами [6]:

$$TNP = GP - GL, \quad (3)$$

де GP – gross profit (загальний результат), GL – gross loss (загальні втрати).

Кращою буде стратегія, у якої ці два параметра матимуть більше значення відносно інших.

Побудова стратегій

Розрахуємо прості ковзні середні на діапазоні 1999–2017 рр., поступово збільшуючи період усереднення, а також прибуток, отриманий з використанням сигналу, що його генерує відповідна ковзна. Для прогнозування будемо використовувати ковзні трьох часових горизонтів: 1–2 місяці (короткий горизонт), 5–6 місяців (середньостроковий горизонт), 9–12 місяців (довгостроковий горизонт) [7].

Таблиця 1

Результати кращих торгових стратегій з використанням однієї ковзної середньої

Період SMA	TNP	PF
6	5516	104,11%
20	10805	109,23%
39	4520	113,62%

Пояснення до таблиці: Період SMA – період усереднення, використаний при розрахунку ковзної, TNP – total net profit (загальний чистий прибуток), PF – profit factor (профит фактор).

Отже, на короткостроговому горизонті кращий результат демонструє 6SMA (TNP = 5516 дол. США та PF = 104,11%), на середньостроковому – 20SMA (TNP = 10805 дол. США та PF = 109,23%), на довгостроковому – 39SMA (TNP = 4520 дол. США та PF = 113,62%).

В ході перевірки результативності комбінаторних стратегій на тестовому періоді та порівняння їх зі стратегіями слідування встановлено, що найкращий результат на тестовому періоді демонструють стратегії: 6SMA/20SMA/39SMA, 20SMA, 39SMA [7].

Таблиця 2

Результати кращих стратегій на тестовому періоді

Стратегія	Q _{Pr.} , шт.	Q _{L.} , шт.	Q _{Tot.} , шт.	PF, %	GP, дол. США	GL, дол. США	TNP, дол. США
6SMA/20SMA/39SMA	322	289	611	114,19%	43223	-38399	4824
20SMA	485	444	929	109,23%	66409	-55604	10805
39SMA	484	426	910	113,62%	61848	-57328	4520

Пояснення до таблиці: Q_{Pr.} – кількість прибуткових операцій, Q_{L.} – кількість збиткових операцій, Q_{Tot.} – загальна кількість операцій, PF – profit factor GP – gross profit (загальний прибуток), GL – gross loss (загальні втрати), TNP – total net profit.

Перевірка роботи стратегій

Опрацюємо дані котирувань валютної пари EUR/USD за 2018–2023 рр. та перевіримо, яка із стратегій принесла б кращий результат у випадку реального застосування.

Таблиця 3

Результати застосування стратегій на перевірочному періоді

Стратегія	Q _{Pr.} , шт.	Q _{L.} , шт.	Q _{Tot.} , шт.	PF, %	GP, дол. США	GL, дол. США	TNP, дол. США
6SMA/20SMA/39SMA	119	103	222	115,53%	10676	9502	1174
20SMA	138	132	270	104,55%	11379	-12232	-853
39SMA	140	130	270	107,69%	12237	11374	863

Пояснення до таблиці: Q_{Pr.} – кількість прибуткових операцій, Q_{L.} – кількість збиткових операцій, Q_{Tot.} – загальна кількість операцій, PF – profit factor GP – gross profit (загальний прибуток), GL – gross loss (загальні втрати), TNP – total net profit.

Як бачимо, із трьох стратегій прибутковими виявились тільки дві: комбінація ковзних та слідування за 39SMA. При цьому стратегія, заснована на слідуванні за 20SMA, яка показала найкращий результат в абсолютних величинах на тестовому діапазоні, принесла збиток на перевірочному діапазоні. Система, що опирається на ковзні трьох горизонтів, мала найвищий показник профіт фактору на тестовому діапазоні, наразі

демонструє найвищий результат та профіт фактор [7].

Отже, для підвищення імовірності отримання прибутку та його максимізації в довгостроковому періоді при проведенні спекулятивних операцій з валютною парою EUR/USD для прогнозування можна використовувати комбінацію технічних індикаторів 6SMA, 20SMA, 39SMA.

Список використаних джерел:

1. Moving averages: simple and exponential. ChartSchool. URL : https://school.stockcharts.com/doku.php?id=technical_indicators:moving_averages (дата звернення: 02.03.2023).

2. SOBREIRO, Vinicius Amorim, et al. The profitability of moving average trading rules in BRICS and emerging stock markets. *The North American Journal of Economics and Finance*, 2016, 38: 86–101. URL : https://www.researchgate.net/publication/309568944_The_profitability_of_moving_average_trading_rules_in_BRICS_and_emerging_stock_markets (дата звернення: 01.03.2023).

3. HUANG, Zhe; MARTIN, Franck. Pairs trading strategies in a cointegration framework: back-tested on CFD and optimized by profit factor. *Applied Economics*, 2019, 51.22: 2436-2452. URL : www.researchgate.net/profile/Franck-Martin-2/publication/329361347_Pairs_trading_strategies_in_a_cointegration_framework_back-tested_on_CFD_and_optimized_by_profit_factor/links/635bd1ed96e83c26eb613ae1/Pairs-trading-strategies-in-a-cointegration-framework-back-tested-on-CFD-and-optimized-by-profit-factor.pdf (дата звернення: 11.03.2023).

4. QuantifiedStrategies. Trading System And Strategy Performance Metrics. URL : <https://www.quantifiedstrategies.com/trading-strategy-and-system-performance-metrics/> (дата звернення: 11.03.2023).

5. ATAS. Core mathematics for Forex traders. Part 2. [Електронний ресурс]. URL : <https://atas.net/trading-preparation/funds-management/core-mathematics-for-forex-traders-part-2/> (дата звернення: 12.03.2023).

6. Бакай Є. І., Кабачий В. В., Маслій Р. В. Модель прийняття рішень для фінансових часових рядів на основі пари середніх з використанням оцінки різних часових вимірів. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2017. № 1. С. 70–77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2017_1_13 (дата звернення: 04.03.2023).

7. Савченко В. Прогнозування напряму змін курсу фінансового інструменту з використанням простих ковзних середніх. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 1(69). С. 38–51. URL : <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-38-51> (дата звернення: 26.04.2023).

Віталій Ткачук,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки
підприємства Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Зміни, що зазнають загальнодержавні економічні процеси, які на першому етапі були викликані елементами децентралізації, в подальшому – діями протиепідеміологічного характеру, а на завершення – введенням військового стану, призвели до і надалі зумовлюватимуть глибоку модернізацію регіонального та економічного управління на місцях.

Зважаючи на світовий та європейський досвід, основними принципами успішного відновлення та модернізації, як наслідок і розвитку економіки країн, які працюють в умовах військового стану та долають наслідки війни на своїй території та прагнуть розвиватися в канві європейської цивілізаційної моделі, є: захист прав людини, недоторканість її приватної власності, економічний індивідуалізм, свобода підприємництва, субсидіарність, дерегуляція економіки, демонополізація ринків, співпраця з регіонами через налагоджений зворотній зв'язок.

Послідовне втілення цих принципів у життя означає, що держава, в особі своїх інституцій центрального та регіонального й субрегіонального рівнів, має насамперед сформувавши надійний інституційний ґрунт для повоєнного відновлення країни, а також забезпечити належний контроль за виконанням чинних законів та інших нормативно-правових актів, щоб не допускати відхилення, економічні зриви та загрози і запобігати негативному впливу вузькокорпоративних чи групових інтересів.

Аналіз джерел і публікацій. Вагомий внесок в розробку аспектів державного регулювання економіки та децентралізації місцевого самоврядування внесли С. Аптекар, Д. Богиня, В. Братишко, В. Геєць, М. Гуревичев, М. Долишній, М. Козоріз, І. Лукінов, І. Михасюк, С. Мочерний, Б. Панасюк, Б. Пасхавер, А. Покритан, С. Риверчук, І. Сорока, А. Ткачук, М. Хохлов, А. Чухно та інші. Проте проблема визначення ступеню впливу процесу державного регулювання в умовах військового стану та інших викликів, в контексті державного регулювання економіки в цілому та його взаємозв'язок з розвитком регіону залишається не достатньо дослідженою.

На сьогодні недостатньо висвітлено роль державного регулювання економіки на місцях, де основну увагу зосереджено на теоретичних засадах

децентралізації влади та розширення бюджетної автономії регіонів як основного принципу регулювання економічними процесами на місцях. Повномасштабна війна в Україні вимагає перегляду підходів до формування політики у сфері державного регулювання економіки та пошуку нових ефективних методів державного управління.

Ключовими викликами для нинішньої економіки України є падіння виробництва, ріст числа безробітних, послаблення стійкості державних фінансів, загрози економічній стабільності.

Виходячи з цього, *мета дослідження* – визначити шляхи державного регулювання економіки в контексті результативності перших етапів реалізації реформи передачі повноважень до органів місцевого самоврядування, адекватної відповіді на виклики, що пов'язані з військовими діями та їх вплив на регіональну економічну політику, потенціал соціально-економічного розвитку країни в цілому та окремих регіонів.

Виклад основного матеріалу. Зміна регіональної економіки може бути спричинена різними факторами, такими як зміни в галузевій структурі економіки регіону. Наприклад, коли регіон переходить від промислового до обслуговуючого сектору, що призводить до переформатування його економічного профілю, що викликані технологічними процесами та перебудовою, або створенням інноваційних технологій, розвиток яких може сприяти зміні галузевої структури економіки регіону та збільшенню ефективності виробництва. Наступною причиною можуть бути реформи, що сприяють розвитку певних галузей, і як наслідок можуть змінити економічний профіль регіону. Також потрібно врахувати і зміни міжнародних економічних умов, такі як зменшення попиту на експортні товари, що в свою чергу призводить до зміни економічного стану регіону, який був орієнтований на виробництво експортної продукції. І вагомим фактором виступають також і демографічні зміни. Зміна населення регіону може вплинути на його економічний профіль, наприклад, зміна споживчого попиту, зміна зайнятості населення, стан та динаміка продуктивного населення, міграція тощо.

Отже, зміна регіональної економіки може бути викликана різноманітними факторами, іноді вони можуть бути взаємопов'язані та спільно впливати на економічний розвиток як регіону, так і держави в цілому.

Військовий стан в Україні вносить свої корективи та може спричинити зміни в регіональній економіці країни. Деякі можливі наслідки включають:

1. Зменшення інвестицій і збільшення економічної невизначеності. Військовий стан може зменшити інтерес іноземних і внутрішніх інвесторів

до розвитку бізнесу в Україні, оскільки вони зіштовхнуться з високими ризиками. Це може знизити рівень інвестицій в економіку та збільшити економічну невизначеність, що призведе до зменшення споживчого попиту.

2. Збільшення витрат на оборону. Військовий стан може призвести до збільшення витрат на оборону країни, що в свою чергу впливає на зменшення бюджету на інші галузі економіки.

3. Зменшення туристичного попиту. Військовий стан може відлякувати туристів від відвідування України і як наслідок зменшення доходів туристичної галузі.

4. Призупинення торгівлі на південному сході України. З введенням військового стану можуть відбуватися обмеження у здійсненні торгівлі на південному сході країни, що може призвести до зменшення зовнішньої торгівлі та вплинути на розвиток місцевих економік.

5. Погіршення логістичних шляхів та логістики як такої. Блокування портів, закриття повітряного простору, перешкодження залізної дорожньої та автодорожньої сполучення.

Отже, військовий стан безумовно призведе до змін в регіональній економіці України, і як результат це може вплинути на інвестиційний клімат, бюджетні розходи, туризм, логістику, зовнішню торгівлю тощо.

Дана ситуація безпосередньо спричиняє вплив на регіональну економіку України. У результаті, потрібно наголосити на низці можливих наслідків військового стану для регіональної економіки, а саме: загострення економічної нестабільності, спричиненої військовими подіями, що призводить до зменшення інвестицій та зростання вартості кредитів і, як наслідок, – загострення економічної нестабільності у регіонах.

Введення обмежень, спричинене військовим станом, може призвести до зниження обсягів виробництва, зокрема, у промисловості, транспорті та інших галузях, що негативно впливає на регіональну економіку, призводить до зменшення споживчого попиту на товари та послуги, зокрема, на території, де він оголошений, що в свою чергу впливає на роботу малих та середніх підприємств. Отже, військовий стан може мати серйозний вплив на регіональну економіку України, спричинюючи зменшення інвестицій, зростання вартості кредитів, зниження обсягів виробництва, зменшення споживчого попиту та зниження рівня туристичного потоку.

Зміна структури регіонального управління економікою регіонів може бути важливою складовою для покращення розвитку регіональної економіки. Ось декілька можливих кроків, які можна зробити для зміни структури регіонального управління економікою регіонів в умовах сьогодення:

1. Створення регіональних економічних форумів, що допоможе залучити

представників бізнесу, громадськості та уряду для співпраці в розвитку регіональної економіки.

2. Утворення ради з розвитку регіональної економіки, яка виступить регулятивним органом та буде складається з представників різних сфер. Даний орган в свою чергу націлений на розгляд проблем регіональної економіки та вноситиме рекомендації щодо їх вирішення.

3. Впровадження системи моніторингу та аналізу розвитку регіональної економіки. Це може допомогти у визначенні сильних та слабких сторін регіону та розробці стратегій для його розвитку.

4. Формування регіональних агенцій розвитку, які повинен формуватися з незалежних організацій, які працюють з місцевими органами влади, бізнесом та громадськістю для забезпечення розвитку регіональної економіки.

5. Підвищення компетентності регіональних урядовців. Для того, щоб ефективно керувати регіональною економікою, слід забезпечити регіональним урядовцям відповідну кваліфікацію та знання.

Висновок. Отже, зміна структури управління економікою регіонів може включати створення окремих економічних зон розвитку, які будуть націлені на розвиток регіону з детальним вивченням його специфіки, знанням та особливостями пережитих кризових ситуацій та формування низки потреб як економічного так і соціального характеру.

Список використаних джерел:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України № 157-VIII від 05.02.2015 р. *Відомості Верховної Ради України* від 27.03.2015. № 13, С . 734, Ст. 91.

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Денисов К. В. Децентралізація влади в Україні: адміністративні та бюджетні аспекти, національна безпека. *Бізнес Інформ*. 2015. №12. С. 60–64.

4. Карпінський Б. А., Максимів Д. Я., Карпінська О. Б. Децентралізація: сутнісний апарат і можливості фінансово-податкового механізму інвестиційного зростання. *Бізнес Інформ*. 2016. №8. С. 29–36.

5. Пилипишин В. П. Поняття та основні риси державного управління. *Юридична наука та практика*. 2011. № 2. С. 10–14.

6. Ткачук А. Ф. Державна регіональна політика та розвиток територій в умовах змін. Спеціально для ОТГ. Інститут Громадянського суспільства. 2016. URL : <http://www.csi.org.ua/derzhavnaregionalna-polityka-ta-rozvytok-terytorij-v-umovah-zminspetsialno-dlya-otg/>.

Юрій Харазішвілі,

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник Інституту економіки промисловості
НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень,

В'ячеслав Ляшенко,

доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу проблем регуляторної політики
і розвитку підприємництва Інституту економіки
промисловості НАН України,

Олена Грішнова,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки
підприємства Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ІННОВАЦІЙНИЙ ВНЕСОК: ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ, ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК, ІННОВАЦІЙНЕ ТАБЛО

Ідея перспективності інноваційного зростання національної економіки з усім її очевидним позитивним ефектом не є новою і не викликає сумнівів. Саме тому інноваційна економіка сьогодні цілком справедливо вважається одним із пріоритетних напрямів розвитку, а її потенціал усвідомлений на загальнодержавному рівні. Успіх інноваційної діяльності значною мірою залежить від достатності ресурсного забезпечення, у тому числі від інвестиційної забезпеченості.

«...Інноваційність – це не тільки ключ до динамічного розвитку, добробуту, особистого успіху, а й засіб забезпечення суверенітету країни, її конкурентоспроможності у сучасному надскладному світі» [1].

Кількісна оцінка впливу факторів інноваційної діяльності на динаміку економічного розвитку й ендогенне визначення її внеску в економічне зростання країни в зарубіжних працях [2–4] ототожнюється з виявленням впливу НТП у різних модифікаціях функції Кобба–Дугласа. При цьому окремо вплив інноваційних факторів на економічне зростання не розглядається.

Також існують спроби визначення інноваційного внеску в економічний розвиток вітчизняними науковцями [5–7], які застосовують метод побудови інтегральних індикаторів, метод експертних оцінок, метод системи індикаторів. Всі запропоновані підходи придатні тільки для визначення впливу інноваційних факторів на економічний розвиток, а не на економічне зростання. Спроби визначення впливу інноваційних факторів на економічне зростання за допомогою виробничої функції Кобба–Дугласа містять

серйозні зауваження, що ставлять під сумнів отримані висновки [8].

Наприклад:

1. У лівій частині рівняння повинен бути випуск, а не ВВП, який є частиною випуску.

2. Використання показника загальної чисельності зайнятих або кількості відпрацьованих людино-годин замість затрат праці L (добутку ефективної чисельності платників податків та величини середньорічної номінальної заробітної плати W) призводить до розбіжності розмірностей у лівій і правій частинах рівняння, що робить рівняння непридатним для використання.

3. У виробництві випуску беруть участь не лише наймані працівники, але й інші зайняті, чисельність яких потрібно привести до еквівалента найманих працівників за рівнем середньомісячної заробітної плати й усіма податками, які сплачуються за найманих працівників, тобто в підсумку визначити ефективну чисельність платників податків.

4. Капітал знецінюється, тому його потрібно перераховувати на дефлятор попереднього періоду з урахуванням його споживання та оновлення (інвестицій).

5. Оскільки капітал практично не може бути задіяний у повному обсязі, необхідно ввести коефіцієнт його завантаження.

6. Не зовсім зрозуміло, що таке середня продуктивність макрофакторів або постійний середній рівень технології та як його можна оцінити, а тим більше спрогнозувати. Такими ж середніми будуть результати і постійними помилки.

7. Застосування статистичних методів для визначення коефіцієнтів еластичності містить помилки усереднення, що знижує наукову та практичну цінність результатів. У викладеній концепції цей параметр фактично виконує примітивну роль компенсатора для збіжності лівої та правої частин рівняння.

Отже, метою нашого дослідження є визначення внеску інноваційних факторів в економічне зростання та формування інноваційних індикаторів економічного розвитку, а також оцінення інноваційності економіки в інноваційних табло.

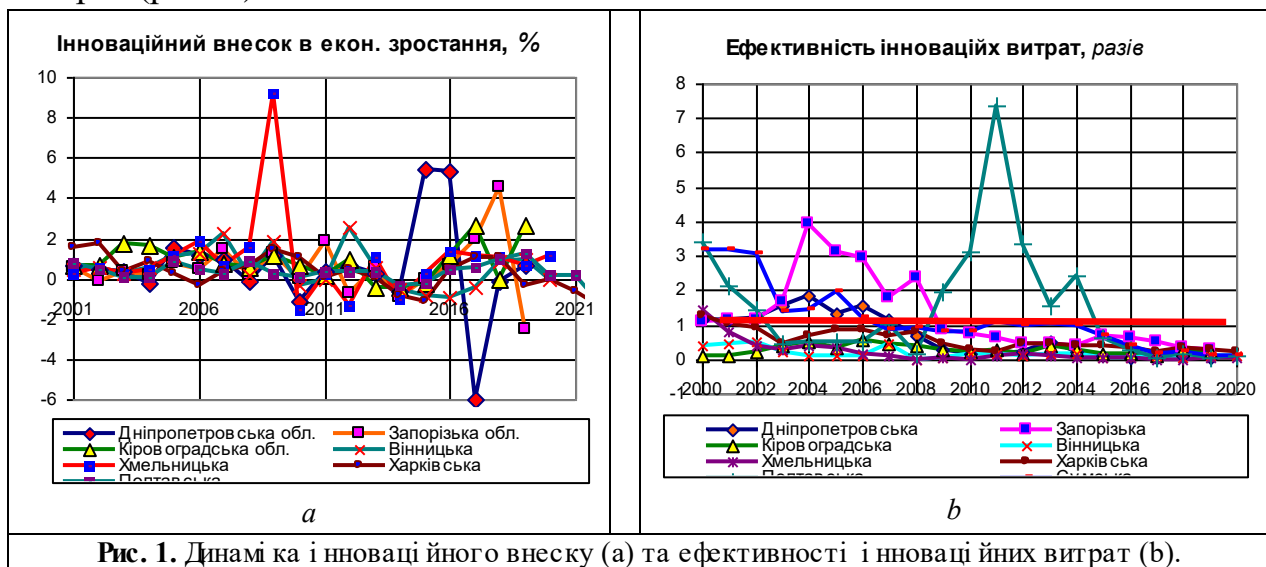
Урахування впливу інноваційних факторів на економічне зростання здійснюється через розширення виробничої функції Кобба–Дугласа шляхом додавання до макрофакторів НПП витрат праці, витрат капіталу, також інноваційного фактора [8]: витрат на науково-технічну діяльність, витрат на інноваційну діяльність та витрат на освіту. Застосовуючи «метод залишку Солоу» [2] через логарифмування та логарифмічні похідні у виробничій функції, можна отримати формалізовану інформацію про внесок кожного фактора в економічне зростання, наприклад, інноваційних факторів як у рівнянні (1):

$$Tempo_Innov = \dot{\beta}(\ln G_{inn} - \ln P) + \beta \left(\frac{\dot{G}_{inn}}{G_{inn}} - \frac{\dot{P}}{P} \right), \quad (1)$$

де $\dot{\beta}$ - похідна коефіцієнта еластичності при інноваційних затратах; G_{inn} - номінальні інноваційні витрати; P - рівень цін (дефлятор); $\frac{\dot{G}_{inn}}{G_{inn}}$, $\frac{\dot{P}}{P}$ - темпи відповідних змін.

Отже, з урахуванням викладеного можна сформулювати індикатор інноваційного внеску в економічне зростання як відношення темпу приросту інноваційних факторів до загального приросту випуску (або ВВП з урахуванням тотожності: випуск дорівнює сумі проміжного споживання та ВВП). Звідси впливає ще один інноваційний індикатор: ефективність інноваційних вкладень як відношення обсягів реалізованої інноваційної продукції до загальних інноваційних витрат. Визначені індикатори можуть складати основу інноваційного розвитку країни та регіонів [9–11].

Для прикладу наведемо динаміку інноваційного внеску в економічне зростання старопромислових регіонів України та ефективності інноваційних витрат (рис. 1).

Основний інструмент вимірювання інноваційного розвитку країн Євросоюзу – Європейське інноваційне табло (EIS) [12–13] – містить 4 складових та 27 індикаторів: «рамкові умови»; «інвестиції»; «інноваційна активність»; «вплив». Із 27 індикаторів 22 являють собою ресурсні компоненти, які характеризують можливості окремих ресурсів для здійснення інноваційної діяльності в країні. Тобто, розглядаються зовнішні ознаки інноваційної активності, які, на жаль, не дають уявлення про те, як ці зовнішні ознаки вплинули (якщо взагалі вплинули) на кінцевий результат економічного зростання або соціально-економічного розвитку.

Результуючі індикатори EIS, а їх всього 5, розподілені на дві групи:

вплив на зайнятість та вплив на продаж. На жаль, 2 індикатора зайнятості також можна віднести до ресурсних, тому що вони відображають збільшення зайнятості, а це лиш умова (не завжди необхідна) збільшення результату, а не сам результат. Отже, як результуючі інноваційні індикатори (а їх всього 3), можна вважати такі: середній та високотехнологічний експорт продукції, експорт наукомістких послуг (Knowledge-intensive services exports), продаж нових товарів для ринку та нових для фірм інноваційних продуктів.

Отже, основні недоліки EIS:

- інтегральний індекс визначається як середнє арифметичне нормованих індикаторів (по факту середня температура по шпиталю);
- немає вагових коефіцієнтів, що спотворює інтегральну оцінку;
- не встановлено межі безпечного існування – суб'єктивне оцінювання градацій: інноваційні лідери, сильні новатори, помірні новатори, скромні новатори;
- неможливо порівняти результатів по кожному року;
- серед індикаторів немає інноваційного внеску в економічне зростання.

Замість EIS пропонується *українське інноваційне табло (UIS)*, структура та індикатори якого відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Структура та індикатори українського інноваційного табло*

Освіта (ресурсне забезпечення)	Наука (ресурсне забезпечення)
1. Рівень фінансування освіти, % випуску;(S) 2. Середні витрати на 1 учня (студента), тис. дол. США за ПКС;(S) 3. Рівень капітальних вкладень в освіту, % до загальних видатків на освіту;(S) 4. Рівень оплати праці в освіті до випуску;(S)	1. Рівень фінансування НДР, % ВРП (S) 2. Рівень витрат на НДР на 1 особу, дол. США за ПКС (S) 3. Питома вага організацій, що здійснювали НДР, % до загальної чисельності організацій по Україні (S); 4. Частка працівників та дослідників, задіяних у виконання НДР, у розрахунку на 1000 ос. зайнятого населення (S); 5. Питома вага дослідників з науковими ступенями, % до загальної чисельності дослідників (S),
Інвестиції (ресурсне забезпечення)	Інновації (ресурси та результати)
1. Рівень інвестування, % випуску (S) 2. Рівень оновлення основних засобів, % (S) 3. Рівень інвестування в навколишнє середовище (S)	1. Темп науково-технологічного прогресу, % (S) (або сукупна факторна продуктивність) 2. Рівень фінансування інноваційної діяльності, % ВВП, (S) 3. Рівень винахідницької активності (патенти та корисні моделі), на 1 млн населення (S) 4. Питома вага інноваційного внеску в економічне зростання, % загального приросту (S) 5. Ефективність інноваційних витрат, % обсяг реал. інн. продукції до заг. інноваційних витрат (S)
Інноваційне виробництво (ресурси та результати)	
1. Рівень інноваційної активності підприємств, % загальної кількості (S) 2. Рівень реалізації інноваційної продукції, % до загального обсягу реалізованої продукції (S) 3. Рівень інноваційної продукції у товарному експорті, %(S);	

* Розроблено авторами

Отже, із 20 індикаторів UIS 6 індикаторів відображають результат інноваційної діяльності. Застосування до цих індикаторів сучасної методології інтегрального оцінювання та науково-стратегічного форсайтингу у безпековому вимірі за принципом «майбутнє визначається траєкторією у майбутнє» [14–15] дозволить адекватно оцінити поточний стан та розробити науково-обґрунтовану стратегію інноваційного розвитку країни або регіону.

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. (ред.). Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. Київ : НАН України, 2015. 336 с.
2. Solow R. Growth Theory. Companion to Contemporary Economic Thought. London, 1991. P. 393–415.
3. Denison E. F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before. New-York: Committee for Economic Department, 1962.
4. Oppenlander K. Technical progress. Impact. Estimates. Results. Munich, 1980. 176 p.
5. Вельфе В. Детермінанти зростання у формуванні економічного потенціалу (приклад Польщі). *Економіка та прогнозування*. 2002. № 4. С. 9–35.
6. Гук З., Лебідь Т., Самуляк Ю. Фактори і напрями інноваційного розвитку підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2010. С. 223–228.
7. Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Карлюк Т. В., Лях Л. В. Інноваційна діяльність та її вплив на економічний розвиток в Україні. Київ: *УкрІНТЕІ*, 2015. 116 с.
8. Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В. І. Урахування інноваційних факторів економічного зростання у виробничій функції Кобба–Дугласа (на прикладі старопромислових регіонів України). *Економіка промисловості*. 2021. № 1 (93). С. 5–19. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.005>.
9. Kharazishvili Y., Bugayko D., Yashchyshyna I., Butorina V., Androshchuk I., Sribnyi O. Strategic scenarios of post-war recovery of sustainable development of Poltava region of Ukraine: innovative and environmental aspects. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. ISCES-2022*. 2022. doi:10.1088/1755-1315/1126/1/012007.
10. Kharazishvili Y., Kwilinski A., Bugayko D., Hryhorak M., Butorina V., & Yashchyshyna I. Strategic Scenarios of the Post-War Recovery of the Aviation Transport Sustainable Development: The Case of Ukraine. *Virtual Economics*. 2022. № 5(3). P. 7–30. [https://doi.org/10.34021/ve.2022.05.03\(1\)](https://doi.org/10.34021/ve.2022.05.03(1)).
11. Харазішвілі Ю. М. Стратегічні сценарії повоєнного відновлення

сталого розвитку Харківської області. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 2(68). С. 142–153. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-2\(68\)-142-153](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-2(68)-142-153).

12. European Innovation Scoreboards 2020. European Commission, Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. URL : <http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards>.

13. EIS 2020 Methodology Report, 20.05.2020. URL : <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/41861>.

14. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації.: монографія. *НАН України, Ін-т економіки пром-сті*. Київ, 2019. 304 с.

15. Yu Kharazishvili *et al* 2021. Strategizing for sustainable development of transport systems in the safety dimension *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* **915** 012025. doi:10.1088/1755-1315/915/1/012025.

УДК 330.341.1:338.43

Ірина Ящишина,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

РЕСУРСООРІЄНТОВАНІСТЬ ЕКОНОМІКИ: ЗА ТА ПРОТИ

У квітні 2023 року Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль анонсував нову економічну модель розвитку країни, що передбачає зосередження на десятиох ключових напрямках і реформах: розроблення нової економічної моделі України як ресурсного центру Європи; реформа сектору цивільної безпеки; оновлена ветеранська політика; реформа енергетики, спрямована на енергонезалежність та модернізацію; відновлення; масштабна соціальна реформа; проекти підтримки бізнесу; нові напрями в реформі освіти; реформа митниці; реформа державного управління.

Навіть поверхневий аналіз засвідчує, що 6 із 10 її напрямів стосуються безпосередньо державного управління та перерозподілу державних фінансів, а решта 4 – опосередковано. В цілому досить яскравою є тенденція до посилення державного контролю і над економікою, і над фінансами.

Особливої уваги заслуговує перший напрям – «нова економічна модель України як ресурсного центру Європи». Фактично офіційно проголошено курс країни на визнання України ресурсним додатком Європи і за модерною назвою проглядається орієнтація на розвиток добувних галузей, нарощування експорту завдяки розробці надр, розвиток сировинної

економіки, що отримало назву «ресурсне прокляття». Тому в дослідженні поставлено завдання дослідити наслідки і загрози ресурсорієнтованості економіки.

Поняття «прокляття ресурсів» (resource curse) було введено у науковий обіг Р. Ауті (Auty, 1993), який відзначив зниження динаміки ВВП на особу у країнах-експортерах нафти протягом 1970-1990х рр. Пізніше Дж. Сачс та А. Ворнер (Sachs, Warner, 1997; 2001) довели, що надлишок природних ресурсів нерідко стає радше проблемою, аніж вигодою для держав-рантє. Далі ученні визнали, що проблема полягає у домінуванні сировинних галузей в структурі експорту (Guriev, Sonin, 2008), що веде до сповільнення темпів економічних реформ. Однак існують дослідження (Haber, Menaldo, 2011), які аргументують «ресурсний добробут» (resource wealth).

Означене явище має кілька назв: «ресурсне прокляття», «парадокс достатку», «голландська хвороба», «ефект Гронінгена», «ресурсна пастка».

Впродовж останнього десятиліття низка вітчизняних вчених досліджувала відмітні риси ресурсозалежності української економіки (Kolodiy, Hariaha, Rudenko, 2015; Koziuk, Dluhopolskyi, 2018; Yurchenko, 2020).

Дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців щодо наслідків «ресурсного прокляття» дає змогу сформулювати основні загрози, які можуть впливати на економіку країн з ресурсорієнтованою економікою (див. табл. 1).

Таблиця 1

Наслідки та загрози ресурсорієнтованості економіки

Позитивні наслідки	Негативні наслідки	Загрози
1. Низькі бюджетні дефіцити та уникнення боргової залежності, коли за сприятливої ринкової кон'юнктури державний бюджет стабільно поповнюється ресурсами; 2. Низькі ціни та темпи інфляції, стабілізація національної валюти; 3. Ефективний перерозподіл, зменшення нерівності за рахунок перерозподілу рентних доходів, зростання соціальних стандартів; 4. Зростання державних доходів та нарощування видатків на освіту, охорону здоров'я, інфраструктурні проекти, оборону; 5. Економічне зростання	1. Зростання диференціації доходів, збагачування власників ресурсів за рахунок ресурсної ренти; 2. Корупція, рентоорієнтована поведінка державних службовців; 3. Відтік працівників із виробничого сектору і сфери послуг у ресурсну галузь; 4. Надмірний розвиток ресурсних галузей; 5. Податки перестають відігравати роль головного джерела формування дохідної частини бюджету; 6. Сповільнення темпів економічного зростання, особливо у довгостроковій перспективі	1. Зменшення демократії, узурпація влади, авторитаризм; 2. Зменшення потреби в освіті, науці 3. Міграція робочої сили, особливо високоосвіченої; 4. Деіндустріалізація та викривлення структури економіки; «рентоорієнтована поведінка господарюючих суб'єктів»; 5. Рента стає головним джерелом доходів бюджету, що призводить до втрати можливостей контролювати уряд, ефективні державні інститути та громадянське суспільство стають загрозою існуванню держави-рантє; 6. Економічна криза (крах) за умови суттєвого зменшення попиту на ресурс

Складено за [1-5]

Дослідження [6] обґрунтовує залежність соціальної стабільності від сировинноорієнтованого експорту: коли країна досягає показника сировинного експорту у 25% ВВП, вона наражається на 33%-ий ризик внутрішньополітичного конфлікту, водночас, якщо частка сировинного експорту сягає 5% ВВП, то очікування внутрішнього конфлікту зменшується до 6%.

Поряд із виявленням негативних ефектів від ресурсорієнтованості економіки, досвід багатьох країн засвідчує вагомі успіхи соціально-економічного розвитку країн, які володіють потужними ресурсами [1]: 1) лідерами у якості інститутів та ефективності державного управління стали Норвегія, Канада, Австралія; 2) в інфраструктурних проектах – Канада, Малайзія, Норвегія; 3) в питаннях конкурентоспроможності економіки та ефективності фіскальної політики в ресурсному секторі – Канада, Чилі, Норвегія; 4) відносно регіональному розвитку – Канада, Норвегія, Катар; 5) щодо ефективності витрачання ренти – Норвегія, Голландія, Австралія, Канада; 6) в питаннях економічного розвитку – Норвегія, Голландія, Катар, Австралія.

Дослідження інституціоналістів показують, що існує взаємозв'язок між політичним устроєм країни та ресурсозалежністю її економіки. Виявляється, ресурсні економіки світу це в основному монархії та автократії, де ресурсна рента присвоюються правителями.

Розвинені країни, навіть ті, які первинно мають значний природньо-ресурсний потенціал, із розвитком демократії цілеспрямовано відмовляються від ресурсорієнтації економіки за рахунок її широкої диверсифікації, задіяння сучасних драйверів економічного розвитку, перед усім інновацій.

Водночас слабкі демократії, які неспроможні побудувати фундамент для суспільно прийнятних правил гри, індивідуалізують доступ до ресурсів та розподіл ренти від них, провокуючи розгортання конфліктів, макроекономічної нестабільності та реалізує загрози ресурсорієнтованості.

За даними Світового банку [7] ціна 1 т кукурудзи на міжнародному ринку становить 250 дол США, водночас ціна виготовленої із цієї ж сировини крохмалю або амінокислот – 750 дол, при цьому за рахунок дії макромультіплікатора від вирощування до кінцевої переробки кукурудзи валові доходи зростають в 3–10 разів. Найбільшу дохідність агробізнесу на основі використання земельних ресурсів демонструє Голландія – від 4 млн євро виторгу з одного гектара землі (при середньому показнику 21 тис дол), що можливо не стільки за рахунок використання родючості землі як природного ресурсу, а й значною мірою за рахунок передових технологій,

розробки і впровадження інновацій.

Таким чином, Україна, маючи великі запаси природних ресурсів та родючих земель має величезний потенціал економічного зростання, однак хочеться сподіватись, що вітчизняні можновладці в основу національної моделі соціально-економічного розвитку заложать науку, інновації, максимальне нарощування доданої вартості для ефективного використання наявних природних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Колодий С. Ю., Гаряга Л. О., Руденко М. В. Розвиток економіки України: «ресурсне прокляття» по-українськи чи наслідок постсоціалістичної трансформації. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 7–8(1). С. 36–39.

2. Козюк В., Длугопольський О. Ресурсне прокляття: роль слабких інститутів та кроні-секторів. *The Ideology and Politics Journal (Post-Soviet Transit and Demodernization)*. 2018. № 1(9). С. 68–102.

3. Червяков І. М. Фактори уповільнення економічного зростання: «голландська хвороба», «прокляття ресурсів» та шляхи їх подолання. URL : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94801/58-Chervyakov.pdf?sequence=1> (дата доступу 01.05.2023).

4. Ніконенко У. Ресурсозалежна економіка: концептуалізація проблеми. *Світ фінансів*. 2014. № 1. С. 99–105.

5. Юрченко Ю. Соціально-економічні наслідки «ресурсної пастки» сільськогосподарського виробництва України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2020. № 1 (47). С. 38–43. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/8_24.pdf.

6. Bannon I., Collier, P. Natural Resources and Violent Conflict: options and actions. The World Bank. Washington, D.C. 2003. 429 p. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/es/578321468762592831/pdf/282450NatURAL0resources0violent0conflict.pdf>.

7. World Development Report 2020: Trade as a development tool in the era global value chains. URL : <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>.

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 2.
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ
ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

УДК 001.891:346.7

Сергій Бублик,
кандидат технічних наук, заступник завідувача
відділу системних досліджень науково-технологічного потенціалу
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»,
Олег Мех,
доктор економічних наук, професор, завідувач відділу
системних досліджень науково-технологічного потенціалу
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»,
Лариса Бобровник,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна

ЦИФРОВИЙ МОНІТОРИНГ НАУКОВОЇ СПРЯМОВАНOSTI
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Глобальна цифровізація проникла в усі сфери людського життя та спричинила перехід до нової технологічної реальності, що вимагає відповідного пристосування. Обсяги, швидкість та різноманітність даних і інформації в науці та освіті досягли рівнів, що перевищують можливості окремих інституцій. Цифрові технології стали невід'ємною складовою науково-технологічної конвергенції, де наука та технології взаємодіють і перетворюються на потужні цифрові метасистеми. Організація та проведення наукових досліджень тепер неможливі без інтеграції цифрових технологій.

За останні роки цифрові технології стали невід'ємною частиною нашого життя, а також знайшли своє застосування в різних галузях, включаючи правову. У зв'язку з цим, виникає потреба в розробленні нових методів та інструментів, які б допомагали у покращенні якості та ефективності правової системи [1]. Окремими критеріями для побудови інфраструктури цифрової моніторингу вітчизняного законодавства у післявоєнний період можуть стати додаткові умови, як от:

1. Необхідність швидкого ухвалення державно-управлінських рішень.

2. Розгляд питань національної безпеки.

3. Високий рівень нестабільності.

4. Великий обсяг інформації.

5. Необхідність забезпечення післявоєнного відновлення та розвитку.

6. Політичні та міжнародні відносини.

7. Гуманітарні питання.

Отже, спрямованість НПА у післявоєнний період може бути спрямована на задоволення різних потреб суспільства, а також на забезпечення національної безпеки та стабільності в державі. У зв'язку з чим, застосування моніторингу наукової спрямованості НПА постане нагальною потребою не лише для науковців, але й для законодавців та урядовців.

Основна відмінність між цифровим моніторингом та традиційним моніторингом нормативно-правових актів полягає в застосуванні сучасних інформаційних технологій та інструментів.

Цифровий моніторинг нормативно-правових актів зазвичай використовує спеціалізовані програмні засоби для автоматизованого збору, обробки та аналізу великого обсягу даних. Це дозволяє швидко і ефективно відстежувати зміни в законодавстві та отримувати актуальну інформацію в режимі реального часу. Крім того, цифровий моніторинг дозволяє зберігати та аналізувати історію змін нормативно-правових актів, що дає змогу детально вивчати та порівнювати різні версії документів. Також цифровий моніторинг може бути повністю анонімним та безпечним, оскільки дані зберігаються в електронному форматі та можуть бути зашифровані.

Зважаючи на те, що Україна розвивається в напрямку цифрової економіки, використання цифрових інструментів для аналізу НПА є надзвичайно актуальним.

У контексті науки та освіти, цифровий моніторинг законодавства дозволяє відслідковувати законодавчі зміни, які стосуються науково-дослідницької діяльності та освіти, та визначати їх вплив на ці галузі. Наприклад, цифровий моніторинг може виявити законодавчі зміни, які зменшують фінансування наукових досліджень або обмежують свободу наукової діяльності.

На сьогоднішній день дослідження в галузі цифрового моніторингу НПА переважно зосереджені на зборі та аналізі даних про виконання законів та підзаконних НПА, але не надають належної уваги науковому обґрунтуванню самого законодавчого процесу [2–4]. Крім того, відсутність

відповідної інфраструктури та стандартів для збору та аналізу даних про наукову спрямованість НПА, може спричинити до недостатньої якості та ефективності законодавства.

Науковою проблемою цифрового моніторингу законодавства є відсутність чітких методів та підходів, щоб забезпечити визначення наукової спрямованості НПА з використанням цифрових технологій. Щодо визначення наукової спрямованості НПА, то було запропоновано вважати таким критерієм для будь-якого акту законодавства у *першому наближенні* наявність у його тексті слова «наука» разом із похідними леми-предикатами першого порядку [5]. Наукометричною оцінкою рівня наукоємності законодавства, а також наукової спрямованості НПА виступає індекс наукової спрямованості (ІНС), значення якого є безрозмірною величиною обчислюється як кількість наукоємних документів на кожні 100 виданих документів.

Отже, наукове завдання полягає в розробленні методології та підходів до моніторингу наукової спрямованості НПА з використанням цифрових технологій, а також створенні відповідної інфраструктури та стандартів для збору та аналізу даних про наукову спрямованість актів законодавства в контексті післявоєнної відбудови та розвитку економіки та суспільства.

1. Один з методів цифрового моніторингу полягає в застосуванні алгоритмів машинного навчання та обробки природних мов. За допомогою цих алгоритмів можна автоматично виділяти ключові слова та терміни з тексту НПА, а також здійснювати їх класифікацію за певними критеріями [6, 7]. Такий підхід дозволяє проводити аналіз еволюції пріоритетності/вторинності тематичних термінів законодавчих текстів, а також виявляти неосновну тематичну спрямованість цих текстів.

2. Інший метод цифрового моніторингу полягає в застосуванні інформаційних систем, які забезпечують аналіз та моніторинг нормативно-правових актів на різних рівнях – від місцевого до державного. Такі системи можуть автоматично виявляти проблемні місця у тексті НПА та забезпечувати їх аналіз за різними критеріями. Прикладом такого моніторингу стало дослідження асинхронних дій органів публічної влади в імплементації взаємопов'язаних пунктів прикінцевих положень Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (чинний з 16.01.2016) щодо створення нових структур у вітчизняній системі організації науки [8]. Порівняння галузевих угруповань законодавчих актів за показниками наукоємності та часткою у структурі законодавства уможливило оцінювання рівня наукоємності для кожної із галузей законодавства [9].

Основними напрямками цифрового моніторингу наукової спрямованості

НПА мають стати:

1. Моніторинг рівня наукоємності вітчизняного законодавства за видами НПА та їх видавниками. Аналітичним показником рівня наукоємності виступає ІНС [5].

Як приклад, у Табл. 1 наведено аналітичні результати поточного моніторингу рівня наукоємності законодавчих актів (станом на 21.03.2023).

Таблиця 1

Порівняння показників ІНС законодавчих актів за скликаннями
Верховної Ради України (ВРУ)

Скликання ВРУ	XII (I)	XIII (II)	XIV (III)	IV	V	VI	VII	VIII	IX	IX (війна)
ІНС	24,57	29,49	28,35	23,86	21,10	19,33	13,30	21,38	23,40	19,44

Джерело: сформовано авторами

2. Моніторинг очікуваного рівня наукоємності вітчизняного законодавства за видами НПА та їх видавниками. Заснований на політичних очікуваннях ефективності нових Урядів у сфері здійснення публічної науково-технологічної політики (за результатами перших 100 днів каденції).

Як приклад, у Табл. 2 наведено аналітичні результати поточного моніторингу порівняння показників ІНС постанов КМУ за перші 100 днів та за повну каденцію Урядів (24.08.1991–30.03.2023).

Таблиця 2

Порівняння показників ІНС постанов КМУ за перші 100 днів та за повну
каденцію Урядів (24.08.1991–30.03.2023)

Каденції Уряду	Уряд 1	Уряд 2	Уряд 3	Уряд 4	Уряд 5	Уряд 6	Уряд 7	Уряд 8	Уряд 9	Уряд 10	Уряд 11
ІНС	27,97	21,64	21,68	16,26	20,00	15,35	12,85	12,93	12,78	10,88	9,61
100 днів	29,01	17,78	19,46	14,16	18,85	14,26	12,84	6,88	11,34	10,21	4,52
Каденції Уряду	Уряд 12	Уряд 13	Уряд 14	Уряд 15	Уряд 16	Уряд 17	Уряд 18	Уряд 19	Уряд 20	Уряд 21*	Уряд 22**
ІНС	14,37	16,89	17,06	17,01	15,17	15,01	15,45	17,40	19,45	14,99	11,45
100 днів	11,52	6,55	12,67	15,28	8,81	12,10	16,54	13,61	20,18	14,08	9,53

*Уряд Дениса Шмигала (04.03.2022-23.02.2023)

**Уряд Дениса Шмигала з 24.02.2022

Джерело: сформовано авторами.

3. Моніторинг наукової спрямованості НПА за галузям законодавства. Порівняння розподілів НПА та їх наукової спрямованості за галузями законодавства сприятиме поліпшенню передбачуваності урядування у сфері науково-технологічної діяльності.

Як приклад, на Рис. наведено аналітичні результати поточного моніторингу розподілу постанов «воєнного» Уряду Дениса Шмигала (24.02.2022–30.03.2023) та показників галузевих ІНС.

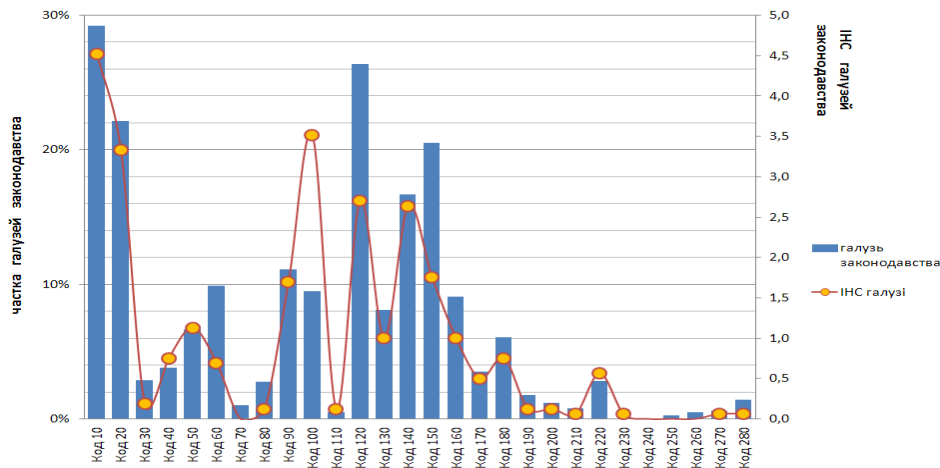

Рис. 1. Розподіл постанов Уряду Дениса Шмигала за часткою галузей законодавства (коди 10...280 Юридичної класифікації¹) та галузевими ІНС
Джерело: сформовано авторами.

Отже, цифровий моніторинг наукової спрямованості НПА є важливим інструментом для забезпечення правової держави та наукової обґрунтованості законодавчих актів. Він може значно полегшити процес моніторингу та забезпечити більш точні та обґрунтовані результати. Проте, необхідно зауважити, що цифровий моніторинг не може замінити роботу фахівців з правової сфери, а лише доповнює їхні можливості.

Список використаних джерел:

1. Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 165–169. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.27>.
2. Попович О. С. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації. 2-ге вид., випр. і доп. Під ред. Б. А. Маліцького. К.: Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, 2019. 342 с.
3. Христинченко Н. П. Система адміністративно-правових актів, якими регулюється наукова діяльність в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 237–241. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_3_54. (дата звернення 30.04.2023).
4. Куркова К. М. Адміністративно-правове забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро. 2021. 40 с.
5. Бублик С. Г., Булкін І. О., Мех О. А. Наукометричне оцінювання наукової спрямованості вітчизняного законодавства. *Nauka innov*. 2020. № 1(91). С. 36–51. <https://doi.org/10.15407/scin15.05.036>.
6. Čech R., Garabík R., Altmann G. Testing the thematic concentration of

¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/klas> (дата звернення: 30.04.2023).

text. *Journal of Quantitative Linguistics*. 2015. No 22. P. 215–232. <https://doi.org/10.1080/09296174.2015.1037157>.

7. Сомова О. П. Еволюція економічного контексту положень окремих законів України у сфері науки та науково-технічної діяльності. *Наука та наукознавство*. 2020. № 4 (110). С. 63–75. <https://doi.org/10.15407/sofs2020.04.063>.

8. Мех О. А., Бублик С. Г. Синхронізація системи нормативно-правового забезпечення науково-технологічної сфери України: проблеми і перспективи. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 7. С. 64–75. <https://doi.org/10.15407/visn2019.07.064>.

9. Бублик С. Г., Сомова О. П. Оцінювання наукоємності галузей вітчизняного законодавства (на прикладі законодавчих актів). *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний простір: матеріали ХХV Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 1 грудня 2021 р. / НАНУ, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», Київ. 2021. С. 11–16. URL : <https://stepscenter.org.ua/archives/2465#more-2465> (дата звернення 30.04.2023).*

УДК 351.84+338

Вероніка Буторіна,

кандидат економічних наук, доцент,
старший викладач кафедри економіки підприємства
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ЕЛЕКТРОННІ ПОСЛУГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У КРАЇНАХ СВІТУ

Соціальна політика країн на сучасному етапі спрямована на вирішення потреб власних громадян. Для підвищення її ефективності актуалізується налагодження взаємодії з бенефіціарам результатів здійснення соціальних функцій держави. Цифровізація і надання пакету електронних послуг як інструмент забезпечує отримання урядами зворотного зв'язку від фізичних та юридичних осіб. В разі формування ефективної системи надання державою електронних послуг створюються передумови зміцнення соціальної згуртованості.

Питання соціальної політики розглядалися у працях таких учених, як: Ганслі Т. М., Квітка А. В., Колот А. М, Климанська Л. Д., Лопушняк Г. С., Мних М. В., Моторнюк У. І., Савка В. Є., Скуратівський В. А., Хома Н. М. та ін. Дослідженню значимості запровадження надання електронних послуг

присвячують свої праці вітчизняні вчені Баранов О. А., Попова І. М. та інші, а також закордонні дослідники Sued Munir Khasru, Mathew Alexander, Lynn Unruh, Andriy Koval, William Belanger.

Мета дослідження полягає у тому, щоб визначити роль електронних послуг як інструменту здійснення соціальної політики в окремих країнах світу.

Виклад основного матеріалу. Соціальна політика країн світу відрізняється своїми пріоритетами, цілями, завданнями, інструментами. Надання електронних послуг створює умов підвищення ефективності у здійсненні соціальної політики держави. Під тиском COVID-19 багато економік були змушені швидко генерувати електронні послуги, країни з меншим доступом до технологій зіткнулись з підвищеною неефективністю та ослабленою стійкістю [1].

У ОАЕ (м. Дубаї) запроваджено електронні послуги для вразливих верств населення. Зокрема: запит додатків; соціальні пільги; послуги літнім людям; програма «Embrace»; сімейні консультації; обслуговування та бронювання місць; скарги на права людини; картка Sanad; дозвіл на соціальне забезпечення; ліцензування професійної соціальної допомоги; громадська асоціація неприбуткових організацій / ліцензування громадянського фонду; дозвіл на проведення заходів; здійснення платежів; майже половина з них розраховані на вразливі верстви населення.

Таблиця 1

Державні програми з використанням електронних послуг у рамках соціальної політики ОАЕ

Назва програми	Зміст	Мета
El Kayt (у перекладі з арабської «рятувальна шлюпка»)	програма працевлаштування людей з обмеженими можливостями, шляхом розширення можливостей та інтеграції їх робочих місць в провідних інституціях у державному і приватному секторах	допомогти людям з інвалідністю знайти гарну роботу та мати доступ до робочих місць, надаючи можливості для працевлаштування в приватних та державних установах без дискримінації та ігнорування їхніх потреб.
Центр «Владак»	програма самопомоги для неповнолітніх ув'язнених у виправних закладах і службах для видужування від наркоманії та тих, хто непрямом постраждав від неї	орган розвитку громад надає різні послуги, спрямовані на вирішення соціальних та психологічних проблем ув'язнених у каральних та виправних установах
Ініціатива «Мое співтовариство - місто для всіх»	смарт-картка «Sanad» для людей з інвалідністю для забезпечення їх доступу до пільг та послуг, які надаються різними залученими до цього організаціями.	інструмент для створення бази даних для людей з обмеженими можливостями в еміраті Дубаї, який сприятиме розробці програм і послуг, які стосуються та відповідають потребам таких людей
	мобільний додаток CDA Dubai App	доступ до всіх служб спільноти, включаючи соціальні пільги, скарги з прав людини, соціальні дослідження та дослідження, медіа-центр, послуги для літніх громадян.

Джерело: [4]

Розглянемо нечисленні, але діючі ініціативи у напрямку використання електронних послуг для здійснення соціальної політики, спрямованої на захист вразливих верств населення:

Отже, кількість електронних послуг під час здійснення соціальної політики ОАЕ невелика, проте вони спрямовані на задоволення потреб вразливих верств населення.

У Новій Зеландії соціальна політика відзначається своєю ліберальністю. Ефективно діє електронний парламент, у структурі якого передбачена взаємодія з громадянами за 14 напрямками, серед яких робота, освіта, сім'я, забезпечення житлом [3].

У Японії налагоджена урядова система в режимі он-лайн, що також характеризується своєю відкритістю та доступністю для всіх громадян, зручними та легкими у користуванні технологіями, завдяки яким діалог «громадськість-уряд» приносить ефективні результати, важливі для розвитку усієї країни [6]. Доступ до комунікації з владою у громадян є як із особистого пристрою (ПК, планшета, телефону), так і з терміналів, які розташовані у загальних місцях. Соціальна політика в Японії спрямована на підвищення рівня життя населення сумісними діями держави і приватного підприємництва при координації міністерства охорони здоров'я і соціального забезпечення, як представників уряду [2]. У цьому контексті важливим є відкритість діяльності уряду та можливість взаємодії із ним громадян через електронний уряд. Найбільш активно електронні послуги використовуються для підвищення добробуту осіб похилого віку, інформування громадян, забезпечення самопомоги (поліпшення стану кварталу або мікрорайону й участь у групах самопомоги).

Сінгапур зміг побудувати «соціальну державу XXI століття», в основі якої закріплення власності за громадянами, уникнення формування етнічних гетто, демографічна політика, екологічна відповідальність громадян, підтримка діяльності неурядових організацій. У Сінгапурі відкритий публічний урядовий портал для громадян eCitizen (www.ecitizen.gov.sg), розроблений відповідно до потреб потенційних клієнтів, який було створено в 1999 р. за ініціативи Міністерства фінансів. Адмініструє його Сінгапурське управління Infocomm розвитку (Development Authority of Singapore (IDA)).

На ньому зібрана інформація та послуги, що надаються безліччю державних агентств («система єдиного вікна» в Інтернеті). Зміст порталу eCitizen представлено через угруповання послуг відповідно до категорій

діяльності, що робиться середньостатистичним громадянином (освіта, охорона здоров'я, житлове господарство, сімейні справи, відпочинок тощо), а не по органах, що надають відповідні послуги [5], [7].

Висновки. У роботі представлено короткий огляд використання електронних послуг урядами окремих країн світу у рамках провадження соціальної політики дозволяє зробити відповідні висновки. Не дивлячись на особливості стратегій та принципів досягнення соціально-економічного розвитку, Об'єднані Арабські Емірати, Нова Зеландія, Японія і Сінгапур демонструють ефективність використання електронних послуг для здійснення соціальної політики. В залежності від фокусу соціальної політики цифрові продукти, які застосовуються урядами зазначених країн, різняться. Спільним є запуск самобутньої для кожної країни централізованої платформи електронного урядування, завданням якої є швидка та ефективна взаємодія з громадянами (як фізичними, так і юридичними особами) з урахуванням зворотного зв'язку, що дозволяє адаптувати стратегічні цілі соціальної політики до вирішення поточних проблем.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. №2, 2021. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf.

2. Офіційний сайт Бібліотеки конгресу Японії. URL : www.loc.gov/law/help/guide/nations/japan.php.

3. Electoral Comission. URL : <http://www.elections.org.nz/>.

4. ElKayt Program. URL : <https://www.cda.gov.ae/en/socialcare/PeopleWithDisabilities/Pages/PWDEmploymentElKayt.aspx>.

5. Ministry of Information, Communications and the Arts (MITA). URL : <http://www.mita.gov.sg/>.

6. Hajime Shinohara Shinsho Науково-дослідний інститут системних даних NTT Laboratories «Участь громадян у процесі прийняття управлінських рішень». URL : <http://www.waseda.jp/sem-fox/memb/03s/uchiyaama/uchiyaama.index.html>.

7. Syed Munir Khasru. Singapore has lessons to offer the world on digitizing government. *Nikkei Asia*. August 30, 2022. URL : <https://asia.nikkei.com/Opinion/Singapore-has-lessons-to-offer-the-world-on-digitizing-government>.

Олександр Вишневський,
доктор економічних наук, старший дослідник,
заступник директора з науково-організаційної роботи
Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна

СМАРТ-ПРОМИСЛОВІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Актуальність. Триваюча повномасштабна війна має фундаментальний негативний вплив на економіку України та її промисловість. Падіння ВВП в 2022 році складає близько 30% (згідно з даними Національного банку України, викладених у Інфляційному звіті за січень 2023 р.). Промисловість зазнала ще більших втрат. Так, індекс промислового виробництва станом на грудень 2022 року складає лише 61,3, в той час як у грудні 2021 року він дорівнював 109,8 (2016 рік прийнято за 100) [3]. Менш суттєве зниження обсягів ВВП порівняно з показниками промислового виробництва обумовлено значною фінансовою допомогою країн-партнерів та провідних міжнародних організацій, що дозволяє підтримувати відносно високий (порівняно з промисловим виробництвом) рівень споживання, в тому числі через імпорт продукції. Таке падіння економіки протягом одного року є безпрецедентним в сучасній історії України. Відповідно, чинні реалії спонукають до поглиблення дискусії в експертній та науковій спільноті з визначення напрямів та механізмів повоєнного відновлення економіки України і, перш за все, промисловості, що визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Протягом останнього часу повоєнному відновленню присвячено чимало наукових праць (наприклад, [1, 4]) та проведено велику кількість наукових заходів (конференцій, круглих столів тощо). Так, нещодавно, 27 квітня 2023 р. у ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» в режимі онлайн відбулася науково-практична конференція «Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України», де мало місце обговорення «стратегії повоєнної відбудови України».

Хоча окремими науковцями декларується, що повоєнне відновлення економіки України має використовувати «принципи Індустрії 4.0 як базис для оновлення промисловості» [1, с. 124], але науково-теоретичне обґрунтування розвитку смарт-промисловості проводиться вкрай обмежено. У практичній площині це, в кінцевому підсумку, обумовлює відсутність

актуалізації ключових стратегічних документах країни економічної спрямованості таких як «Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року» (указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021), «Національна економічна стратегія на період до 2030 року» (постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179); «Стратегія розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2023 р. № 176-р). В свою чергу відсутність актуалізації стратегічних документів свідчить про продовження процесу формування єдиної, суспільно прийнятої позиції щодо повоєнного відновлення в Україні в економічній площині.

Виходячи з цього *метою дослідження* є визначення смарт-промисловості як фактору повоєнного відновлення економіки України.

Викладення основного матеріалу. Осмислення ролі смарт-промисловості в повоєнному відновленні країни потребує уточнення самого поняття «смарт-промисловість». Існують різні підходи до визначення поняття «смарт-промисловість». Наприклад, пропонується «терміни «Індустрія 4.0» та смарт-індустрія (смарт-промисловість) використовуються як синоніми» [6, с. 8]. Така позиція ототожнення Індустрії 4.0 та смарт-промисловості є дискусійною. Як правило відбувається ототожнення Індустрії 4.0 та Четвертої промислової революції. Наприклад, компанія McKinsey вказує, що «Індустрія 4.0 – також називається Четвертою промисловою революцією» («Industry 4.0 – also called the Fourth Industrial Revolution» [10]). Тому, в межах цього дослідження вважається, що *смарт-промисловість* – це промисловість, яка діє за логікою Четвертої промислової революції або Індустрії 4.0. Тобто, в той час, як Індустрія 4.0 стосується всіх сфер економічних відносин (виробництво, розподіл, обмін, споживання), смарт-промисловість переважно обмежується сферою виробництва. Фактично смарт-промисловість – це «звичайна» промисловість плюс «цифрова» надбудова, що у підсумку створює кибер-фізичну систему.

В кінцевому підсумку смарт-промисловість (через застосування Інтернету речей, великих даних, штучного інтелекту тощо) порівняно з традиційною промисловістю передбачає: (1) зниження (мінімізація) кількості, осіб задіяних безпосередньо на виробництві (в ідеально стані безпосередньо на виробництві не має жодної людини); (2) оптимізацію бізнес-процесів; (3) підвищення стійкості виробництва; (4) зниження (оптимізація) споживання електроенергії.

Хоча, дослідження Індустрії 4.0 в цілому [8] та смарт-промисловості зокрема [5–6] свідчить про надзвичайно великі перспективи поширення технологій Четвертої промислової революції, але вони не завжди

перетворюються в прискорене економічне зростання [9]. Разом з тим Україна зараз має специфічні умови: (1) фізичне знищення виробничих потужностей; (2) фізичне знищення енергетичних потужностей; (3) зменшення кількості економічно активного населення (в тому числі задіяного в промисловості); (4) порушення логістичних ланцюжків та звуження логістичних коридорів.

Фізичне та економічне знищення виробничих потужностей, формує перед Україною дилему щодо повоєнного відновлення: (1) або відновлювати зруйновані потужності, які в багатьох випадках відповідають застарілим III-IV технологічним устроєм, або (2) прискорено розбудовувати смарт-виробництва, які відповідають технологіям VI устрою, тобто вимогам Industry 4.0.

Масове застосування безпілотних літальних апаратів (в тому числі комерційних) в бойових діях є індикатором поширення технологій четвертої промислової революції. Аналогічні процеси спостерігаються «на землі». Так, на Харківщині було кустарним способом переобладнано трактор. «На тракторі встановлений автопілот — полем він їде без водія. Дистанційно керує трактором механізатор за допомогою пульта з екраном, ще один екран стоїть у кабіні трактора. Зв'язок здійснюється через антени, радіус дії – до 2 кілометрів» [7]. Тобто технології Індустрії 4.0 вже опановують на низовому рівні власноруч перетворюючи класичні засоби виробництва в смартизовані.

Разом з тим, поки що в Україні застосування логіки Індустрії 4.0 не набуло всеосяжного характеру бо не існує власної виробничої бази (в першу чергу сучасних напівпровідників), тому розбудова смарт-промисловості має відбуватися в два етапи. На першому етапі, імплементація імпортного обладнання та технологій. На другому, виробництво вітчизняного обладнання, яке забезпечує трансформацію традиційної промисловості у смарт-промисловість.

Поетапне перетворення промисловості у смарт-промисловість потребує вирішення двох взаємопов'язаних питань: (1) актуалізації змісту стратегічних документів економічної спрямованості; (2) удосконалення самої системи стратегічного управління, ключові вади якого залишаються актуальним останні десятиріччя [2, с. 147].

Висновки.

1. Головним завданням для повоєнного відновлення є перехід від зовнішнього фінансування сфери споживання до залучення інвестицій в сферу промисловості, ядром якої доцільно зробити смарт-промисловість.

2. Повоєнна розбудова України на базі смарт-промисловості не є штучним концептом, а впливає з об'єктивних реалій сьогодення (нестача

робочої сили, брак енергетичних потужностей для довгострокового економічного зростання, фізичне та економічне знищення виробництв III-IV технологічних устроїв).

3. Перехід від теоретичної до практичної площини вимагає актуалізації ключових стратегічних документів, які стосуються економічного розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Бородіна О. А., Ляшенко В. І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 121–134. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).121-134](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).121-134).

2. Вишневський О. С. Загальна теорія стратегування: від парадигми до практики використання: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 156 с. URL : <https://iie.org.ua/monografiyi/zagalna-teoriya-strateguvannya-vid-paradigmi-do-praktiki-vikoristannya/>.

3. Державна служба статистики України. Індекс промислового виробництва. URL : https://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/ipv_u.htm (дата звернення: 03.05.2023).

4. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32. № 2. С. 101–117.

5. Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку: монографія / [В.П. Вишневський, О.В. Вієцька, О.М. Гаркушенко, С.І. Князєв, О.В. Лях, В.Д. Чекіна, Д.Ю. Череватський]; за ред. акад. НАН України В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 192 с. (дата звернення: 03.05.2023).

6. Смарт-промисловість: напрями становлення, проблеми і рішення: монографія / В.П. Вишневський та ін.; за ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 464 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/2019-smart-promyslovist_napriamy-standovlennia-problemy-i-rishennia_compressed-1.pdf (дата звернення: 03.05.2023).

7. Ульянова О., Гребінник Д. «Їздить без водія». Аграрій з Харківщини переобладнав трактор, щоб працювати на потенційно замінованих полях. Суспільні новини. 20 квітня 2023 р. URL: <https://suspilne.media/448863-izdit-bez-vodia-agrarij-z-harkivsini-pereobladnav-traktor-sob-pracuvati-na-potencijno-zaminovanih-polah/> (дата звернення: 03.05.2023).

8. Vyshnevskiy O., Amosha O., Liashenko V. The impact of Industry 4.0 and

AI on economic growth. *Scientific papers of Silesian university of technology. Organization and management series*. 2019. № 140. P. 391–400.

9. Vyshnevskiy O., Stashkevych I., Shubna O., Barkova S. Economic growth in the conditions of digitalization in the EU countries. *Estudios de economía aplicada*. 2020. Vol. 38, № 4. Extra 3, 1 (The Recent Economic Trends and their Impact on Marketing). DOI: <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v38i4.4041>.

10. What are Industry 4.0, the Fourth Industrial Revolution, and 4IR? McKinsey. August 17, 2022. URL : <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-are-industry-4-0-the-fourth-industrial-revolution-and-4ir#/> (accessed: 03.05.2023).

УДК 330.338

Тетяна Дімітрова,
здобувачка Хмельницького національного університету,
Тетяна Глушко,
старший викладач кафедри HR-інжиніринг
у бізнес-економіці Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький, Україна

ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність. Вплив цифровізації на відбудову економіки та суспільства має кілька проявів. Такий вплив можна трактувати і як якісну зміну технологічної основи та організаційної структури міжнародної торгівлі, і як збільшення частки секторів, які використовують цифрові технології. З метою повоєнного відновлення країни, інтеграції економіки у європейський простір та глобальні ланцюги створення вартості, Україні необхідно реалізувати масштабну програму відновлення. За сучасним розвитком інформаційних технологій (великі дані, хмарні технології, велике покриття швидкісного інтернету, сучасні супутникові системи тощо) світ не бачив проєктів відновлення, схожих за масштабом із майбутнім відновлення України.

Питання післявоєнного відновлення тісно пов'язані із забезпеченням безпеки та сталого розвитку. Внаслідок війни та відкриті терористичних атак російських військ завдали великої шкоди економіці України та суспільству. Впровадження цифровізації українським бізнесам сприятиме створенню умов для подальшого успішного розвитку в економічній сфері та суспільному добробуті.

Аналіз останніх досліджень. Поняття цифрової економіки («digital economy») з'явилося у середині 1990-х рр. Поштовхами до появи цього поняття стали розвиток мережі Інтернет, виникнення перших комерційно успішних сайтів, старт продажів за допомогою цього інструмента. До перших авторів, які ввели цей термін у наукове вживання, слід віднести таких вчених, як Д. Тапскотт, П. Самуельсон, Б. Налебуфф. Перші глибокі роботи вчених з цієї проблематики з'явилися тільки у 2008–2010 рр. Зараз уже можна сказати, що проблематика в українській науковій літературі та англомовній багато в чому схожі.

Завданням дослідження є аналіз відходів, що утворюються в мирний час, а також відходів, що утворюються під час військових дій і ракетних атак, і розгляд поводження з відходами в рамках концепції цифровізації як чинника повоєнної відбудови економіки та суспільства, та сталого розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перехід до цифрової економіки суттєвим чином змінює ринок праці. Активний розвиток і поширення інформаційних технологій в суспільстві призвели до формування нової соціально-трудової структури, яка характеризується інноваційними формами зайнятості. Виникнення нових форм трудової діяльності, відмінних від існуючих в індустріальну епоху, ставить питання про їх функціонування, проблематизацію і деформованість.

У цифровій економіці змінюється як характер праці, так і вся система трудових відносин. Цифрові технології створюють специфічний процес праці, вносять суттєві зміни до її елементів: предмета, засобів, технології, організації та результатів праці. У сучасній інформаційній економіці саме інформація є предметом праці [1, с. 38].

Особливістю цифрового ринку праці є його глобальний характер. Цифровий ринок праці передбачає взаємодію роботодавця з працівником на цифровій платформі в режимі віддаленої праці.

Працівник може бути працевлаштований дистанційно поза територіальними і країновими кордонами всюди, де дозволяють його конкурентоспроможність і умови праці [1, с. 51].

Цифровий ринок праці характеризує високий рівень гнучкості, що пов'язано з практично необмеженим рівнем трудової мобільності. При цьому головною особливістю мобільності цього сегмента ринку праці є її віртуальність. Тобто рух робочої сили відбувається без її фізичного переміщення з однієї точки світу до іншої [2, с. 48].

Аналіз поточної та майбутньої ситуації у процесі здійснення спроб переходу до моделі сталого розвитку показує необхідність розроблення

цілісного, науково обґрунтованого плану дій, засобів, етапів здійснення, узгодження колективних дій суспільства та розроблення реально діючих ефективних механізмів забезпечення реалізації концепції сталого розвитку.

Серед першочергових завдань мають стояти, по-перше, відбудова постраждалих і будівництво нових підприємств для забезпечення людей роботою, по-друге, вирішення житлового питання: спочатку це можуть бути модульні будинки (1–3 поверхові), що швидко (за 2–3 місяці) збираються і розбираються, їх можна розміщувати на вільних територіях західних областей, доки не буде побудоване нормальне постійне житло для українців [2, с. 109].

Питання цифровізації стало важливим в українському суспільстві як одне із еволюційних питань розвитку державних інституцій. Також запит суспільства викликаний й наявністю потужної професійної ІТ спільноти, що надає розуміння проблеми та забезпечує якісними кадровими ресурсами. У 2019 році було створено Міністерство цифрової трансформації України, що відповідає за цифровізацію економіки та державного управління в Україні.

Станом на зараз Мінцифри реалізує такі проекти як:

- Дія. Державні послуги онлайн.
- Дія. Цифрова освіта.
- Дія. Бізнес.
- Центр надання адміністративних послуг.
- Є-резиденство.
- Дія Бізнес.

Розглянуто проблеми та запропоновано цифрові рішення для систематизації процесів відновлення (табл. 1).

Таблиця 1

Цифрові рішення для систематизації процесів відновлення

Проблема	Цифрові рішення
Неможливість координації з боку донорів під час спонсорства відновлення окремих регіонів.	Створення реєстру об'єктів, які потребують відбудови з повної інформацією щодо наявності спонсорів, статусу робіт, строків та обсягів фінансування.
Програма відновлення – це великі обсяги фінансування, складна структура його розподілу, велика кількість залучених установ та процесів, що створює ризики корупції, нецільового використання коштів, складності контролю, що в свою чергу призводить до зменшення ефективності використання коштів, недовіри з боку партнерів та великим репутаційним ризикам для країни.	Цифрова інтегрована платформа державного масштабу, задля відслідковування грошових потоків «від донору до будівництва», у будь-якому розрізі за всіма проектами. Платформа повинна поєднувати інформацію з різних цифрових платформ та реєстрів (наприклад, РПМЗ, Prozorro, Prozorro.Sale, ЄДЕССБ, ДІА, spending.gov.ua тощо).
Низький рівень координації у фінансуванні відновлення – різниця між заявами про фінансування та імплементацією рішень. Існує потреба в кваліфікованому управлінні величезною кількістю стейкхолдерів для управління процесом надання фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів	Створення системи обліку та управління впливу на процеси бюджетування та надання фінансової допомоги від країн партнерів – графіки бюджетних процесів та процедур, система «прапорців», карти стейкхолдерів та графіки активностей.

Розроблено автором на основі джерела [3, с. 24].

Використання запропонованих за результатом цього дослідження цифрових інструментів повинно допомогти відбудувати кращу України, зробити це швидко, ефективно та зменшити ризики неефективного використання ресурсів та можливих штучних маніпуляцій з боку ворогів України.

Найважливішим аспектом ефективного та швидкого відновлення України є своєчасна фінансова підтримка України від всіх міжнародних партнерів.

Важливість стабільного розвитку та посилення діджитал рішень у системі державного управління закріплюється у Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами до 2025 р. затвердженої Кабінетом Міністрів України від 17 листопада 2021 року [3, с. 19–20].

Відповідно до Нарису про відбудову, Україна за перші місяці війни втратила 30-50% виробничих потужностей. У країні агропромисловий сектор є одним із найпотужніших секторів економіки та забезпечує >40% експорту України.

Важливим показником агропромислового комплексу є певний відсоток сільськогосподарських земель, що були посіяні. З початком війни близько 30% сільгоспземель не були посіяні. Економічна активність загалом знизилася на 30–50%.

Переміщено було близько 30% працівників, що сприяє кадровому голоду в певних регіонах та галузях. Так само великих втрат зазнали об'єкти інфраструктури, цивільне житло та соціальні об'єкти.

Інвестиції в відновлення України – це інвестиції в безпеку та економічну стабільність Європи та світу. Тому закликаємо міжнародних партнерів України та світову спільноту підтримувати Україну та долучатися до програми відновлення України.

Висновки. Звичайно, війна приносить хаос і призупиняє більшість інноваційних проектів. Однак зараз як ніколи важливо швидко та вигідно ліквідувати наслідки військових дій, а тому, з іншого боку, це потенціал України для розвитку циркулярної економіки. Мова йде про руїни техніки, транспортних засобів і будівель, які можуть бути перероблені та використані у післявоєнній відбудові нашої країни.

Найважливішим аспектом ефективного та швидкого відновлення України є своєчасна фінансова підтримка України від всіх міжнародних партнерів.

Список використаних джерел:

1. Пищуліна О. М. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь. Центр Разумкова. Київ. Жовтень 2020. 274 с. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
2. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних

конфліктів: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. д.е.н. Омеляненка В. А. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с.

3. Шаповал Н., Федосеєнко М., Грибановський О., Тере-щенко О., Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення [Електронний ресурс]. URL : <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf>.

УДК 331.5:338.28

Олександр Іщенко,
провідний економіст Інституту економіки
промисловості НАН України, м. Київ, Україна

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА РИНОК ПРАЦІ: УРАХУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ПРИ ПЛАНУВАННІ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

З 24.02.2023 р. Україна, що переживає повномасштабну російську військову агресію, знаходиться у тяжких економічних умовах. Численні дослідження і оцінки свідчать про надзвичайні економічні, інфраструктурні, демографічні, соціально-економічні втрати. Так, відповідно до даних дослідження Київської школи економіки, з 24 лютого 2022 року по 24 лютого 2023 року загальна сума прямих задокументованих збитків житловій та нежитловій нерухомості, іншій інфраструктурі склала понад \$143,8 млрд (за вартістю заміщення) [1]. У звіті Світового Банку повідомляється, що загальна оцінка необхідних витрат на реконструкцію та відновлення сягає 411 мільярдів доларів США [2].

Частими є оцінки з боку фахівців та чиновників щодо того, що післявоєнний розвиток буде спрямований не на відновлення у попередньому вигляді, а на розбудову на новому, сучасному рівні як самих інфраструктурних систем та об'єктів, так і систем управління ними (зокрема це стосується об'єктів енергетичної інфраструктури), що дає шанс українській економіці стати більш сучасною і ефективною. Одним з важливих напрямів і умов реалізації даного принципу є цифровізація, включаючи продовження проєктів, започаткованих у попередні роки, розвиток цифрової економіки, подальша цифровізація різних сфер і галузей.

Ще одним критичним для планування післявоєнного відновлення чинником є зміни демографічної ситуації, які включають прямі людські втрати (загибель та поранення військових та цивільних), еміграцію (переважно молодих жінок з дітьми, далеко не всі з яких повернуться в

Україну), що посилює негативні тенденції, пов'язані із скороченням і старінням населення України.

Для післявоєнного відновлення України критичним вбачається перетин цих сфер і тенденцій, а також їх спільний вплив на ринок праці. Як виглядає, це питання залишається недооціненим з точки зору стратегічної перспективи і забезпечення післявоєнного відновлення як державними структурами, так і роботодавцями. Оскільки з точки зору бізнесу це можна частково виправдати неможливістю довгострокового планування в умовах невизначеності і необхідності виконання поточних зобов'язань перед партнерами і працівниками, відповідні прогнози, програми і стратегії стають переважно відповідальністю держави.

Будь-які прогнози і оцінки щодо ринку праці України ускладнюються закритістю поточних статистичних даних з міркувань безпеки, а також часто неможливістю отримання повних і достовірних даних до завершення бойових дій. В той же час при плануванні проєктів і заходів післявоєнних реконструкції та відновлення різного рівня можна і необхідно враховувати прогнози провідних організацій та аналітичних центрів щодо впливу різних аспектів цифровізації на ринок праці у частині, що відповідає поточним або прогнозованим українським реаліям.

За численними оцінками, цифровізація (в тому числі впровадження технологій штучного інтелекту) справляє неоднозначний вплив на ринок праці: поряд із скороченням кількості робочих місць (коли працівники замінюються цифровими технологіями або частково вивільнюються внаслідок зростання продуктивності праці) зростає потреба у працівниках в інших сферах та з іншими навичками (зазвичай із затребуванням розвинутих цифрових навичок). Згідно з результатами дослідження Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) «Майбутнє робочих місць 2023» очікується, що відтік робочих місць буде вищим за середній у галузях постачання, транспорту та медіа, розваг і спорту, а нижчим за середній – у виробництві, а також у роздрібній та оптовій торгівлі споживчими товарами. З 673 мільйонів робочих місць, відображених у наборі даних у цьому звіті, респонденти очікують структурного зростання робочих місць на 69 мільйонів робочих місць і скорочення на 83 мільйони робочих місць. Це відповідає чистому скороченню робочих місць на 14 мільйонів, або 2% поточної зайнятості [3].

При цьому найбільше зростання робочих місць очікується в освіті (для вчителів професійно-технічної освіти та викладачів університетів і вищих навчальних закладів), сільському господарстві (для спеціалістів, особливо операторів сільськогосподарського обладнання) та цифровій комерції та торгівлі (таких як спеціалісти з електронної комерції, спеціалісти з цифрової трансформації та спеціалісти з цифрового маркетингу та стратегії).

Найбільші втрати очікуються на адміністративних посадах (касири та білетери, клерки з введення даних, бухгалтерського обліку та нарахування заробітної плати, адміністративні та виконавчі секретарі), головним чином через цифровізацію та автоматизацію [3].

З іншого боку, за оцінками Всесвітнього економічного форуму, в міру старіння і зменшення населення у більшості країн, все більшого значення для заповнення ключових робочих місць будуть набувати літні працівники [4]. З огляду на це необхідними є нові стратегії і програми навчання і перенавчання літніх людей з урахуванням прогнозованих потреб у фахівцях, а також оновлення і осучаснення підходів у сфері охорони здоров'я з метою забезпечення тривалішого періоду працездатності населення.

Вказані тенденції мають відмінності у масштабах і наслідках у різних країнах, враховуючи структуру економіки і зайнятості, середній вік населення, приріст населення і міграційні потоки. Це потребуватиме додаткових досліджень для уточнення відповідних прогнозів щодо українських реалій.

Виходячи з вказаних макротенденцій, для України в процесі післявоєнного розвитку, крім інфраструктурних проєктів, а також зусиль у напрямі повернення громадян, що виїхали за кордон, велике значення матимуть заходи органів влади, навчальних і наукових установ, інститутів громадянського суспільства у таких напрямках:

- визначення прогнозних потреб у робочій силі в рамках проєктів і завдань післявоєнного відновлення України (враховуючи ефект від цифровізації, автоматизації та впровадження нових технологій);

- оцінка можливостей забезпечення попиту на спеціалістів різних спеціальностей за рахунок молоді, що здобуває професійно-технічну та вищу освіту, а також перенавчання дорослих (в тому числі робітників у віці 50+ років) – забезпечення отримання навичок, затребуваних роботодавцями;

- забезпечення збалансування попиту і пропозиції на ринку праці, в тому числі за рахунок урахування відповідних завдань при реформуванні і відновленні сфер освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги;

- перегляд підходів у сфері планування містобудування і розвитку території і населених пунктів;

- розробка засад оновленої політики зайнятості і захисту трудових прав з урахуванням пріоритетів післявоєнного відновлення.

Попри безпрецедентну за обсягами економічну допомогу Україні з боку західних держав (в першу чергу, США, ЄС, Великої Британії, Канади тощо) та міжнародних інституцій (ООН, Світовий Банк, Міжнародний валютний фонд тощо) для забезпечення поточного функціонування фінансової системи, соціальної сфери, транспорту та сфери безпеки, а також для підтримки та відновлення руйнувань, ключовими є і залишаться у майбутньому власні

зусилля українських влади, бізнесу і громадського суспільства, спрямовані на відновлення і післявоєнний розвиток країни. При цьому, як виглядає, надзвичайну важливість має перетин макротенденцій у сфері цифровізації та демографії з точки зору їхнього впливу на сферу зайнятості, а також розробка ефективної державної політики (в тому числі на засадах державно-приватного партнерства) у сфері навчання затребуваним навичкам.

Список використаних джерел:

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Березень 2023 / Kyiv School of Economics. URL : https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.

2. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022–February 2023 (English). Washington, D.C. : World Bank Group. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/P1801740d1177f03c0ab180057556615497>.

3. Future of Jobs Report 2023. Insight Report May 2023 / World Economic Forum. URL : https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf.

4. How workplaces can adapt to an ageing workforce / World Economic Forum. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2023/05/how-workplaces-can-adapt-to-an-ageing-workforce/>.

УДК 316.4+004.9+355.087.2(477)

Олександр Касперович,
молодший науковий співробітник
Інституту економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВОЛОНТЕРСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Волонтерство в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії має багато специфічних рис, які потребують осмислення в багатьох контекстах, зокрема – в контексті його власного (само)розвитку та стійкості (резильєнтності), в контексті його вкладу у стійкість (резильєнтність) української держави і суспільства, і навіть – в контексті значення набутого українським суспільством волонтерського досвіду для світового волонтерського руху. Дослідники відзначають, що після початку повномасштабного вторгнення потужний волонтерський рух, масовий збір

коштів на потреби оснащення захисників країни, ефективна інформаційно-координуюча роль соцмереж засвідчили високий рівень зрілості та спроможності українського суспільства до самоорганізації, спрямованої на мобілізацію ресурсів для самозахисту та самовідновлення (тобто – для забезпечення власної стійкості/резильєнтності). Де-факто децентралізована громадянська активність заповнила прогалини, що утворилися через недостатню дієздатність держави [3]. І саме ця децентралізованість, самоорганізованість та певна стихійність є важливою ознакою українського волонтерського руху.

З огляду на зазначене вище, процес становлення та інституціоналізації українського волонтерства, в першу чергу – починаючи з 24 лютого 2024 року, доцільно розглянути через призму методології нових соціальних рухів [1]. Нові соціальні рухи (New Social Movements) з'явилися в західному суспільстві із середини 1960-х рр. Вони істотно відрізняються від традиційної парадигми громадського руху, яка базувалася на економічному інтересі та класовому підході. Часто нові соціальні рухи є емоційною реакцією на стан справ, а не раціональною спробою поліпшити становище певних соціальних груп. Замість того, щоб наполягати на конкретних змінах у державній політиці, нові соціальні рухи наголошують на соціальних змінах ідентичності, стилю життя та культури. Тобто – соціальний аспект цих рухів, соціальні мотиви є важливішими за економічні чи політичні. Ключові учасники нових соціальних рухів також різні, оскільки вони, насамперед, походять із «нового середнього класу», а не з нижчих класів. Саме тому склад учасників українського волонтерського руху є надзвичайно різноманітним. На відміну від груп тиску, що мають офіційну організацію та «членів», нові соціальні рухи складаються з неформальної, вільно організованої соціальної мережі «прихильників», а не «членів» і є «відносно неорганізованими». Нові соціальні рухи мало зацікавлені в тому, щоб кинути безпосередній виклик державі, та активно втручались у вирішення політичних питань, в цілому вони мають антиавторитарний характер. Форма організації нових колективних дій часто є локальною, її зрідка підтримують великі інформаційні мережі – телебачення, радіо тощо [1].

Фактично за всіма ключовими ознаками український волонтерський рух цілком відповідає основним параметрам нового соціального руху. Більше того, якщо раніше нові соціальні рухи, як зазначено вище, лише зрідка підтримувались великими інформаційними мережами, то українські волонтери, спираючись на можливості сучасних інформаційно-комунікативних, цифрових та мережевих технологій, пішли далі – вони створили власну потужну не просто інформаційну мережу, а повноцінне

інформаційно-комунікаційне середовище, що дозволяє їм самостійно вирішувати значну кількість питань своєї діяльності, без допомоги з боку зовнішніх акторів, і, відповідно, діяти ще більш незалежно.

Важливою рисою українського волонтерства є те, що зараз волонтерський рух в Україні є мережевим і складається не з формальних членів, а з прихильників, і діє за рахунок добровільних внесків громадян з долученням допомоги міжнародних організацій. Волонтери в Україні є одним з небагатьох проявів реальних демократичних рухів, які мають мозаїчне фінансування «знизу» і спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Волонтерський рух є практично винятково соціальним і не формує нових викликів внутрішній політиці в умовах воєнного стану [1]. І тим не менше – волонтерський рух безумовно став реальним та впливовим соціальним суб'єктом в українському суспільстві, навіть без використання суттєвих політичних важелів та механізмів.

Динаміка ключових змін, зміцнення потужності та стійкості/резильєнтності українського волонтерського руху (як нового соціального руху, що виник у надзвичайних умовах війни та – одночасно – у вже фактично цифровому, мережевому світі) у загальному вигляді ґрунтується, на нашу думку, на «трьох китах» – «інституціоналізація» (становлення потужних волонтерських структур, що володіють значним досвідом, організаційною та фінансовою спроможністю та характеризуються високим рівнем авторитету та довіри) – «платформізація» (процес поєднання різноманітних аспектів та складових реалізації волонтерської діяльності за допомогою інтернет-платформ – інформаційно-комунікативних майданчиків, що забезпечують ефективну взаємодію всіх учасників – самих волонтерів, донорів/благодійників, державних органів та отримувачів допомоги) – «мережизація» (процес поступового перенесення значної частини взаємодії у мережу Інтернет та поєднання всіх учасників в певну єдину розгалужену систему, яка має мережеву, а не ієрархічну структуру) [2].

Аналіз волонтерської діяльності в контексті зазначеної вище тріади «інституціоналізація» – «платформізація» – «мережизація» дозволяє визначити ключові тренди її розвитку в Україні як прояв певного «симбіозу» процесів розвитку волонтерства та розвитку сучасних технологій, та розглянути процеси розвитку волонтерства як яскравий приклад швидкої та потужної інституціоналізації нового соціального руху в умовах цифровізації, платформізації та мережизації. Розуміння поєднання та взаємовпливу цих аспектів створює необхідний дослідницький та

організаційно-управлінський контекст, що дозволяє забезпечити системне бачення процесів розвитку волонтерської діяльності та є необхідною умовою забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень в цій сфері.

Інституціоналізація українського волонтерства як нового соціального руху проявляється через низку важливих трендів, основними серед яких є наступні [2].

1. Посилення інституціоналізації волонтерської діяльності в Україні через її цифровізацію та платформізацію шляхом створення інтернет-платформ, веб-порталів, інформаційно-комунікативних мережеских майданчиків, метою яких є поєднання ресурсів волонтерів, органів державної влади, донорів, благодійників, а також безпосередньо тих, хто потребує волонтерської допомоги, через створення єдиного для всіх інформаційно-комунікативного простору.

2. Інституціоналізація та платформізація міжнародного волонтерства та благодійництва на допомогу Україні в умовах збройної агресії.

3. Посилення інституціоналізації волонтерської діяльності через створення потужних інституціолізованих волонтерських веб-ресурсів, порталів. Ключовою ознакою цих ресурсів та пов'язаних з ними волонтерських структур є надзвичайно високий авторитет та рівень довіри, які стали результатом їхньої продуктивної діяльності. Вони накопичили те, що в соціології називають «інституціональною довірою», наявність якої суттєво підвищує ефективність, масштаб та оперативність взаємодії. В складних кризових ситуаціях саме довіра має надзвичайно велике значення для дієвого об'єднання зусиль суб'єктів взаємодії й розв'язання найгостріших проблем.

Таким чином, провідні волонтерські організації фактично стають хабами/платформами взаємодії, що стає можливим завдяки новим технологіям та суттєво змінює природу, напрями та форми інституціоналізації волонтерства в Україні.

4. Розширення загальної системи інституціоналізації українського волонтерства через розширення спектру напрямів волонтерської діяльності, появу специфічних напрямів, основою та необхідною умовою яких є максимальне використання сучасних інформаційно-комунікативних, мережеских та цифрових технологій. Цифрове та мережеве середовище саме по собі стає полем для виникнення та розвитку он-лайн-волонтерства, для реалізації багатьох напрямів волонтерської діяльності – в першу чергу у протидії в інформаційній війні, наданні інформації щодо дій противника, пошуку зниклих безвісті, розвідницькій діяльності та ін. Для цього

використовуються відповідні Телеграм-канали, соціальні мережі, інтернет-сторінки волонтерських організацій та інші засоби та застосунки.

5. Розширення техніко-технологічних можливостей при використанні інформаційно-комунікативних, цифрових та мережевих технологій у волонтерській діяльності втілюється у тому, що основні операції, комунікації здійснюються через використання індивідуальних мобільних пристроїв (в першу чергу – смартфонів), через мобільні версії сайтів, соцмереж, месенджерів та різноманітні мобільні застосунки. Цьому сприяло масове поширення смартфонів як основних та при цьому – комплексних індивідуальних комунікаційних засобів, із відповідним розвитком мобільного інтернету, засобів медіа, месенджерів, можливостей геолокації та ін. При цьому базовою основою цього тренду є зростання швидкості та доступності мобільного інтернету. У відповідності до цього техніко-технологічного тренду волонтерство отримує потужну підтримку в мережі не тільки через профільні платформи, а і через впровадження відповідних мобільних застосунків.

Тож не буде перебільшенням твердження, що розвиток українського волонтерства є яскравим прикладом дуже потужної та дуже швидкої інституціоналізації нового соціального руху у цифровому світі, досвід якої може бути вельми корисним як безпосередньо для розвитку більш широкого кола інститутів громадянського суспільства, так і для оновлення систем взаємодії та комунікації між інститутами громадянського суспільства, владою та іншими суб'єктами соціального розвитку. Зазначене оновлення систем комунікації та взаємодії є, безумовно, дуже актуальним в контексті вирішення майбутніх завдань щодо повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів // НІСД, листопад 2022 р. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh>.

2. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей повоєнного відновлення країни. *Журнал європейської економіки*. 2022. Том 21, №3. С. 277–290. URL : <http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1605>.

3. Підсумки 2022 року та очікування щодо 2023 року / НІСД. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-2022-roku-ta-ochikuvannya-shchodo-2023-roku>.

Людмила Матвейчук,

доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна,

Павло Польовий,

начальник відділу управління персоналом та нагород
Чернівецької обласної державної адміністрації, м. Чернівці, Україна

Е-УРЯДУВАННЯ: СВІТОВИЙ РІВЕНЬ І УКРАЇНА

Дослідженням проблем глобального масштабу цифровізації, де одним із ключових питань є прискорення зростання валового внутрішнього продукту за рахунок цифровізації, займаються провідні міжнародні інституції та організації: Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, Європейський Союз та ін.

Останні дослідження ООН 2022 року довели вагомість інструментів цифрового урядування саме в період боротьби з пандемією COVID-19, що підтверджено прикладними результатами держав-членів, де 90% їх кількості створили національні портали для вирішення проблем взаємодії з громадянами. Слід зазначити, що 12-е видання є першим дослідженням, яке містить оцінку електронного урядування (далі – е-урядування) в найбільш густонаселених містах в кожній із 193 держав-членів ООН.

Результати досліджень 2022 року показують стабільну позитивну глобальну тенденцію до більш високого рівня розвитку е-уряду. Майже четверта частина країн (42) – учасників рейтингу зафіксували зростання індексу розвитку електронного урядування (E-Government Development Index – EGDI) та переміщення в верх із групи з більш низьким показником. У дослідженнях Департаменту економічного та соціального розвитку ООН країни згруповано за EGDI таким чином:

- 60 країн (31%) з дуже високим EGDI (більше ніж 0,75);
- 73 країни (38%) з високим EGDI (між 0,5 і 0,75);
- 53 країни (27%) із середнім EGDI (від 0,25 до 0,5);
- 7 країни (4%) з низьким EGDI (менше ніж 0,25) [6, с. 4].

У період з 2020 по 2022 рік середнє глобальне значення EGDI зросло з 0,5988 до 0,6102. Також присутня позитивна динаміка у показників середнього значення НСІ і ТП – зростання на 2% і 5% відповідно, проте

середнє значення OSI зазнало невеликого зниження від 0,5620 до 0,5554. Така зміна в OSI, як зазначено у публікації ООН пов'язано із оновленням методології дослідження.

Лідерами даного рейтингу є Данія, Фінляндія, Республіка Корея. Особливої уваги заслуговує Естонія, яка протягом останніх років за оцінкою ООН входить до десятки світових лідерів за EGDI, а у рейтингу 2020 року займала 3 місце після Данії та Республіки Кореї. Вибірковий рейтинг країн світу за індексом розвитку е-урядування 2022 р. представлені на рис. 1.

Щодо регіонального розвитку е-урядування, то найшвидше розвивається Європа, яка має найнижчі показники EGDI країни (між 0,6256 і 0,9717). Азія та Америка приблизно однакові за рівнем розвитку е-урядування, присутня тенденція до зростання, при цьому тенденцію до зростання EGDI. Азія займає друге місце за середнім регіональним значенням EGDI (0,6493), далі йдуть Америка (0,6438), Океанія (0,5081) і Африка (0,4054).

Значення EGDI 2022 мають тенденцію бути вищими для країн з вищим рівнем доходу, ніж для країн із низьким рівнем доходу. Наявність прогалин в розвитку е-урядування та збереження цифрового розриву присутнє в країнах Африки, де показник EGDI значно нищий середньосвітового рівня.

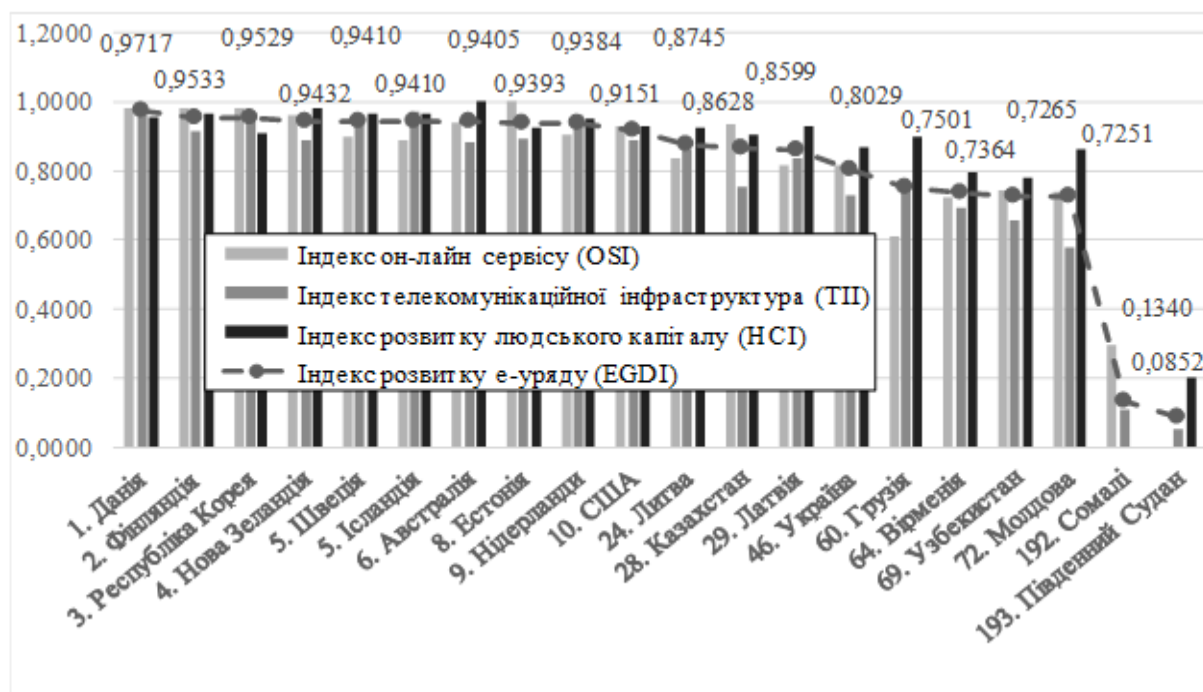

Рис. 1. Рейтинг країн світу за індексом розвитку е-урядування 2022 р.

Україна значно покращила показник E-Government Development Index 2022 у порівнянні з 2020 роком з 0,7119 до 0,8029 та його субіндекси: Online Service Index – з 0,6824 до 0,8148, Telecommunications Infrastructure Index – з 0,5942 до 0,7270, Human Capital Index – з 0,859 до 0,8669 (таб. 1, рис. 2).

Таблиця 1

Показники розвитку е-урядування України 2012–2022 рр.

	Показники	Роки					
		2022	2020	2018	2016	2014	2012
1	Індекс розвитку е-уряду (EGDI)	0.8029	0,7119	0,6165	0,6076	0,5032	0,5653
1.1	Індекс он-лайн сервісу (OSI)	0.8148	0,6824	0,5694	0,5870	0,2677	0,4248
1.2	Індекс телекомунікаційної інфраструктура (ТІІ)	0.7270	0,5942	0,4364	0,3968	0,3802	0,3535
1.3	Індекс розвитку людського капіталу (НСІ)	0.8669	0,8591	0,8436	0,8390	0,8616	0,9176
	Місце у рейтингу	46	69	82	62	87	68

Побудовано за даними [1-6]

Україна ввійшла у групу з дуже високим EGDI (більше ніж 0,75), покращивши свої позиції у рейтингу і перемістилась з 69 на 46 місце загальному рейтингу. Загальний індекс розвитку е-урядування в Україні за попередні періоди становить за 2012 р. – 0,5653, 2014 р. – 0,5032, 2016 р. – 0,6076, 2018 р. – 0,6165, 2020 р. – 0,7119, 2022 р. – 0,8029 (рис. 2).

На регіональному рівні всі європейські країни входять в групу з високим та дуже високим EGDI, а вісім з них входять до групи ведучих країн рейтингу. Займають високі і дуже високі позиції: 92% країн Америки, 100% Європа 79% країн Азії, 35% для Океанії, 30% – країни Африки.

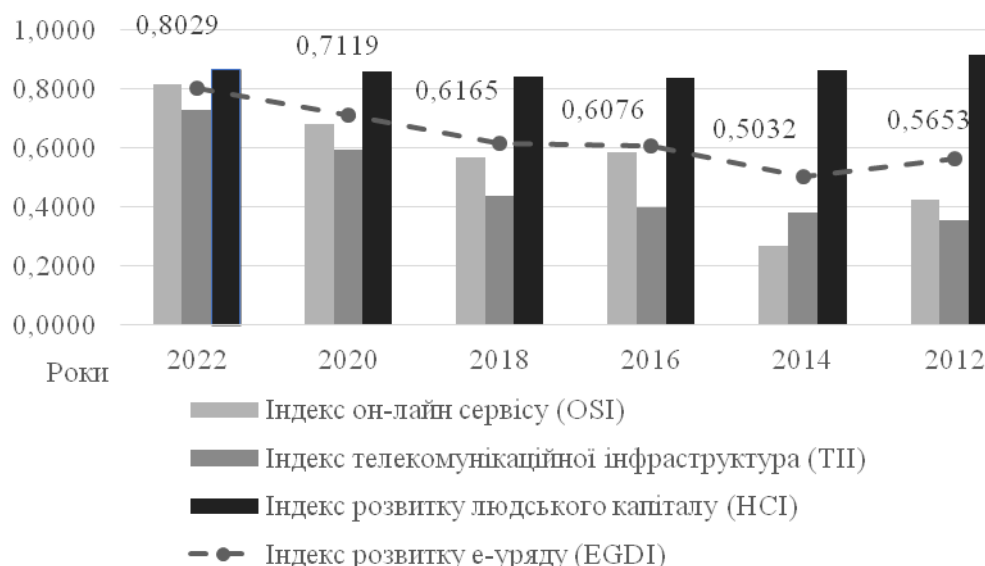

Рис. 2. Динаміка показників індексу EGDI та субіндексів OSI, ТІІ, НСІ України 2012–2022 рр.

Аналіз індексу розвитку е-урядування України та його складових за останні десять років (2012–2022 рр.) показав позитивну динаміку починаючи з 2014 року. Слід зазначити, що методологічно EGDI є

незмінним протягом періоду досліджень, проте враховуючи розвиток е-урядування відбувались коригування відповідних обстежень та окремих складових субіндексів. Індекс розвитку е-урядування 2022 р. в Україні (EGDI = 0,8029) вище середнього показника рейтингу та менше середнього показника регіонального рейтингу. Регіональним та світовим та лідером є Данія (EGDI = 0,9717).

Слід відмітити, що протягом останніх років в Україні відбувається активна реалізація проектів е-урядування, де найважливішим напрямом є надання публічних послуг в цифровому форматі. Окремо слід виділити процедуру надання публічних послуг в автоматичному режимі без додаткового опрацювання суб'єктами надання таких послуг, яка регламентована постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2022 р. № 868. Згідно порядку надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі, затверджених постановою, суб'єкти звернення отримують послуги у режимі реального часу з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (<https://diia.gov.ua/>).

Впровадження таких інновацій у сферу діяльності органів публічної влади відбувається у співпраці державних структур, органів місцевого самоврядування та за підтримки міжнародних партнерів. Активна позиція українського уряду щодо розвитку е-урядування, яка виявляється у: пріоритетності розвитку даного напрямку в стратегіях розвитку країни, схваленні низки законодавчих актів, створення відомчого органу цифровізації – міністерства цифрових трансформацій України і відповідних підрозділів в органах влади та місцевого самоврядування, а також прикладні процеси цифровізації сфери публічного управління забезпечили зростання показників індексу розвитку е-урядування та переміщення України на більш високі позиції світового рейтингу.

Список використаних джерел:

1. E-Government Survey 2012. E-Government for the People / Department of Economic and Social Affairs. New York, 2012. 144 p.
2. E-Government Survey 2014. E-Government for the Future We Want / Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2014. 264 p.
3. E-Government Survey 2016. E-Government in Support of Sustainable Development / Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2016. 219 p.
4. E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to support transformation towards sustainable and resilient societies / Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2018. 270 p.

5. E-Government Survey 2020. Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development / Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2020. 325 p.

6. E-Government Survey 2022. The Future of Digital Government / Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York, 2022. 280 p.

УДК 089.1

Ярослав Охримчук,

аспірант ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»,
м. Київ, Україна

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

Знання є важливим чинником виробництва та забезпечення економічного зростання сучасних розвинутих країн, рівень розвитку економіки яких визначають масштаб розповсюдження та застосування знань у вигляді високотехнологічної продукції та послуг, підвищення значення наукомістких галузей в економічному зростанні, інтенсифікація впровадження інноваційних технологій, активізація використання новітніх інформаційних технологій, зростання ролі інтелектуального капіталу. Саме інвестиції в інновації та людський капітал визначають конкурентні переваги сучасних економічних систем.

Одним із найбільш важливих чинників стимулювання економічного зростання та розвитку країн є інформаційні технології (ІТ). В Україні ринок інформаційних технологій знаходиться в стані розбудови. Дослідженню становлення та розвитку сучасної економіки знань приділяють увагу зарубіжні науковці (наприклад, Ф. Махлуп, М. Кастельс, Е. Тоффлер, Д. Белл, П. Друкер), а також українські дослідники (В. Геєць, Ю. Бажал, Б. Маліцький, О. Попович, І. Єгоров, В. Соловійов).

Після повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року змінилися економічні та соціальні умови життя незалежної України. Спад економічного розвитку, руйнування інфраструктурних, енергетичних, медичних, житлових об'єктів, постійні обстріли, окупація областей та міграція робочої сили вплинули на діяльність української економіки під час війни. Тільки одна галузь, відносно молода для України, стала і важливим елементом творення сучасного іміджу

держави.

За підсумками 2021 року українська ІТ-галузь зросла на 36%, зокрема з \$5 млрд експорту до \$6,8 млрд. Водночас кількість спеціалістів збільшилася із 244 тис. до 285 тис. Загалом за останні три роки індустрія зросла більш ніж удвічі за експортом та більш ніж на 50% за кількістю спеціалістів зазначено у звіті Ukraine IT Report за 2021 рік [1].

Ще до війни національна ІТ-індустрія стала одним із найбільших експортерів ІТ-послуг в Європі, яка щороку зростала на 25–30% та генерувала понад 4% ВВП України. ІТ-ринок був найбільшим та постійно зростав за рахунок формальної освіти та світчингу, забезпечуючи найбільшу кількість випускників з ІТ-спеціалізацією [2]. Як повідомляла ІТ Ukraine Association з посиланням на НБУ до повномасштабного вторгнення ІТ-галузь демонструвала стрімке зростання, обсяг експорту ІТ-послуг в 4 кварталі 2021 року становив \$2,1 млрд. Доля ІТ в експорті послуг України в той період складала від 39% до 48%. У перший воєнний рік, за січень–грудень 2022 року, зберігалася інерція зростання – обсяг експорту збільшився на \$400 млн у порівнянні з 2021 роком, за результатами 2022 року ІТ-індустрія забезпечила валютні надходження до української економіки у розмірі \$7,35 млрд [2]. Таким чином, вклад ІТ з кожним роком збільшується і допомагає країні зміцнювати позиції на глобальному ринку технологій.

Повномасштабна війна стала потужним поштовхом до розвитку військових технологій (military-tech) в Україні. Вітчизняні компанії розробляють широкий спектр товарів та послуг, необхідних українським захисникам – від дронів до засобів тактичної медицини. Військові технології найбільше розвиваються в таких напрямках: робототехніка, ПЗ для військових, технології доповненої та віртуальної реальності (AR/VR).

За даними [3] державна підтримка ІТ-галузі не послаблюється, а навпаки нарощується. У Міністерстві цифрової трансформації у 2023 р. планують посилити підтримку та розвиток таких великих проєктів, як Дія City (нині там уже 413 резидентів), military-tech, технологічних стартапів на основі систем штучного інтелекту й робототехніки.

Відомство також має план розвитку ІТ, розроблений спільно з представниками галузі, що передбачає підтримку чотирьох напрямів: венчурної та стартап-екосистеми, ІТ-освіти, digital resistance, просування бренду України як ІТ-держави. Крім того, у своїй діяльності міністерство робитиме акцент на підтриманні продуктового напрямку. «Наша країна має всі шанси стати світовим лідером з розвитку military-tech. У нас для цього є високопрофесійні розробники, сильна ІТ-індустрія, яка демонструє

зростання навіть під час війни, та можливість оперативного випробування технологій на полі бою», – коментують у Мінцифри [3].

Аналітика IT Ukraine показує, що 68% компаній зберігають робоче місце айтівця у випадку мобілізації, 62% організацій допомагають із релокацією у безпечні регіони, а 49% – дають можливість обирати гнучкіший графік і більше комунікують про стан справ у компанії. Ще 45% організацій дають можливість «притримати» зарплатню в доларах чи іншій валюті та перевести їх на рахунок пізніше, а 36% компенсують сесії із психологом, проводять вебінари на тему психологічної стійкості [2].

Дослідження Львівського IT-кластеру показало, що на цей момент 57% айтівців хочуть жити в Україні. Але опитування й розрахунки показали, що після перемоги у війні, за найпесимістичнішим сценарієм, Україну можуть покинути до 118 000 айтівців – це більш ніж половина IT-індустрії країни.

Більш оптимістичною для української економіки Львівський IT-кластер вважає втрату до 27 000 спеціалістів, тобто 12%. Такий сценарій буде можливим, якщо держава надалі триматиме курс на євроінтеграцію, Захід продовжить надавати допомогу для відбудови, а в Україні пануватиме економічна свобода. У цьому випадку країна втратить \$1–1,38 млрд експортного виторгу [2].

На жаль, сьогодні ще залишаються фактори, які негативно впливають на IT-індустрію в Україні: відтік фахівців; недосконалі освітні програми; слабка безпека, критична інфраструктура; конкуретність з боку інших країн; питання захисту інтелектуального права тощо.

Проте зазначимо, що попит на IT-технологій в Україні невпинно зростає: продовжується автоматизація різних виробничих процесів, розробка мобільних додатків, ігор, збільшується потреби в «хмарних» сервісах. Тож українська держава поступово перетворюється на цифровий сервіс «держава у смартфоні». Яскравий тому приклад «Дія», онлайн-додаток та портал, яким вже активно почали користуватися громадяни.

Як підсумок можна зазначити, що Україна має значний потенціал у розвитку IT-індустрії, що дозволяє їй займати провідні позиції на світовому ринку та створювати нові технології. Завдяки високій якості вищої освіти, доступності робочої сили та розвинутій інфраструктурі, Україна залучає інвестиції та забезпечує стабільний розвиток галузі. Україна також має розвинуту інфраструктуру для розвитку IT-індустрії, що включає у себе велику кількість інкубаторів, акселераторів та технологічних парків. Це дозволяє компаніям знаходити нові рішення та ідеї, а також допомагає створювати інноваційні проекти та продукти. Багато міжнародних IT-компаній відкрили свої офіси в Україні, що свідчить про високу оцінку їхніх

можливостей та потенціалу. Крім того, українські ІТ-фахівці мають великий досвід у розробці програмного забезпечення, в тому числі технологій штучного інтелекту, блокчейну, інтернету речей та багатьох інших сферах. Це дозволяє їм займати провідні позиції на світовому ринку та створювати нові технології, що допомагають підвищувати ефективність бізнесу та покращувати якість життя людей.

Список використаних джерел:

1. Васюк К. Презентація національного дослідження української ІТ-індустрії Ukraine IT Report. 2021. URL : [https:// biz.nv.ua/...ni-ukrajini-50210150.html](https://biz.nv.ua/...ni-ukrajini-50210150.html) (дата звернення: 15.04.2023).

2. Звіт ІТ-індустрії Ukraine IT Report URL : <https://itukraine.org.ua/it-reports-do-it-like-ukraine.html> (дата звернення: 15.04.2023).

3. Міністерство цифрової трансформації. URL : <https://dou.ua/lenta/articles/forecasts-for-it-industry-2023/> (дата звернення: 15.04.2023).

4. Чим живе ринок праці в українському ІТ під час війни. URL : <https://forbes.ua/innovations/zarplati-vakansii-umovi-chim-zhive-rinok-pratsi-v-ukrainskomu-it-pid-chas-viyni-04012023-10899> (дата звернення: 15.04.2023).

УДК 336.7

Іван Семенець,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки підприємства

Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ВЕЛИКІ ДАНІ ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ

«Великі дані» сьогодні є одним із найпопулярніших модних словосполучень у галузі фінансових послуг, але дати чітке визначення цього поняття наразі дуже важко. Термін «великі дані» часто використовуються як синонім аналітики клієнтів, аналітики в реальному часі або прогнозової аналітики.

Загалом це термін, який використовують для опису збору, аналізу та зберігання величезних обсягів цифрової інформації (розмір якої достименно не встановлено) для покращення операцій [2].

Термін «великі дані» почав з'являтися в словниках протягом останнього десятиліття, але саме поняття існує щонайменше з другої світової війни.

Проте «великі дані» стали широко застосовуватися з появою мобільних технологій та Інтернету і причиною цього стало те, що навіть прості пересічні люди почали продукувати дані за допомогою своїх пристроїв [1].

«Великі дані» набувають все більшого значення практично для усіх сфер діяльності і причиною цього є те, що в умовах сучасного цифрового світу ми очікуємо миттєвого вирішення тих чи інших питань та запитів. Постійно збільшуються швидкості різного роду транзакцій, зворотного зв'язку при продажах та інших операцій. Ефективне використання цієї інформації в режимі реального часу часто забезпечує значну перевагу перед конкурентами.

Фінансова індустрія дуже швидко відреагувала на появу нових цифрових технологій та стрімко розвивається в цьому напрямку. Ефективні технологічні рішення, які відповідають передовим аналітичним вимогам цифрової трансформації, дозволять фінансовим організаціям повністю використовувати можливості неструктурованих і великих обсягів даних, відкривати конкурентні переваги та створювати нові ринкові можливості [3]. Проте слід мати на увазі, що проста наявність великої кількості даних не самоціль, а їх цінність залежить від порядку збору, обробки, зберігання та інтерпретації з метою прийняття відповідних рішень.

При цьому аналіз великих даних у фінансовій індустрії знаходить своє застосування у великій кількості процесів, серед основних можна виокремити:

Продаж фінансових продуктів. Ефективність маркетингових заходів залежить від спрямування їх на конкретну категорію клієнтів, при цьому за допомогою аналізу великих даних є можливість провести сегментацію потенційних клієнтів на основі існуючої клієнтської бази, оптимізувати контакти, відстежити настрої клієнтів в соцмережах, виділити впливових клієнтів. Це дозволить передбачити продукти і послуги, якими з найбільшою вірогідністю зацікавляться клієнти та дозволить створити систему перехресних продажів.

Управління клієнтською базою (розвиток клієнта). Великі дані дозволяють створити повномасштабне уявлення про клієнта від історії його транзакцій до уявлення про сімейний стан та різного роду уподобання. І як наслідок є можливість виділити найприбутковіших клієнтів, оптимізувати політику лояльності, визначати клієнтів з високим ризиком відмови від подальшого співробітництва та проводити роботу з метою їх утримання, передбачати тенденції в намірах клієнтів на основі попередньої та поточної поведінки, відстежувати взаємодію між клієнтами з метою вдосконалення процесу передачі інформації про пропоновані продукти на ринку.

Управління ризиками. Великі дані дозволяють покращити безпеку в кіберпросторі запобігаючи шахрайству шляхом ідентифікації можливих ризиків, отримувати вичерпну інформацію про грошові потоки з метою управління ліквідністю, покращити управління кредитними ризиками шляхом вивчення історії транзакцій, річних звітів, інтернет запитів та інше.

Розробка та просування нових продуктів. Зокрема поєднання страхування з встановленням різного роду датчиків для зчитування інформації, наприклад встановлення «чорної скриньки» в автомобілі, що дозволяє покращити захист, а також дозволяє управляти оптимізацією транспортних потоків.

І це ще далеко не повний перелік можливих сфер застосування великих даних у фінансовій сфері.

Не дивлячись на переваги, які надає використання великих даних в роботі з ним виникає цілий ряд проблем та перепон.

Оскільки великі дані швидко генеруються все більшою кількістю джерел, застарілі системи даних стають все менш здатними справлятися з обсягом, швидкістю та різноманітністю, від яких залежать дані. Керівництво компаній починає залежати від встановлення відповідних процесів, використання потужних технологій і можливості витягувати ідеї з інформації.

У фінансовій галузі є значні нормативні обмеження щодо доступу до критично важливих даних. Постійно існує загроза несанкціонованому використанню даних з метою здійснення шахрайських дій. Постійно постає питання про якість зідраних даних які надходять з різноманітних джерел та ефективність їх використання.

Фінансові установи мають доступ до величезної кількості даних про своїх клієнтів, але через численні обмеження ці дані ще недостатньо перетворюються на корисну інформацію.

У розвитку технологій обробки та аналізу великих даних в Україні одне з провідних місць займає банківський сектор.

Основні функції великих даних у банках – це скоринг, запобігання шахрайства та аналіз аудиторії.

1. Аналіз аудиторії. Вивчення цільової аудиторії допомагає створювати популярні пропозиції й оптимізувати їхнє просування. За запитом бізнесу експерти Київстар можуть розробити портрет клієнта, щоб краще пізнати цільовий сегмент, його ключові характеристики та переваги. А Look-alike аудиторія («пошук схожих») допоможе в залученні нових клієнтів і підвищенні ефективності реклами.

2. Скоринг на основі великих даних в банках. Використовуючи скоринг

на базі великих даних від Київстар, можна точніше й об'єктивно оцінити потенційних клієнтів на предмет надійності та платоспроможності, навіть якщо в них немає кредитної історії, і виявити ризик шахрайства.

3. Теплові карти й геоаналітика. Ці інструменти допоможуть знайти оптимальні місця для нового відділення, банкомата або термінала, на основі характеристик центрального апарата й місць її скупчення.

4. Таргетована розсилка. Суть таргетованої розсилки в тому, щоб донести інформацію щодо послуг, акцій та товарів тим, кому це цікаво. Для налаштування таргетингу можна вибирати різні сегменти центрального апарату, спираючись на захоплення, географічне положення, вік тощо.

Слід очікувати, що в найближчі роки все більше фінансових установ використовуватимуть аналітику даних для контролю та регулювання даних, щоб створювати та розвивати ефективний бізнес та отримувати нові можливості.

Список використаних джерел:

1. Що таке великі дані? Безкоштовний посібник і визначення. URL : <https://ua.talend.com/resources/future-big-data/>.

2. Визначення великих даних для хмари. URL : <https://ua.talend.com/resources/big-data-analytics/>.

3. Великі дані у фінансах – Ваш посібник з аналізу фінансових даних. URL : <https://ua.talend.com/resources/big-data-finance/>.

4. Великі дані в індустрії фінансових послуг – від даних до розуміння. URL : <https://www.finextra.com/blogposting/17847/big-data-in-the-financial-services-industry---from-data-to-insights>.

УДК 65:004

Оксана Чернушкіна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці
Хмельницького національного університету,
м. Хмельницький, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-СТРУКТУР В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Адаптація та трансформація бізнес-структур за допомогою цифрових технологій є актуальним напрямом розвитку світового ринку. Цифровізація, пов'язана з впровадженням сучасних технологій у бізнес-процеси компанії, передбачає не лише встановлення сучасного обладнання або програмного забезпечення, але й фундаментальні зміни в підходах до управління,

корпоративної культури, зовнішніх комунікацій. Як наслідок, підвищується продуктивність кожного працівника, а компанія здобуває репутацію прогресивної і сучасної конкурентної бізнес-структури.

Найважливішою ознакою сучасної економічної глобалізації є перехід до цифрової економіки та цифрова трансформація бізнесу і управлінських процесів. Остання передбачає розроблення та реалізацію цифрових стратегій і бізнес-моделей розвитку ділових організацій.

Цифрова стратегія – це стратегія перетворення фірми на цифрову, в якій цифровий зв'язок забезпечує взаємодію бізнес-організації зі своїми клієнтами, індивідуалізовані й персоналізовані пропозиції продуктів/послуг, прийняття рішень та реалізацію основних бізнес-функцій на основі даних, під впливом змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі фірми. Цифрова фірма робить акцент на цифровій підтримці бізнес-процесів та послуг за допомогою сучасних технологій та інформаційних систем.

Проникнення цифрового стратегування в менеджмент сучасних бізнес-організацій веде до перегляду всієї піраміди стратегій: корпоративної, конкурентної (ділової) та функціональних (насамперед маркетингової, інноваційної стратегій, HR-стратегії).

Уряди розвинених країн реалізують спеціальні програми цифрової трансформації (Digital transformation) економіки й бізнесу. В основі останньої лежать кілька ключових технологій: штучний інтелект; роботизація виробництва і бізнес-процесів; багатоканальний збір та аналіз великих даних, застосування на їх основі інструментів поведінкової економіки – як для передбачення і задоволення попиту і бажань споживачів, так і активного їх формування. Водночас цифрова трансформація бізнесу – це перегляд корпоративних, ділових, функціональних стратегій та моделей розвитку бізнес-організацій [1].

Цифрова трансформація передбачає перетворення бізнесу шляхом перегляду цілей, бізнес-стратегії, моделей, операцій, продуктів тощо, шляхом застосування цифрових технологій.

Перетворення – це завжди можливості, виклики та проблеми. Саме тому, плануючи проведення цифрових перетворень, бізнес-структури повинні враховувати усі бар'єри та виклики, з якими їм доведеться зіткнутися. Такі радикальні перетворення вимагають від людей нових знань, навичок та ефективної адаптації.

Перша передумова зовнішнього рівня, що спричинила значні виклики для цифрової трансформації вітчизняних бізнес-структур, – «Розвиток та перехід світової економіки до епохи Індустрії 4.0». Якщо в минулому найважливішим чинником конкурентоспроможності та створення цінності

для підприємств був стан управління витратами та якістю продукції (послуг), то сьогодні та в майбутньому поряд із самим фізичним продуктом набувають усе більшої цінності дані, отримані із цифрового маркетингу та розумної аналітики.

Другою передумовою зовнішнього рівня є «Цифровий порядок денний Європи-2020 (Digital Agenda for Europe 2020)», який відображає один зі стратегічних орієнтирів розвитку Європи у рамках стратегії «Європа–2020» та містить перелік зі 100 конкретних дій і визначає європейську стратегію для розквіту цифрової економіки. У рамках Цифрового порядку ЄС була розроблена стратегія Єдиного цифрового ринку (Digital Single Market), що означало інтеграцію 28 національних цифрових ринків країн ЄС у єдиний цифровий простір [2].

Цифрове перетворення починається з управлінської ланки підприємства. Саме керівництво повинно сформулювати чітку стратегію, спрямовану на досягнення цифрового розвитку, та при цьому вибудувати цифрову культуру в компанії таким чином, щоб усі дії були спрямовані на задоволення потреб клієнта (клієнтоцентричність).

Чітко сформоване цифрове бачення є основою для успішної цифрової трансформації. Це складний процес, але саме ці дії необхідні для виживання бізнесу та утримання його конкурентного статусу в сучасній економіці. Саме тому, цифрова трансформація – це не стільки зміна технологій, скільки зміна мислення в умовах нової цифрової економіки [3].

За допомогою застосування сучасних інформаційних технологій в управлінні бізнес-процесами компанії бізнес трансформується у нову бізнес-модель та отримує значні ефекти: інтенсифікація та автоматизація існуючих бізнес-процесів; додана вартість продукту за допомогою ІТ; консолідація ключових ресурсів, ключових активностей, взаємозв'язків з клієнтами та каналів продаж в інтегровані цифрові бізнес-процеси на основі певних цифрових систем (платформ); зміна культури бізнесу; формування єдиної екосистеми; розумна аналітика та прогнозування; вихід на нові ринки; ефективна співпраця з клієнтами, замовниками та партнерами; оптимізація системного управління (включаючи скорочення коштів); прискорення економічних циклів [4].

Дорожня карта цифрової трансформації (digital roadmap або roadmap DX) – це стратегічний середньостроковий план розвитку в сфері цифрової трансформації, який деталізує пріоритети та час впровадження нових технологій, продуктів, процесів та організаційних змін. Створення дорожніх карт DX є пріоритетним напрямом урядової програми Digital Agenda Ukraine та Національної стратегії «Індустрія 4.0».

Дорожня карта DX на рівні компанії визначає в часі головні зміни за категоріями – Продукти, Бізнес-процеси, Технології, Організаційні зміни, Навички, а також, за необхідності, інші елементи організації, які мають відношення до успішного проведення цифровізації.

Загальні підходи до розробки та впровадження дорожніх карт на рівні компанії мають відповідати як мінімум 7 умовам: повна підтримка напряму цифрової трансформації топ-менеджментом бізнес-структури; прийняття бізнесом орієнтирів власного розвитку в сфері Індустрії 4.0 (DX), як підчастини загальної бізнес-стратегії розвитку у вигляді дорожньої карти; створення позиції, відповідальної за впровадження DX та вивід її на C-рівень (як правило, це Digital Transformation Officer, DTO); створення пулу пілотних проектів; виділення бюджету та команди для реалізації цих проектів; тренінг команди та залучених осіб; впровадження методів agile в управління проектами та портфелем інноваційних проектів [5].

В Україні план розвитку цифрової економіки реалізується з використанням таких доктрин і сценаріїв: «Цифрова адженда України 2020», «Україна 2020Е», «Україна 2030Е». Основні напрями розвитку цифрового сектору в Україні об'єднують різні види економічної діяльності за функціональним підходом, відповідно якому науковці диференціюють господарські сфери на інфраструктурні (телекомунікації), виробництво й обслуговування програмного забезпечення (ІТ) та інформаційні послуги. Реалізація стратегії з цифровізації економіки не може бути нав'язана державою як директива. Будь-які інновації впроваджуються на мікрорівні суб'єктів господарювання за їх власною ініціативою, а держава може допомогти цьому процесу, створивши сприятливі умови для впровадження цифрових технологій в економічне життя суспільства [6].

Дослідження «Digital Transformation Readiness», що було виконане фондом Western NIS Enterprise Fund та Digital Transformation Institute, показало, що саме цифрова трансформація є головним чинником економічного зростання. За даними дослідження PricewaterhouseCoopers збільшення рівня діджиталізації країни на 10% призводить до зростання ВВП на душу населення до 0,75%. Згідно з висновками ресурсу Academics, зростання цього ж показника на 10 пунктів призводить до зниження рівня безробіття на 1,02%. Крім того, на думку компанії Accenture, цифрові технології можуть бути використані як поштовх для швидшого економічного розвитку, що додасть до одного трильйона доларів до ВВП ТОП-10 найбільших країн світу.

За результатами дослідження Digital Transformation Institute, коефіцієнт ефективності інновацій в Україні дорівнює 0,91, це приблизно на рівні

Нідерландів. В рамках діджиталізації в країні найчастіше застосовують хмарні технології з елементами штучного інтелекту (59%), big data та розширені інструменти аналітики даних (59%), розумні датчики категорії IoT (48%), систему постійних поліпшень KAIZEN/LEAN і т.п. (48%), системи допомоги в прийнятті рішень (45%).

Загалом в Україні завдяки освіті та людям є необхідний потенціал для розвитку цифрових технологій, також є здобутки окремих компаній (технологічний сектор). Але існують і серйозні проблеми. Саме тому топ-менеджери провідних компаній оцінюють рівень цифрової трансформації українського бізнесу в цілому нижчим за середній. Серед головних перепон називають: відсутність людей з правильними компетенціями в компанії (55%), фінансові витрати, що будуть більшими, ніж ефект впровадження (32%), неготовність до зміни бізнес-моделі (27%), відсутність розуміння як виконати цифрову трансформацію поетапно (23%), відсутність інвестицій (18%) та інші.

Цікавим є також питання, що український та глобальний бізнес очікує від цифрової трансформації. Отже, 75% опитаних у світі чекають підвищення продуктивності, 34% – поліпшення задоволеності клієнта, зростання якості продуктів або послуг – 30%. А в Україні очікують вищої продуктивності працівника внаслідок мобільності, доступу до даних та процесів за допомогою штучного інтелекту та відповідність очікуванням вимогам споживачів.

Що стосується атрибутів цифрової трансформації, то помітним є розрив між цінностями, що декларуються, та цінностями, на базі яких діє компанія. Так, респонденти у більшості вказали на наявність місії, окрім отримання прибутку. Але це не корелюється з відповідями про клієнт-орієнтованість. Таким чином, місії не підтримуються бізнес-моделлю компанії та її операційною роботою.

Близько 48% опитаних наголосили на використанні сучасних технологічних трендів для підвищення продуктивності та цінності компанії. 36% розказали про створення єдиної системи накопичення та аналізу великих даних (з метою контролю та управління) на всіх етапах операційної діяльності компанії. 32% акцентували на створенні платформ і екосистем, які об'єднують клієнтів і постачальників товарів і послуг в рамках окремого бізнесу. 34% говорили про автоматизацію виробництва, створення продуктів і послуг, заснованих на цифрових технологіях. Ще 18% відзначили перехід в онлайн всієї комунікаційної/інформаційної діяльності компанії.

Отже, майже половина опитаних топ-менеджерів вірно розуміють цифрову трансформацію як використання сучасних технологій для

підвищення продуктивності та цінності компанії. Проте ще більша частина сприймає її скоріше як автоматизацію внутрішніх процесів.

Таким чином, більшість компаній пов'язують цифрову трансформацію скоріше з підвищенням операційної ефективності та не готові до зміни бізнес-моделі. Часто задекларовані зміни не підкріплюються ставленням до інновацій та розвитку потенціалу працівників, а більшість змін пов'язані з удосконаленням операційної ефективності й набагато менше орієнтовані на взаємодію з клієнтами.

Дослідження демонструє, що цифрова трансформація одночасно вимагає культурної трансформації, потребує інвестицій і дуже сильно залежить від компетенцій та готовності до реформ менеджерів та працівників компанії [7].

Найактуальнішими стратегічними завданнями цифровізації вітчизняного бізнесу на найближчу перспективу мають стати: подальше розширення портфелю проєктів у сфері цифрової освіти та впровадження фахових програм підготовки фахівців SMART-профілю (як в академічному середовищі, так і в бізнес-освіті); подальший розвиток цифрової інфраструктури – забезпечення доступу до стабільного та швидкого інтернету, перехід на платформні рішення в бізнес-комунікаціях; збільшення витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) задля підвищення рівня технологізації вітчизняного бізнесу; розвиток та популяризація в суспільстві цифрової культури.

Зазначені заходи мають стратегічний характер і дозволять покращити стан України не лише в діджитал-сфері, але й змусять по-новому подивитися на економічну стратегію країни. Ті держави, які мають високий рівень автоматизованості та цифрової трансформації, завжди знаходяться на перших місцях економічних рейтингів. Адже технології та інновації – це рушійна сила постіндустріального світу [8].

Отже, сучасні бізнес-структури здійснюють свою діяльність із використанням цифрових технологій. Серед переваг цифровізації слід виділити підвищення рівня комунікативної активності, а саме, взаємодію бізнесу з контрагентами із застосуванням інформаційних технологій. Цифровізація бізнес-процесів дозволить оптимізувати наявний ресурсний потенціал, досягти економії затрат, підвищити ефективність виконання бізнес-процесів, забезпечити конкурентні переваги бізнес-структури, безперервність та ефективність ведення бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України : монографія / О. В. Шаповалова, Л. С. Шевченко, А. В.

Стріжкова та ін. ; за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. 184 с.

2. Струтинська І. В. Шлях вітчизняних бізнес-структур до цифрової трансформації. *Причорноморські економічні студії : науковий журнал*. 2019. Вип. 46–1. С. 123–128.

3. Струтинська І. В. Цифрова трансформація як імператив інноваційного розвитку бізнес-структур : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 ; Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2020. 40 с.

4. Струтинська І. В. Особливості використання цифрових технологій в процесі трансформації бізнес-процесів організації. *Матеріали VIII-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України М.Г.Чумаченка «Інновації: аспекти управління, виробництва, сфери обслуговування» ТНТУ імені Івана Пулюя, (Тернопіль, 28 березня 2019 року)*. Тернопіль : Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2019. С. 74–75.

5. Дорожні карти цифрової трансформації – як інструмент стратегічного планування та розвитку. URL : mautic.aprau.org.ua.

6. Методологія керування бізнесом в умовах цифровізації : монографія / А. П. Грінько, П. Л. Грінько, Н. Г. Ушакова, Т. В. Андросова, О. А. Кулініч, І. І. Помінова. Харків : МОНОГРАФ, 2022. 199 с.

7. В Києві презентували дослідження «Digital Transformation Readiness» URL : <https://www.imena.ua/blog/digital-transformation-readiness/>.

8. Гребешкова О. М., Лопато, К. І. Цифровізація бізнесу як стратегічний напрямок економічного розвитку України. *Стратегія економічного розвитку України*. 2021. № 48. С. 36–47.

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 3.
***СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА РЕГІОНІВ: СОЦІАЛЬНИЙ,
ЕКОНОМІЧНИЙ, ЕКОЛОГО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ТА ПРИРОДНО-
РЕСУРСНИЙ АСПЕКТИ***

УДК 331.1

Grzegorz Wojtkowiak,
dr hab., professor, Poznań University
of Economics and Business, Poznań, Poland,
Zuzana Lušňáková,
doc. Ing., Ing.-Paed. IGIP,
Slovak University of Agriculture in Nitra, Nitra, Slovakia

**ARE MILLENNIALS AND Z GENERATION SOCIALLY
RESPONSIBLE MANAGERS?**

Numerous books and articles have addressed the unique challenges created by millennials in organizations, and prescriptions have been offered to help managers cope with the needs, wants, and expectations of individuals from this generation. However, a new group of employees and managers is now entering the market – Generation Z. While both groups share many values, the new Generation brings in new patterns of behavior [15, 2019], and the need to better understand its characteristics has become more important [8, 2021].

There are many factors influencing behavior and decisions of both generations. These include awareness of one's own needs (for example: work-life-balance), promoted values (for example: Corporate Social Responsibility), own experiences (for example: the Covid period), as well as the way of education. **The main goal of the article is to signal the problem of the Millennials and Z-Generation decision-making process in context of CSR.** The article is only an introduction to a future extended analysis.

Millennials and Generation Z characteristics

Due to the nature of organizations, many of these millennials are no longer entering the workforce, many are now actually first-line supervisors or entering middle management positions through natural career progression. Millennials – sometimes referred to as Generation Y or GenY – are individuals born between 1981 and 1995. They were raised in the digital age that marks the coming new millennium [10, 2018]. Millennials have officially become the largest generation in the population and make up the largest percentage of the workforce [13, 2018].

During their formative years, millennials experienced the culture wars, which included the fight for equal rights for gays and the debate over abortion rights, as well as racial and ethnic diversity; Millennials were often shielded due to safety and child protection concerns [13, 2018]. Millennials are beginning to move into management and leadership positions, and the impact of this change on the workplace is being debated. They tend to be goal-oriented, emphasizing the need to change society and its organizations. They work on developing a flexible management style with an emphasis on agility [16, 2020].

One of the characteristics of the millennial generation is that they grew up in a time when society focused on making them feel special and accepted. This contributed to the fact that older generations perceived that millennials react to life and work differently than the previous generation [11, 2018; 12, 2017]. Their relationship with technology, social media and educational opportunities is different compared to previous generations [6, 2018; 7, 2020; 9, 2019]. Millennials are also more socially competent in the concepts of diversity and inclusion [5, 2018].

Strong transformational leadership will bring together the strengths of each generation and enhance their value and contributions to businesses and organizations. Managers should recognize that sometimes there may be an unconscious bias of older workers against younger workers. Understanding the similarities of employees of different generations allows managers to set goals that enable them to lead more effectively [3, 2020]. The question is why millennials should be successful managers.

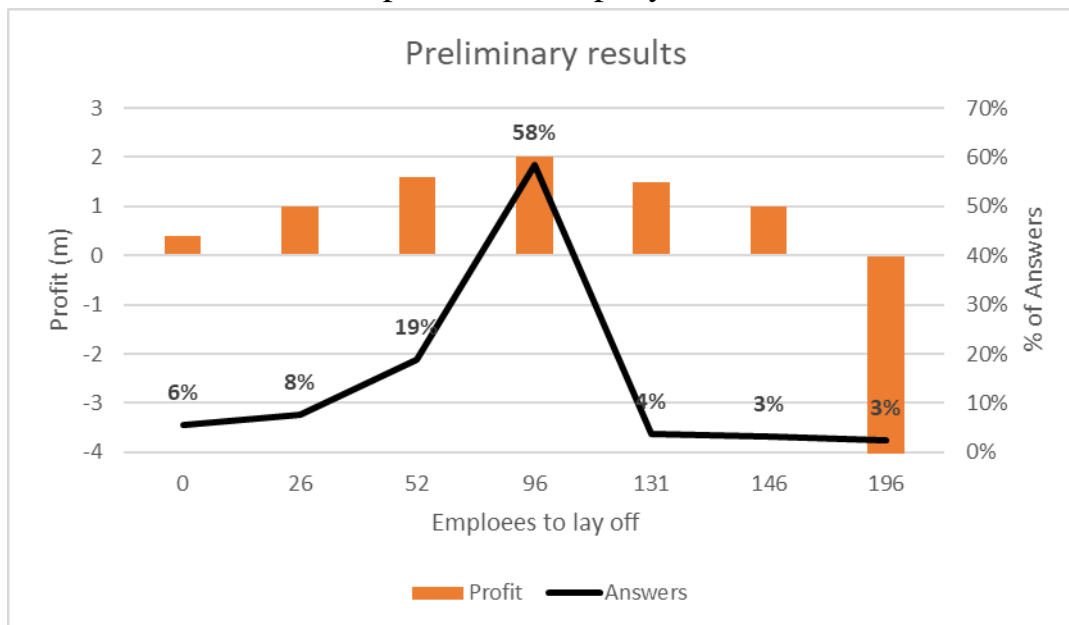
Since GenY will drive Gen Z, harmony in the workplace is needed. Work-life balance is the most important factor for Generation Z when choosing a job [17, 2019]. Family-oriented Millennials are also looking for flexible working time toward a better work-life balance. The traits and skills of Millennials meet the needs and preferences of Gen Z leadership styles. Specifically, Gen Z subordinates want a positive, communicative leader who provides mentorship and other development opportunities for ambitious team members. Both generations share very similar approaches to intrinsic values. Generation Z is the most achievement-oriented generation [2, 2018] and represents a very significant generational shift in the workplace [8, 2021].

Gabrielova, Buchko [8, 2021] comparing Key work values between Millennials and Generation Z, have concluded that generation Z is characterized by more Security, Pragmatic approach, Risk aversion and Competitiveness. Moreover, millennials seek out authentic CSR as they are quite sceptical about CSR practices [4, 2021].

Preliminary results and future research

As Generation Z represents a very significant generational shift in the workplace [8, 2021], authors would like to check their values related to Corporate Social Responsibility. The idea of research was based on the research and article “Profit, Layoffs, and Priorities’ by Arce, and Li [1, 2011], and extended Rubinstein’s research [14, 2006]. The aim of the original research was to verify students’ responses to a task in which they were asked to take a decision regarding the following variables: the company’s profit and the number of employees to be laid off.

During authors research the survey with a case-study was presented. In hypothetical crisis situation, the economic students (from Poland and Slovakia) were asked to decide how many employees they would lay off. The more workers are made redundant, the more profit the company will make.

The preliminary results show that 58% of students from generation Z have chosen to lay off as many people as possible for profit maximalization and 19% declared to choose next option, to lay off less, but still to get a good profit. Only 14% of people would prefer to minimize social consequences. Such results allow us to ask further questions and set goals:

- identify the reasons for high focus on results presented by Generation Z (compared to the previous, Millennials, declaration),
- analyze the impact of crises on the attitudes of future decision-makers,
- analyze the impact of CSR concept and it’s perception by students.

The purpose of this article was only to present the problem and interest other researchers in it. Therefore, the presented fragment of preliminary research does not allow for drawing conclusions. In further research, however, the structure of the answers and the collected justifications will be analyzed. The results of the

study of the same group of students over several months at the turn of 2022/2023 will also be compared.

The authors, however, believe that the issue of social responsibility of Generation Z should remain an important topic of consideration, as they will create the future, both in times of uncertainty and prosperity.

Resources:

1. Arce, D.G., & Xin Li, S. (2011). Profit, Layoffs, and Priorities, *Journal of Business Ethics*, Vol. 101, pp. 49–60.

2. Barna Group (2018), Is Gen Z the most successful oriented generation?, Available online: <https://www.barna.com/research/is-gen-z-the-most-success-oriented-generation/>.

3. Berisha, B.H. (2020), Managing across generations: the case of bibita group, *Dynamic Relationships Management Journal*, School of Economics and Business, University of Ljubljana Berisha, B. H. (2020). Managing across generations: the case of bibita group. *Dynamic Relationships Management Journal*, 9(1), 49–66.

4. Chatzopoulou, E., & de Kiewiet, A. (2021). Millennials' evaluation of corporate social responsibility: The wants and needs of the largest and most ethical generation. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(3), 521–534.

5. Chillakuri, B., & Mogili, R. (2018). Managing millennials in the digital era: building a sustainable culture. *Human Resource Management International Digest*.

6. Deloitte (2018), 2018 Deloitte millennial survey: millennials disappointed in business, unprepared for Industry 4.0, available online: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/gx-2018-millennial-survey-report.pdf>.

7. Deloitte (2020), The Deloitte global millennial survey 2020: resilient generations hold the key to creating a 'better' normal, available online: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey.htm>.

8. Gabrielova, K., & Buchko, A. A. (2021). Here comes Generation Z: Millennials as managers. *Business Horizons*, 64(4), 489–499.

9. García, G. A., Gonzales-Miranda, D. R., Gallo, O., & Roman-Calderon, J. P. (2018). Employee involvement and job satisfaction: a tale of the millennial generation. *Employee Relations: The International Journal*.

10. Grossman, P. (2018). What to expect from Millennials as managers, available online: <https://www.zendesk.com/blog/millennials-as-managers/>

11. Kim, S. (2018). Managing millennials' personal use of technology at work. *Business Horizons*, 61(2), 261–270. Kim, S. (2018), Managing millennials'

staff use of technology at work , Business Horizons

12. McNally, J., & Harrington, B. (2017, June). How millennials and teens consume mobile video. In Proceedings of the 2017 ACM International Conference on Interactive Experiences for TV and Online Video (pp. 31–39).

13. Pew Research Center (2018) , Millennials are the largest generation in the US labor force, available online: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/04/11/millennials-largest-generation-us-labor-force/>

14. Rubinstein, A. (2006). A Sceptic's Comment on the Study of Economics, The Economic Journal, Vol. 116(510), C1–C9.

15. Schroth, H. (2019). Are you ready for Gen Z in the workplace?. California Management Review, 61(3), 5–18.

16. Taylor, C. (2020), The millennial managers have arrived, available online: <https://www.kornferry.com/insights/briefings-magazine/issue-39/the-millennial-managers-have-arrived>.

17. Workforce Institute at Kronos (2019), Generation Z in the workplace, available online: https://scholar.google.com/scholar_lookup?title=Generation%20Z%20in%20the%20workplace&publication_year=2019&author=Workforce%20Institute%20at%20Kronos.

УДК 338.001.36

Оксана Бойко,

аспірант Інституту економіки промисловості
НАН України, м. Київ, Україна

НАПОВНЕНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОГО РЮКЗАКА ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКСПОРТУ УКРАЇНСЬКОЇ МЕТАЛОПРОДУКЦІЇ

За останні десятиліття потік товарів між країнами збільшився, а видобуток і використання сировини в глобальному масштабі зріс в геометричній прогресії [1].

Досягнення Цілей сталого розвитку на період після 2015 року залежить від управління природними ресурсами. Зокрема це стосується управління матеріалопотоками, мінімізації відходів і відокремлення економічного зростання від використання природних ресурсів [2].

Зовнішня торгівля українською металопродукцією за останнє десятиліття, до повномасштабного військового вторгнення, утримувалася на рівні 23–28% показника загальнонаціонального експорту у грошовому вимірі, а натуральний обсяг продукції, за даними Всесвітньої асоціації сталі

(Worldsteel), у певні періоди сягав майже 25 млн т на рік і ніколи не зменшувався до 15 млн т [3].

Вітчизняний ресурсообіг потребує детального вивчення, адже приховані потоки сировини, як правило, не мають відповідного обліку. Для промисловості важливо підкреслити матеріальні витрати в процесі виробництва, а не лише сам результат.

Для прискорення процесів забезпечення сталого розвитку, встановлення надійних та прямих показників, що характеризують ресурсокористування, потрібен «екологічний рюкзак» продукції.

«Екологічний рюкзак» як поняття було вперше запропоноване Фрідріхом Шмідт-Бліком на початку 90-х рр., щоб довести той факт, який підтверджує, що виробництво товару чи послуги потребує набагато більших матеріальних затрат, ніж їх включає кінцева продукція [4].

Базою для цього методологічного підходу є концепція MIPS (Material Input per Service Unit – матеріаловкладення на одиницю послуги) – одна з найбільш поширених у розвинених країнах концепцій оцінювання ефективності використання ресурсів [5, 6]. Запропонована концепція дає можливість прослідкувати матеріальний вхід у всьому життєвому циклі продукту чи послуги.

Основною характеристикою MIPS-концепції є сфери навколишнього середовища, які враховуються при обрахунку матеріальних вкладень при виробництві продукції, а саме абіотичні та біотичні фактори, вода, повітря та ґрунт. До матеріальних ресурсів відносять не тільки використану сировину, але й невикористаний видобуток, що не має господарської цінності.

Обґрунтуванням розгляду невикористаного видобутку є те, що екологічний вплив видобутих ресурсів не завжди залежить від хімічних властивостей використаних матеріальних потоків, а прямо пропорційний обсягу видобутої сировини. Екологічний рюкзак – це тягар, який людство «одягає» на навколишнє середовище при виробництві товару чи послуги.

«Факторами рюкзака» (МІ-числами) слугують загальна кількість та властивості матеріалів, які повинні враховуватися при проектуванні продукту з високою ресурсною продуктивністю [4]. Саме за допомогою факторів можна обрахувати наповненість рюкзака складних продуктів, в тому числі металопродуктів, якщо відомий склад, а також кількість відходів, отриманих в процесі їх виробництва.

В порівнянні з іншими системами оцінювання антропогенного впливу, саме концепція екологічного рюкзака має найбільший діапазон застосування:

- Виробництво (видобуток сировини, виготовлення продукції, транспортування та збут).
- Використання (споживання, транспортування та ремонт).
- Переробка/утилізація.

При обрахунку прихованих матеріалопотоків варто дотримуватись вислову: «диявол криється в дрібницях», адже велике значення мають технології виробництва, затрати при добуванні сировини та безпосередньо сам вихід продукції.

Враховуючи дані наповненості екологічного рюкзака при виготовленні сталі можна співставити використання ресурсів при виробництві первинної сталі та її повторної переробки (табл. 1).

Таблиця 1

Приклад наповненості екологічного рюкзака виробництва сталі в залежності від технології

Фактор впливу/галузь	Первинна сталь, кг/кг	Вторинна сталь, кг/кг
Абіотичні фактори	8,9	2,7
Вода	59	51
Повітря	0,53	0,66

Джерело: Ecological rucksack - for materials used in everyday products [7].

Зважаючи на екологічний рюкзак готової металопродукції, розвинені економіки воліють скорочувати матеріаловкладення шляхом споживання готової продукції чи утилізацією/переробкою відходів: «Брухт чорних металів стає бажаним товаром у країнах, які прагнуть досягти своїх цілей декарбонізації...» [8] – близько 35% усього споживання сталі в ЄС надходить із брухту.

Головними характеристиками вітчизняного гірничо-металургійного комплексу є зростаючі витрати викопних матеріалів, що обумовлює важливість обрахунку екологічного рюкзака виробництва української металопродукції.

Згідно особливостей виробництва він має включати добувну промисловість, електроенергетику та безпосередньо сам процес металургійного виробництва, закінчуватися тими ланцюгами MIPS, що відповідають експорту вітчизняної металопродукції, а не стосуватися повного життєвого циклу продукту.

У залежності від геологічних, технологічних, регіональних та національних особливості наповненість екологічного рюкзака може кількісно змінюватись.

Для металургійної промисловості важливо враховувати всі необхідні для виробництва товарів матеріаловкладення, які не містяться в кінцевому продукті, адже країни-виробники, приймають на себе ризики та екологічні

проблеми, експортуючи свій природний капітал [9].

Промисловці вже зараз мають піклуватися про раціональність матеріальних витрат, адже саме це може стати проблемою – є велика вірогідність, що обмеженням економічного росту вже в недалекому майбутньому стане не так дефіцит ресурсів, як екологічні наслідки їх отримання; крах економіки, що налаштована лише на отримання прибутку.

Саме це обумовлює важливість розробки власних інструментів та моделей, що відповідають специфіці вітчизняного виробництва та забезпечують регулювання економічної діяльності підприємств на мікро-, мезо- та макрорівні.

Список використаних джерел:

1. Lettenmeier M., Liedtke C., Rohn H. Eight tons of material footprint – suggestion for a resource cap for household consumption in Finland. *Resources*. 2014. 3(3). P. 488–515. URL : <https://doi.org/10.3390/resources3030488>.

2. ООН – Організація Об'єднаних Націй. Перетворення нашого світу: порядок денний сталого розвитку до 2030 року; резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року, A/RES/70/1; Генеральна Асамблея: Нью-Йорк, Нью-Йорк, США, 2015.

3. Скільки сталі виготовила та експортувала Україна за 8 років. Інформаційне агентство «Слово і Діло»: веб-сайт. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/09/infografika/ekonomika/skilky-stali-vyhotovyla-ta-eksportovala-ukrayina-8-rokiv>.

4. Schmidt-Bleek F. Die Materialintensität: Ein Ökologisches Mass für den Vergleich von Massnahmen, Produkten und Dienstleistungen. *NRW, Das Magazin*, 3, 1992.

5. Saurat M., Ritthoff M. Calculating MIPS 2.0. *Resources*. 2013. № 2(4). P. 581–607.

6. Козуля Т. В., Ємельянова Д. І., Козуля М. М. Комплексна екологічна оцінка природно-техногенних комплексів на основі MIPSІ ризиканалізу. *Восточно-Европейский журнал передовых технологий*. 2014. № 10(69). С. 8–13.

7. Ecological rucksack – for materials used in everyday products. Rapport. NOAH. 2005: веб-сайт. URL : <https://www.noah.dk/node/176>.

8. Світове споживання брухту у 2022 році скоротилось на 7% р./р. GMK Center: веб-сайт. URL : <https://gmk.center/ua/news/svitove-spozhyvannya-bruhtu-u-2022-roci-skorotilos-na-7-r-r/>.

9. Kissinger M., Rees W. E. Importing terrestrial biocapacity: the U.S. case and global implications. *Land Use Policy*. 2010. № 27(2). P. 589–599. URL : <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2009.07.014>.

Наталія Гахович,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
відділу промислової політики ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ НА ПРИНЦИПАХ ЗЕЛЕНОГО РОЗВИТКУ

Повномасштабна агресія РФ проти України, що почалась 24 лютого 2022 року, призводить до нищівних руйнувань по всій території України. Значна кількість населених пунктів, промислових об'єктів, об'єктів транспортної, житлової та енергетичної інфраструктури повністю знищені. Україна та її міжнародні партнери вже почали формувати бачення стратегічного планування повоєнного відновлення України [1].

За минулі 30 років відсутність модернізації промисловості та побудова бізнес-процесів на російському газі, вугіллі та старих технологіях зіграли проти України в усіх аспектах: політичному, економічному та екологічному. Становлення проросійських сил, монополізація ключових галузей, втрата робочих місць, нищівний вплив забруднення на довкілля та здоров'я населення – це стратегічний програш держави, що не сформувала власного плану високотехнологічного промислового розвитку.

Тому промисловість в повоєнному періоді повинна стати драйвером створення високорозвиненої індустріальної економіки, спроможної забезпечити відбудову країни та підтримувати її обороноздатність в довгостроковому періоді й можливість швидко реагувати на потреби захисту держави. З огляду на це важливим є стратегічне планування промислового розвитку, головною метою якого є підвищення добробуту населення за рахунок зростання його ефективної зайнятості і залучення його до продуктивної праці у різних промислових секторах, через створення умов, які сприятимуть розвитку нових високотехнологічних виробництв та інноваційних систем по стратегічних напрямках модернізованої промисловості з урахуванням Цілей сталого розвитку, Європейського зеленого курсу та європейських стратегічних документів, що забезпечують досягнення цілей відновлення промисловості, тобто базуватися на принципах зеленого розвитку та мінімізувати наявні і майбутні ризики.

ЄС має ґрунтовний досвід в сфері стратегування промислового розвитку,

націлений на створення умов економічного розвитку промисловості в ЄС, а також виконання завдань, поставлених у Цілях сталого розвитку та реагуванні на загрозливі виклики сьогодення. Так, у травні 2021 р. Європейська комісія оновила ухвалу в березні 2020 р. Промислову стратегію – комплексний документ, що затвердив подвійний перехід європейської промисловості до зелених й цифрових трансформацій [2]. Це стратегія зростання, зосереджена на ідеї «конкурентоспроможності». За цим слідувало оголошення про оновлену Європейську зелену угоду [3], яка спрямована на скорочення викидів парникових газів до 2050 р. за принципами декаплінгу для переходу до кліматично нейтральної циркулярної економіки [4]. Через рік у квітні 2021 року Європейська Комісія опублікувала Оновлену Промислову стратегію, яка є реакцією на подолання втрат від пандемії COVID-19 та забезпечення відновлення промисловості та економіки ЄС [5].

Партнери з ЄС вже пропонують конкретні шляхи й інструменти повоєнного відновлення з урахуванням принципів зеленого розвитку. У прийнятому Єврокомісією 18 травня 2022 року Комюніке (До Європейського Парламенту, Європейської Ради, Європейського Економічного та соціального комітету та Комітету регіонів про допомогу та реконструкцію України) зазначається, що реконструкція має відповідати європейському зеленому та цифровому порядку денному, а механізм підтримки матиме специфічну структуру управління, яка водночас забезпечуватиме повну належність Україні та гарантуватиме, що інвестиції будуть приведені у відповідність до кліматичних і екологічних політик, а також стандартів ЄС [6]. Тобто економіка має бути низьковуглецевою та енергоощадною, природоорієнтованою, мати ефективне та чисте виробництво, збалансоване споживання та базуватися на засадах спільної відповідальності, інноваційності, співпраці, солідарності, гнучкості та взаємозалежності. Впровадження Європейського зеленого курсу для України – кандидата в члени ЄС – стає обов’язковим.

Україна, обравши європейський вектор розвитку, також приєдналася до Європейського зеленого курсу. До воєнний період було розроблено ряд документів, спрямованих на досягнення цілей ЄЗК та перехід до зеленої економіки в Україні. Але попри війну Україна продовжує виконувати міжнародні зобов’язання та прагне до якнайшвидшої інтеграції до ЄС, у 2022 році схвалено 9 євроінтеграційних законів та 3 законопроектів у першому читанні, у планах Міністерства захисту довкілля та природних

ресурсів України протягом найближчих двох років розробити ще 27 проектів законів. На сьогодні ухвалено:

➤ Закон України «Про управління відходами», це перша реформа управління відходами України з часів Незалежності. Управління відходами – одна з тих реформ, що відкривають для України двері у ЄС та залучення інвестицій. Створено Мапу інвестиційних кейсів з будівництва сучасних смітєпереробних потужностей в Україні, перший інвестиційний проєкт вже реалізується на Київщині;

➤ Закон України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» та затверджено План заходів з реалізації Концепції підвищення рівня хімічної безпеки до 2026 року. Завдяки цьому базису ми зможемо побудувати національну систему управління хімічними речовинами з європейським зразком та імплементувати технічні регламенти ЄС – REACH та CLP. Це сприятиме захисту довкілля від забруднення, а також зменшенню захворювань пов'язаних з впливом небезпечних хімікатів. Водночас бізнес отримає чіткі правила роботи за міжнародними стандартами та відповідно доступ до зовнішніх ринків;

➤ внесені відповідні зміни до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» та викладено в новій редакції;

➤ Закон «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів»;

➤ Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підтримки розвитку вітчизняних галузей надрокористування». Метою цього закону – забезпечити стале надрокористування в Україні, зберегти баланс із захистом довкілля, залучити необхідні інвестиції у сектор та встановити ефективний державний контроль, а також модернізацію та дерегуляцію правил роботи у цій сфері за європейським зразком;

➤ Закон «Про створення і функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем». Результатом є створення ефективної державної системи моніторингу довкілля, якісне її функціонування на різних рівнях і визначених режимах, взаємна узгодженість і органічний взаємозв'язок підсистем державної системи моніторингу довкілля, що забезпечуватиме інформаційні потреби управління в галузі охорони довкілля;

➤ Водна стратегія України до 2050 року як надважливий документ для України на шляху виконання міжнародних зобов'язань у сфері водної

безпеки нашої держави;

➤ Енергетична стратегія України до 2050 року для досягнення вуглецевої нейтральності;

➤ проєкт листа Уряду України про участь у Партнерстві з імплементації статті 6 Паризької угоди щодо розвитку вуглецевих ринків та приватних інвестицій. Це сприятиме досягненню глобального скорочення викидів парникових газів і одночасно дозволить нашій державі залучити додаткове фінансування для повоєнного зеленого відновлення;

➤ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України для обрахування збитків, завданих рф, розробило 7 унікальних методик для: водних ресурсів, ґрунтів, атмосферного повітря, лісового фонду, Азовського та Чорного моря, надр, територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

➤ активна міжнародна співпраці та започаткування нових проєктів, а також підписання ряд угод, меморандумів у сфері зеленої економіки, а саме Україна приєдналася до європейської Програми LIFE і всі охочі подали заявки на суму понад 250 млн євро; уклали угоди або меморандуми щодо залучення коштів на кліматичні проєкти для зеленого відновлення України зі Швейцарією, Японією, Канадою, Чехією, Польщею, Литвою, країнами ЄС, США, Фінляндією.

З цього видно що Уряд України вже будує міцний фундамент для стратегічного планування відновлення країни на засадах Європейського зеленого курсу. Євроінтеграція надзвичайно важлива для нашої держави.

В останній заяві Великої сімки (G7) про підтримку України (27.06.2022) глави держав чітко заявили про готовність підтримувати стратегічний план відновлення, який би сприяв сталому, стійкому, інклюзивному та зеленому економічному відновленню [7]. Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) вважає, що у довгостроковій перспективі, повоєнне зелене відновлення слід розглядати як економічну необхідність глибокої трансформації України на шляху до зеленої та кліматично нейтральної економіки [8].

Таким чином, влада України і міжнародні партнери мають спільне бачення щодо стратегічного планування повоєнного відновлення промисловості України на принципах зеленого розвитку, тобто як стратегічні вектори розвитку. Зелене відновлення – це можливість України модернізуватися швидко та на краще, аналогічно з Планом Маршалла, який діяв у Європі після Другої світової війни.

Враховуючи те, що Україна продовжує свій курс на євроінтеграцію, в стратегічному плануванні повоєнного відновлення промислового розвитку

потрібно врахувати європейські ініціативи. Зелену відбудову слід розглядати як економічну необхідність для майбутнього розвитку України. Зелений перехід забезпечить більшу економічну ефективність і конкурентоспроможність України на європейському та світовому ринках. Це Україні дасть можливість перейти до більш екологічних технологій, зменшити залежність від викопного палива та прагнути до економіки з нульовими викидами. А першочерговими завданнями післявоєнного відновлення промислового розвитку мають стати енергоефективність, забезпечення ефективного, безпечного та екологічно чистого виробництва за принципом зеленого розвитку, «майбутнє без вуглецевого сліду» та «циркулярна економіка» відповідно до європейського вектору. Все це має здійснюватися на основі стратегічних документів промислового розвитку, які діють в країнах ЄС.

Список використаних джерел:

1. Зелене повоєнне відновлення України: візія та моделі. ГО «Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». 2022. URL : https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2022/08/green_recovery.pdf.
2. New Industrial Strategy for Europe. Communication. Brussels, 10.3.2020 COM(2020) 102 final. URL : <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vl6uqf08h4x6>.
3. A European Green Deal. URL : https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
4. Circular Economy Action Plan. For a cleaner and more competitive Europe. Brussels, 11 March 2020. URL : https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf.
5. Updating the 2020 New Industrial Strategy. Communication. Brussels, 5.5.2021. URL : https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-industrial-strategy-update-2020_en.pdf.
6. Повоєнне відновлення України має бути зеленим. 07.02.2023. Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3666839-povoenne-vidnovlenna-ukraini-mae-but-i-zelenim.html>.
7. G7 Statement on Support for Ukraine Elmau. 27 June 2022. URL : [2022-06-27-g7-erklaerung-ukraine-en-data.pdf](https://www.g7.de/2022-06-27-g7-erklaerung-ukraine-en-data.pdf) (g7germany.de).
8. Environmental impacts of the war in Ukraine and prospects for a green reconstruction. 1 July 2022. URL : [Environmental impacts of the war in Ukraine and prospects for a green reconstruction](https://www.oecd.org/en/publications/2022/07/environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine-and-prospects-for-a-green-reconstruction) (oecd.org).

Інна Григорчук,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та методики її викладання
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
Ольга Оптасюк,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та методики її викладання
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОЦІНКА ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ШКОЛЯРІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Всесвітня організація охорони здоров'я констатує, що здоров'я – це не лише відсутність хвороби чи фізичних дефектів, а й стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя людини. Ряд досліджень свідчить про стабільне погіршення стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей та підлітків [2–4]. На думку багатьох лікарів та дослідників така ситуація обумовлена недостатнім обсягом рухової активності внаслідок ранньої системи навчання та інтенсифікації навчальної діяльності. Відомо, що всебічний фізичний розвиток, підвищує стійкість організму до захворювань, позитивно впливає на функціональний стан організму. На жаль, сучасне фізичне виховання в повній мірі не компенсує прогресуючий дефіцит рухової активності дітей та підлітків [1, 4]. Таким чином, проблема визначення стану фізичного здоров'я дітей шкільного віку залишається замало вивченою, що і визначило актуальність обраного напрямку дослідження.

Дослідження проводилось на базі Кадисевецького ліцею Кам'янець-Подільського району. Показниками фізичного розвитку служили маса, довжина тіла, окружність і екскурсія грудної клітки (ОГК і ЕГК). Вимірювання проводили загальноприйнятими методами за допомогою ростоміру, сантиметрової стрічки та ваг. У дослідженні взяло участь 30 школярів віком 12–13 років з них 17 дівчаток і 13 хлопчиків. Одержані показники фізичних даних порівнювали зі стандартами фізичного розвитку, нині діючими в Україні [1, 4]. Оцінювали загальноприйняті показники (зріст, маса тіла, окружність грудей) [3]. Крім того, проводили порівняння одержаних показників фізичного розвитку зі школярами, що проживали в місті, дослідження яких було проведено авторами [2, 4].

Фізичний розвиток дітей і підлітків оцінювали за допомогою методу стандартів та методом індексів [2, 4]. Метод стандартів або середніх антропометричних даних – це середні величини ознак фізичного розвитку, одержані шляхом статичної обробки великої кількості вимірів осіб однієї статі, віку, професії, які проживають в одній місцевості. Метод індексів представлений індексом Кетле (індекс маси тіла) та індексом пропорційності.

В результаті дослідження, показано, що за показником «ріст», діти, які проживають в селі є нижчими від показника норми: хлопці 12 років на 0,8 см, хлопці 13 років на 1,9 см., а дівчата 12–13 років на 2,1 см. Діти з міста є вищими від показників норми: хлопці 12 років на 8,7 см., хлопці 13 років на 10,2 см., а дівчата 12 років на 7,7 см та 13 років на 5,5 см.

За показником «маса тіла» сільські хлопці 12–13 років практично відповідають нормі (різниця складає 3,85 – більше середнього показника), а показники маси тіла дівчат 12–13 років відповідають нормі; у міських дітей показники дещо більші від норми: у хлопців 12–13 років на 7,15 кг., а дівчата 12–13 років на 6,65 кг.

За показником ОГК сільські хлопці 12–13 років мають добре розвинену грудну клітку, а її розміри відповідають нормі з різницею в 0,6 см., у дівчат 12–13 різниця складає 1,15 см.; у міських дітей ці показники дещо вищі: у хлопців 12–13 років на 3,65 см., у в дівчат – на 4,5 см.

За індексом Кетле (індекс маси) хлопчики і дівчата віком 12 років мають нормальну для свого віку і росту масу тіла, також немає різниці за оцінкою індексу між дітьми, які проживають в місті або селі. Немає суттєвої відмінності у дітей віком 13 років: усі школярі мають нормальну для свого віку вагу тіла. Та, якщо порівняти між собою хлопчиків, то хлопці з міста мають нижчу оцінку індексу Кетле.

За результатами Індексу пропорційності, сільські школярі мають краще розвинену грудну клітку, в порівнянні із міськими школярами. Такі ж результати спостерігаються при порівнянні хлопців та дівчат.

Отже, за результатами проведених вимірювань, розрахунків та порівнянь з нормами даних показників було показано, що діти, які проживають в сільській місцевості мають краще розвинений об'єм грудної клітки, ніж їхні однолітки з міста, але вони є нижчими ростом у середньому на 8,5 см. Також, виходячи зі власних спостережень у період дослідження, можна зазначити, що сільські школярі мають пряму спину не сутуляться, цьому може сприяти більший час проведений на свіжому повітрі, помірні фізичні навантаження, активні рухливі ігри та менший час проведений за комп'ютером. Водночас не можна стверджувати, що місцевість у якій

проживають діти є основним фактором в фізичному розвитку дітей. Більшу роль відіграють чинники, які пов'язані зі способом життя. Відповідно до результатів дослідження були сформовані рекомендації до покращення фізичного стану школярів у яких в основному наголошується на занятті спортом, більшому перебуванню на свіжому повітрі, повноцінному раціоні харчування, достатній кількості сну та помірному розумовому навантаженні.

Список використаних джерел:

1. Арефьев В. Г. Здоров'я підлітків і рухова активність. *Спортивний вісник Придніпров'я: [науково-практичний журнал]*. 2011. № 2. С. 21–23.
2. Величенко В. І., Бабій І. Л. Фізичний розвиток дітей шкільного віку півдня України. *Клінічна педіатрія*. 2011. № 3(30). С. 62–65.
3. Дудіна О. О., Слабкий Г. О., Мокієнко Р. О. та ін. Ситуаційний аналіз стану охорони здоров'я дітей та підлітків в Україні. Ч. II. Забезпечення принципу соціальної справедливості відносно здоров'я дітей та підлітків. *Вісник соціальної гігієни і організації охорони здоров'я України*. 2008. № 2. С. 8–16.
4. Москаленко Н. В. *Фізичне виховання молодших школярів*. Дніпропетровськ : Інновація, 2010.

УДК 338.262

Оксана Кушніренко,
доктор економічних наук, доцент, старший науковий
співробітник відділу промислової політики ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАСАД В СТРАТЕГІЧНОМУ ПЛАНУВАННІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Стратегічне планування в умовах війни повинно бути націлене на повоєнне відновлення економіки – відбудову зруйнованих війною промислових та інфраструктурних потужностей, спрямоване на зміцнення миру й безпеки, досягнення сталого соціально-економічного розвитку. В умовах воєнного стану економіка набуває іншого вигляду і змісту, яку не завжди можна оцінити за традиційними показниками. Планування та управління економікою в цих умовах є складним завданням, адже спрогнозувати в умовах стрімкої зміни подій під час воєнних дій поведінку країни-агресора досить складно. Проте саме в цих умовах важливо напрацювати заходи гнучкого реагування на загрозові виклики сьогодення.

Це можуть бути «чорні лебеді» Н. Таллеба – події, які повністю змінюють нашу парадигму і які неможливо передбачити [1] або «сірі носороги» – ситуації з надзвичайним ризиком, правдоподібні, але не помічені загрози про які всі знають, вирогідність настання яких є досить великою, але з якими ніхто не робить нічого [2]. Ці метафори дозволяють заздалегідь передбачити появу «чорних лебедів» і вчасно розпізнати «носорога», що знаходиться поблизу, тобто усвідомити ризики та застосувати до них наукові інструменти стратегічного планування, що є основою ефективної і виваженої економічної політики. Основою такої політики є стратегічне планування економічного розвитку, націлене не тільки на вирішення поточних завдань, а й на закладання фундаменту подальшої економічної реконструкції.

Успіх програми повоєнної реконструкції залежить від існування спроможної держави, яка здатна виконувати свої основні функції, особливо безпеку, правопорядок, надання державних послуг і мобілізацію доходів. Науковці дослідницької платформи «Oxford Academic» зазначають, що незважаючи на особливості кожного випадку повоєнного відновлення в різних країнах, послідовність економічної політики та реформ, терміни їх проведення є ключовими для ефективної реконструкції [3].

Провідними міжнародними організаціями вже напрацьовані методичні підходи до відновлення економіки, які можуть застосовуватися до різних країн. Це відома концепція «розвиток заради миру». Починаючи з 2003 року, Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй і Європейський Союз використовували спільну оцінку відновлення та розбудови миру (RPBA) [4] – єдиний підхід для визначення та вирішення негайних і середньострокових потреб у відновленні та розбудові миру, одночасно закладаючи основи для розробки довгострокової програми розвитку. Це практична методологія для спільного аналізу та планування, спрямованого на максимізацію ефективності національних і міжнародних зусиль з відновлення економічного розвитку постраждалої внаслідок військового конфлікту країни та розбудови миру.

В основі RPBA лежить комплексна оцінка шкоди та потреб, яка використовує інтерв'ю та опитування на місцях, технологію дистанційного зондування для швидкої оцінки потреб людей, пріоритетних втручань і пов'язаних з цим витрат, які залежать від ризику та стійкості країни. Для швидкого вирішення нагальних проблем ці інструменти є базовими. Однак, формування середньострокових стратегій економічного відновлення потребує доповнення економічним аналізом за такими напрямками [4]:

1. Пошкодження інфраструктури – проводиться аналіз стану

інфраструктури, яка існувала до конфлікту та була пошкоджена внаслідок конфлікту;

2. Оцінка потреб громади, що дає змогу визначити поточні потреби конкретної групи людей у певному місці;

3. Аналіз міграційних обмежень – оцінка тенденцій вимушеної міграції всередині країни та закордон.

Загалом, щоб розробити політику повоєнного відновлення, важливо також враховувати всі відповідні фактори одночасно в різних регіонах, тобто брати до уваги міжрегіональні взаємодії. Для цього міжнародними організаціями пропонуються інструменти пріоритезації та калькуляції витрат з формуванням результуючої матриці, яка включає наступні елементи:

1. Формування стратегічного бачення: загальна мету розвитку в короткостроковій, середньо- та довгостроковій перспективі;

2. Визначення компонентів: основні (соціальні послуги) та додаткові підкомпоненти (інфраструктура);

3. Стратегічні результати – визначення очікуваних результатів як загальної цілі розвитку тематичної сфери в короткостроковій та середньостроковій перспективі;

4. Стратегічні програми або пріоритетні заходи – обґрунтування заходів в стратегічній формі з дотриманням принципів чіткості та досяжності, щоб оцінити витрати.

5. Базовий рівень задоволення потреб населення за видами діяльності;

6. Період – тривалість заходів повоєнного відновлення (визначається під час оглядової місії) зазвичай становить від трьох до п'яти років. Для кожного виду діяльності тематичні групи визначатимуть термін реалізації.

7. Обчислення витрат – обраховуються на основі калькуляції вартості запланованих заходів за визначеними видами діяльності.

Таким чином, розроблений за такою методикою план відновлення та розбудови миру реалізовуватиметься на основі рішень, прийнятих на попередніх етапах оцінки. Подальше впровадження та фінансування може вимагати ряду інших допоміжних втручань, таких як розбудова потенціалу національних органів, відповідальних за імплементацію.

В Україні питання повоєнного відновлення економіки знаходиться в центрі фахового дискурсу державних службовців, науковців, підприємців, місцевих громад. Стратегічні заходи щодо відновлення промисловості передбачені у національному Плані економічного відновлення економіки, зокрема у розділах «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю», «Зміцнення оборони і безпеки», «Енергетична незалежність та безпечний

курс», «Поліпшення бізнес-середовища», «Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів» [5]. Водночас, представлені проекти на платформі носять точковий характер, спрямований на вирішення поточних операційних проблем.

Рекомендації провідних міжнародних організацій пропонують методичні підходи до розробки планів відновлення з обов'язковим обґрунтуванням середньо – та довгострокових цілей соціально-економічного розвитку країни. Так, повоєнне відновлення промисловості на вищому технологічному рівні як базису соціального добробуту та обороноздатності країни потребує відповідного нормативно-правового забезпечення, а саме підготовки та громадських обговорень консолідованих документів в цій сфері. Мова йде про Стратегію промислового розвитку, Закон України «Про промислову політику». Однак в умовах військового стану всі зусилля спрямовані на вирішення оперативних завдань щодо забезпечення умов для відновлення виробничої діяльності: Програма релокації підприємств [6], державна програма «Доступні кредити 5–7–9%» [7].

Таким чином, можна зробити висновок, що протягом історії людської цивілізації численні війни сформували ґрунтовний досвід повоєнної відбудови та модернізації економіки. При цьому одні країни змогли швидко відновитися й стати набагато сильнішими, а інші – навпаки, втратили свій економічний потенціал та погіршили соціально-економічні індикатори розвитку. Однозначної відповіді чому так відбулося немає. Проте, вирішальним фактором успішного повоєнного відновлення є формування візії й стратегічного плану досягнення поставлених цілей соціально-економічного розвитку всередині самої країни.

В Україні з метою швидкого відновлення промислових підприємств, зруйнованих внаслідок військової агресії, пріоритетне значення матиме розроблення стратегії післявоєнного відновлення промисловості для реалізації національних пріоритетів та з урахуванням євроінтеграційних імперативів розвитку.

Список використаних джерел:

1. Талєб Н. Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2013. 736 с.
2. Wucker M. The Gray Rhino: How to Recognize and Act on the Obvious Dangers We Ignore. St. Martin's Press, 2016. 284 p.
3. Langer A., Graham K. Building Sustainable Peace: Timing and Sequencing of Post-Conflict Reconstruction and Peacebuilding. Oxford Academic, 2016. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198757276.001.0001>, accessed 5 May 2023.

4. Recovery & peacebuilding assessments toolkit. European Commission, United Nations Development Group and World Bank. 2016. Ebook. URL : <https://www.recoveryandpeacebuilding.org/content/rpba/en/home/partnership-documents.html>.

5. Ukraine Recovery Plan. URL : <https://recovery.gov.ua/>.

6. Enterprise relocation program. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv#:~>.

7. Portal for entrepreneurs. Business support programs. State program «Affordable loans 5–7–9%». URL : <https://5-7-9.gov.ua/>.

УДК 551.4: 911.2

Володимир Логінов,

інженер центру освіти смт. Зарічне Рівненської області,

Ганна Чернюк,

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри географії та методики її викладання

Кам'янець-Подільського національного університету

імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ЛАНДШАФТНА СТРУКТУРА, ВИКОРИСТАННЯ ТА РАДІАЦІЙНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ЗЕМЕЛЬ РІВНЕНСЬКОГО ЗАПОВІДНИКА

На території Рівненщини в квітні 1999 року створено Рівненський державний заповідник площею біля 42289га, який включає 4 відокремлені ділянки (філії) з типовим набором ландшафтних геосистем Полісся. На ландшафтних нарадах і конференціях та у планах науково-практичних робіт паїдкреслюється пріоритетне практичне значення крупно масштабних комплексних ландшафтних досліджень. Для Полісся актуальність створення ландшафтних і ландшафтно-оціночних карт і схем, паспортизації та інвентаризації заповідних ландшафтів, вивчення геохімії і геофізики ландшафтів у стаціонарних умовах, обумовлена меліораціями, міграціями і перерозподілом радіоактивних елементів. Значна частина Полісся розорана, лісові масиви вирубані, тому ліси здебільшого утворені вторинними угрупованнями чи штучними насадженнями. У недоторканому стані охороняються невеликі унікальні ділянки заказників, де господарська діяльність не проводилась сотні років, але вони не типові і не охоплюють всього розмаїття місцевих природних комплексів.

Авторами проведені ландшафтні дослідження в районі селища міського

типу Зарічне зі складанням ландшафтних схем, оцінками використання природних комплексів та їх радіаційного забруднення, проаналізовано опубліковані матеріали, ландшафтні карти області, схеми фізико-географічного районування [1–4].

На території Рівненського Полісся виділяються підкласи низинних, середньовисотних, та нерозчленованих ландшафтних геосистем з переважанням боліт [2, 4]. Найбільшу площу на дослідженій території займають алювіальні терасовані низини (57%) і заплави (22%). Меншу площу займають нерозчленовані комплекси з переважанням боліт (10–15%) і вторинні водно-льодовикові плоскі і хвилясті середньовисотні ландшафти (5–10%). Серед видів ландшафтів найбільш поширені плоскі хвилясті низинні (до 56%), плоскі (10–20%), хвилясті (до 20–22%), плоскі гривисті (15–12%). Мало поширені низини горбисто-грядові, горбисто-хвилясті, плоско-бугристі з еоловими грядами, гривисті, улоговинні, плоскі ввігнуті; тальвеги стоку, стариці, котловини, дюни, придолинні зандри, останці терас тощо. За можливостями господарського освоєння ландшафти Полісся утворюють угруповання ландшафтних екосистем з обмеженим аграрно-природним потенціалом; з високим пасовищним, з лісогосподарським, рекреаційним, водогосподарським, та мінерально-сировинним потенціалами.

Філії Рівненського заповідника включають території 4-х заказників: Білозерського ландшафтного, гідрологічного «Сомине», загального зоологічного Перебродівського і ботанічного «Сира погоня», які знаходяться в межах природної області Волинського Полісся. Територія в районі озер Залив і Сомине на північ від Клесова у Сарненському районі частково заходить у природну область Житомирського Полісся. Всі чотири ділянки знаходяться в межах ландшафтних екотонів, а Клесівська філія ще і в межах зонально-провінційного екотону [4, 5].

Білозерська філія займає заліснений вододіл на лівобережжі ріки Стир разом з озером Білим. Це озеро карстового походження з чистою прозорою водою має середні глибини біля 4 м, при максимальній – до 26 м, та піщане дно з білим камінням вапняків. Філія знаходиться в межах Заріченського (Нижньостирського) ландшафтного району, 50% площі якого займають низинні мохові і трав'яні болота з фрагментами верхових сфагнових боліт. Переважаючими видами ландшафтних геосистем тут є межиріччя на плейстоценових пісках з сосновими, дубово-сосновими лісами та луками на дерново-підзолистих та дерново-супіщаних ґрунтах, а біля Стиру – низинні мохові та трав'яні болота. Найбільшу площу займає болото «Коза» на заході філії та заболочені східні узбережжя озера Біле. Як і у всіх філіях тут

поширені заплавні лучно-болотні види ландшафтних геосистем з переважанням торфовищ і заболочених луків. Основні проблеми цього природного району пов'язані з раціональною організацією меліорацій, реконструкцією старих гідромеліоративних систем, лісовідтворенням та підвищенням родючості ґрунтів. В більшості місцевостей відбувається накопичення радіонуклідів.

На ландшафтній схемі району смт Зарічне [2, 4] виділено 5 типів місцевостей: 1) терасові помірно-дреновані рівнини з дерновими та дерново-підзолистими глейовими піщаними і супіщаними ґрунтами з неглибоким заляганням мергелів і крейди під лісовою і лучною рослинністю та орними землями; 2) низько-терасові погано дреновані рівнини з комплексом дернових, лучних, дерново-підзолистих оглеєних і болотних (більш 20%) ґрунтів, переважно під лучною та болотною рослинністю, частково під лісом та городами; 3) борові місцевості: 3а) кучугурних піщаних терас з дерново-підзолистими піщаними ґрунтами, частково розорані і 3б) дюнні піски, на 60-70% зайняті сосновими лісами; 4) заплавні періодично перезволожені рівнини з дерновими, лучними та лучно-болотними ґрунтами під лучною та чагарниковою рослинністю, частково заболочені; 5) заплавні і терасові торфовища і болота.

Оцінка просторових закономірностей радіоактивного забруднення та перерозподілу нуклідів цезію-137 в районах смт Зарічне з врахуванням результатів оцінки і вивчення міграції радіонуклідів в Інституті Географії НАН України [1, 2, 4] покладені в основу класифікації місцевостей за екологічним станом. На дослідженій території переважають плоскі і плоско-хвилясті місцевості надзаплавних терас і заплав. В місцевостях помірно-дренованих терасових рівнин зосереджено понад 50% цезію-137 і біля 40% стронцію-90. Тут несприятливі умови міграції і найменша захищеність з боку ландшафтно-геохімічних бар'єрів, переважає повільна вертикальна інфільтрація нуклідів. На поверхні заплав і погано дренованих низьких терас з заболоченими безстічними пониженнями та на поверхні торфовищ і боліт відбувається накопичення нуклідів, завдяки прямому змиву з підвищених місцевостей у всі сезони року, а вертикально міграція затримується геохімічними бар'єрами заплави. Кучугурні піщані місцевості з еоловими формами характеризуються врівноваженням міграції та накопиченням нуклідів, проте на крутих схилах горбів і пасм нукліди активно мігрують. За просторовими закономірностями радіоактивного забруднення та міграції нуклідів виділяються три типи екосистем: I- природно-незахищені місцевості помірно-дренованих терасових рівнин з фільтрацією нуклідів, які найбільш використовуються під орні землі; II-

місцевості заплав, боліт і погано дренованої низької тераси з акумуляцією нуклідів, які є кормовою базою для тваринництва і рибальства; III-місцевості піщаних кучугур і дюнних пісків з міграцією та акумуляцією і переважанням транспорту нуклідів.

Сарненська філія «Сомине» розміщена на північ від Клесова і включає озеро Сомине і болото Кремінне. Більш 85% площі займають березово-соснові і соснові ліси навколо озер Залив і Сомине на вододілі між правими притоками Горині, Льва та річки Случ. Північна частина в долині ріки Льва зайнята масивами низинних і верхових боліт та лісо-лучними місцевостями. За природним районуванням ця філія знаходиться у Льва-Горинському районі ландшафтної області Волинського Полісся та частково у Рокитнівському природному районі Житомирського Полісся. Рокитнівський (Клесівський, Льва-Ствизький) район розміщений в межах західної околиці Українського щита що зумовлює своєрідність і строкатість літо генної основи і рельєфу, на яких сформовані неоднорідні місцевості, урочища і фації. У цьому районі переважають два типи місцевостей: погано дреновані рівнинні заболочені з розвиненими сосновими, березовими та вільховими лісами, і краще дреновані горбкувато-хвилясті з близьким заляганням кристалічних порід, з дерново-підзолистими та лучними ґрунтами, зайнятими пасовищами і природними луками. Проблеми освоєння району переплітаються з раціональним веденням лісового господарства в умовах підвищеного радіаційного забруднення та розширенням площ сільськогосподарських орних угідь на осушених низинах і западинах.

Третя і четверта філії входять до Льва-Горинського природного району Волинського Полісся, який характеризується переважанням плоских знижених межиріч, розчленованих маловиразними долинами рік з сильним заболоченням (до 50% площі) та поширенням верхових боліт. На плейстоценових пісках межиріч розвинені соснові, дубово-соснові ліси і луки на дерново-підзолистих і дернових супіщаних ґрунтах. Значну площу займають терасові долини пригирлових басейнів рік з місцевостями заплав та піщаних масивів на надзаплавних терасах з окремими еоловими формами рельєфу, з різнотравними луками та болотами. Таким чином, ландшафти Льва-Горинського району малосприятливі і несприятливі для освоєння і господарювання внаслідок заболочення, незначної площі дренованих межиріч і накопичення радіонуклідів. На перспективу тут планувалося розширення гідромеліорацій, розвиток рибного, мисливського та рекреаційного господарства.

На кордоні з білорусією, в межах Дубровицького та Рокитнівського районів, на північ від пунктів Старе Село і Вежиця, в долині правої притоки

ріки Льва розташована третя філія з зоологічним заказником «**Переброди**», яка включає великі площі типових верхових боліт на межиріччях з переважанням сфагнових торфовищ, заболочених вільхових лісів, заплавлених лук, долин річок, комплексу меандрової шпори з 5-ти озер-ставків (Венера, Марс, Сатурн, Рижков, Зірка) рибгоспу «Полісся» і мішано-лісових місцевостей. Четверта філія заповідника з ботанічним заказником болота Сира Погоня в Рокитнівському районі займає вододільну рівнину у верхів'ї правої притоки ріки Льва, на лівобережжі ріки Ствига. Біля 80% площі цієї філії займають ліси, решта верхові і низинні болота.

Морфологія сучасних ландшафтів Рівненського Полісся порушена діяльністю людини, особливо меліоративними заходами. Внаслідок широкомасштабних меліорацій відбуваються зміни кругообігу речовин, води і енергії в ландшафтних геосистемах по сезонах і роках, перебудовуються процеси і шляхи міграції мікроелементів що впливає на перерозподіл і накопичення радіонуклідів. Для виявлення змін та прогнозу розвитку геосистем актуальним є створення заповідних територій, детальне ландшафтне картографування, різноманітні прикладні ландшафтно-оціночні дослідження, стаціонарне вивчення геохімічних і геофізичних процесів, балансів речовин і енергії в межах природних і змінених меліораціями місцевостей і урочищ та орних земель.

Список використаних джерел:

1. Балабанов Г. В. та ін. Дослідження проблем Чорнобильської катастрофи в Інституті Географії НАН України. *Український географічний журнал*. 1993. № 2. С. 21–29.
2. Логінов В. О., Чернюк Г. В. Оцінка земельних ресурсів у геосистемах Зарічненського району Рівненської області. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. Випуск 16. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 163–168.
3. Логінова Г. М., Чернюк Г. В. Заповідні ландшафти Рівненського Полісся. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія*. № 1. Тернопіль: ТНПУ, 2004. С. 168–172.
4. Царик Л. П., Логінов В. О., Чернюк Г. В. Стан ландшафтних геосистем на території Зарічненського району Рівненської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. № 1. Вип.46. Тернопіль: СНП «Тайп», 2019. С. 210–215.

Олександр Любинський,
доктор сільськогосподарських наук, професор,
завідувач кафедри екології Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОРГАНІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сучасне органічне виробництво виступає альтернативною технологією ведення сільського господарства. Попит серед населення світу на екологічні продукти харчування з кожним днем зростає, вони стають світовим трендом. Виробництво органічної продукції з кожним роком стає економічно вигідним видом господарської діяльності, оскільки вона має більшу ціну порівняно з традиційними товарами. На сьогоднішній день аграрний сектор здійснює значний вплив на економіку, а тому розвиток органічного виробництва охоплює дедалі більше галузей, набуває важливого значення, адже дана технологія системно спрямована на охорону довкілля, сприяє поліпшенню здоров'я населення, формує основу сталого розвитку громад, регіонів, країни в цілому [3, 8].

Україна посідає провідне місце у рейтингу країн за обсягами експортованої продукції до країн ЄС, а також у світі в цілому. Відсутність налагодженого виробництва продукції з доданою вартістю гальмує розвиток сектору органічної продукції [4].

Розвиток внутрішнього ринку споживання органічної продукції значною мірою обмежується несприятливими демографічними тенденціями, а також стабільно низьким рівнем доходів населення та відсутністю перспектив його покращення найближчим часом.

Загальновизнаний термін «органічне сільське господарство» було запроваджено Міжнародною федерацією органічного руху (IFOAM) як толерантну до природи сільськогосподарську діяльність [1].

У Франції та Італії – органічне є «biologique» та «biologica», у Польщі та Швеції використовуються терміни «ekologicznej» та «ekologisk», в Англії – «organic», що є найбільш поширеної в українській термінології [7].

Законодавство України у галузі органічного виробництва розглядає цю сферу господарювання, як сертифіковану діяльність направлену на виробництво сільськогосподарської продукції (включаючи всі стадії технологічного процесу, тобто первинне виробництво, підготовка, обробка, змішування, пакування, переробка та інші зміни стану продукції), що

проводяться з чітким дотримання вимог законодавства у сфері виробництва, обігу та маркування органічної продукції [5].

Переваги органічного господарювання: економічні – підвищення рентабельності завдяки зниженню витрат та зростанню доходів; екологічні – збереження навколишнього середовища, відновлення виснажених ґрунтів, внаслідок відмови від мінеральних добрив, збереження біорозмаїття, місцевих ландшафтів; соціальні – створення додаткових робочих місць в сільській місцевості, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу. Особливо важливе значення – забезпечення населення безпечними та якісними продуктами харчування [8].

До недоліків, які стримують розвиток органічного сектору, відносять – необхідність значних фінансових витрат, а отже вироблена продукція має вищу цінову політику порівняно з традиційною, таке виробництво є більш трудомістким та тривалим, очікуваний прибуток не можна отримати відразу.

Органічна система господарювання ґрунтується на чотирьох принципах, здоров'я, екології, справедливості та турботи. Принцип здоров'я полягає в тому, що органічне сільське господарство покликане підтримувати та поліпшувати здоров'я рослин, тварин, ґрунту, людини та екосистеми в цілому. Принцип екології, полягає в організації сільського господарства на принципах екологічних систем і циклів. Принцип справедливості, тобто відносини будуються з урахуванням інтересів навколишнього середовища та життєвих потреб. Принцип турботи, полягає в тому, що управління органічним сільським господарством повинно мати відповідальний та попереджувальний характер для захисту здоров'я та добробуту як теперішнього так і майбутнього покоління [2].

До основних ознак органічної системи господарювання відносять: наявність продуктового ланцюга органічного виробництва; сертифікація діяльності; здійснення відповідного маркування органічної продукції; доступ споживачів до інформації, якою підтверджується якість, безпека, процес виробництва органічної продукції; прозорість усіх стадій виробничого ланцюга; забезпечення екологічної безпеки; спрямування на отримання органічного продукту споживання [6].

В Україні простежуються загальносвітові тенденції до популяризації виробництва органічної продукції. На сьогоднішній день Україна має значний потенціал розвитку виробництва органічної продукції. Продукція органічного походження стає все більш привабливою як для європейського, так і для національного споживача. Враховуючи те, що Україна має потужний потенціал агропромислового комплексу, країна може стати одним

із головних експортерів цієї продукції на ринку ЄС.

Органічне виробництво у Цілях сталого розвитку реалізується в контексті таких:

Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.

Ціль 12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва.

Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття.

Для забезпечення необхідного прогресу у реалізації завдань, пов'язаних з органічним виробництвом, потрібно завершити створення належної підзаконної нормативно-правової бази у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції та забезпечити її ефективне впровадження;

започаткувати акредитацію та впровадити ефективну систему державного нагляду (контролю);

сприяти переходу на органічне сільське господарство для збереження/покращення родючості ґрунтів та збереження біорізноманіття, зменшення забруднення земель і вод (штучними пестицидами/гербіцидами тощо);

підвищити рівень обізнаності щодо органічного сільського господарства та сприяти поширенню локального виробництва і споживання органічної продукції [9].

Список використаних джерел:

1. Камінська А. І. Світовий досвід розвитку органічного виробництва. *АГРОСВІТ*. 2020. №17–18. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/17-18_2020/5.pdf.

2. Куліш А. П. Розвиток конкурентоспроможного органічного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2019/9.pdf.

3. Обсяг світового ринку органічної продукції перевищив \$101 мільярдів. Пропозиція : веб-сайт. URL : <https://propozitsiya.com/ua/obsyag-svitovogo-rynku-organichnoyi-produkciyi-perevyshchyv-101-milyardiv>.

4. Органічне виробництво в Україні зростає в 5 разів швидше, ніж у ЄС. *Agropolit.com* : веб-сайт. URL : <https://agropolit.com/news/12556-organichne-virobnitstvo-v-ukrayini-zrostaye-u-5-raziv-shvidshe-nij-v-yes>.

5. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та

маркування органічної продукції : Закон України № 2496-VIII від 10.07.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>.

6. Тертична О., Рябуха Г., Бутурлим Д. Еколого-економічні особливості органічного землеробства України та ЄС. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1(21). URL : http://journals.stu.cn.ua/problems_and_prospects_economics_management/article/view/211377/211414.

7. Шкутаров О. І., Чудовська В. А., Вдовиченко А. В. Органічне сільське господарство: екологічно-економічні імперативи розвитку: монографія. Київ : ДІА, 2015. 248 с. URL : https://agroeco.org.ua/wp-content/uploads/Publications/Monography/shkuratov/Shkuratov_a5.pdf.

8. Чурилова Т. М., Сиротенко Т. С. Правові аспекти державної підтримки органічного виробництва в Україні. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Study of modern problems of civilization», 19-23 жовтня 2020 р., Осло, Норвегія*. 2020. URL : <https://isg-konf.com/wp-content/uploads/V-Conference-19-23-Oslo-Norway-book.pdf>.

9. Місце органічного виробництва в Цілях сталого розвитку. URL : <https://organicinfo.ua/news/mistse-orhanichnoho-vyrobnytstva-v-tsiliakh-staloho-rozvytku/>.

УДК 339.5(477+438)

Ольга Матуз,

асистент кафедри географії та методики її викладання

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

Андрій Сопурко,

здобувач Кам'янець-Подільського національного університету

імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна,

Юрій Гостановський,

вчитель географії та історії, Подільський ліцей,

Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької області, Україна

ГОСПОДАРСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Україна та Польща мають важливі господарські зв'язки, які ґрунтуються на давніх історичних, культурних та економічних зв'язках між країнами. Враховуючи членство Польщі в ЄС, значна частина економічних відносин між Польщею та Україною регулюється угодами, укладеними між ЄС та Україною. Правовою базою, що регулює двосторонні відносини між ЄС та Україною, є Угода про партнерство та співробітництво (РСА) від 14 червня

1994 р., яка набула чинності 1 березня 1998 р. [2].

Господарські зв'язки формуються на основі актів купівлі-продажу з ініціативи сторін і централізованого розподілу окремих видів товарів для державних потреб та за квотами. Найбільшим напрямом співпраці України та Польщі є торгівля. Обидві країни мають значний експортно-імпортний потенціал, тому торгівельні обміни між країнами дуже активні [4].

Польща є другим найбільшим у світі (після Китаю) торговельним партнером та експортним ринком України. Сукупний обсяг двосторонньої торгівлі товарами і послугами з Польщею за 2021 р. склав майже 11 млрд дол. США (10,93 млрд дол.), що перевершує показники 2020 р. на 3 млрд дол. США. У 2020 р. обсяг двосторонньої торгівлі склав 8 млрд дол. Вперше за останні роки сформувався позитивне сальдо двосторонньої торгівлі товарами, яке за результатами 2021 р. склало +268,8 млн дол. США.

Польща входить до ТОП-5 найбільших імпортерів української аграрної продукції у світі. Польща з 2017 р. є також найбільшим у світі постачальником агропродукції в Україну – 883 млн дол. США у 2021 р. Структура зовнішньої торгівлі товарами між Україною і Польщею у січні 2022 р.: експорт становить 390392,4 тис. дол. США, у 131,9 % до січня 2021 р., імпорт – 358550,4 тис. дол. США, у 148,9 % до січня 2021 р., сальдо – 31841,9 тис. дол. США [1]. Основними чинниками, що зумовили зацікавленість польських експортерів в українському ринку, були стабільні ціни, значна сировинна база, добре розвинені шляхи сполучення [5].

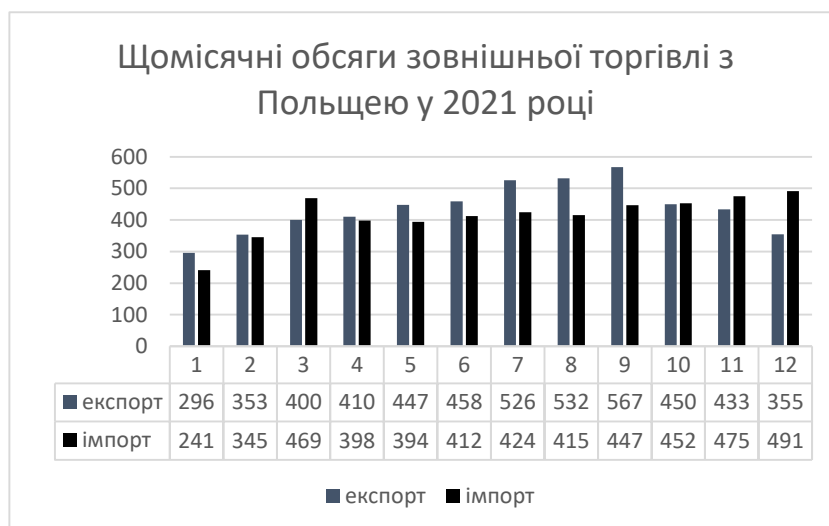

Рис. 1. Щомісячні обсяги зовнішньої торгівлі товарами між Україною і Польщею у 2021 році [1]

Щомісячні обсяги зовнішньої торгівлі товарами між Україною і Польщею у 2021 р. з січня місяця зростали, найвищі показники експорту становили у липні 526, 6 млн дол. США, у серпні 531,6 млн дол. США та у вересні 567 млн дол. США. Показники імпорту становлять 240,9 млн дол.

США у січні 2021 р. та до 490,9 млн дол. США у грудні 2021 р. (рис. 1) [1].

Основними товарами у структурі українського експорту до Польщі у 2021 р. були чорні метали та вироби з них – 31,4 %, аграрна продукція – 18,9%, мінеральні продукти – 13,2%, електричні машини – 9,7%, деревина і вироби з деревини – 7,5%, меблі – 6,9%, інше – 12,4%. Найбільшу позитивну динаміку в польському імпорті товарів до України продемонстрували такі групи товарів: добрива (частка у загальному обсязі імпорту 4,7%), каучук і гума (2,1%), засоби наземного транспорту крім залізничного (10,4%), пластмаси і полімерні матеріали (9,1%), дубильні екстракти (2%), палива, нафта і нафтопродукти (4,8%), вироби з чорних металів (2,9%), реактори ядерні, котли і машини (8,5%) [5].

Польський імпорт характеризується більшою диверсифікованістю. Топ-6 товарних позицій у структурі польського імпорту до України у 2021 р., у відсотках до загального обсягу і найбільшою частку польського імпорту складає аграрна продукція – 16,2%, електричні машини – 15,4%, хімічна продукція – 15,1%, вироби з пластику – 11,2%, транспортні засоби – 10,9%, чорні метали і та вироби з них – 10% , інше – 21,2% [3]. Обсяг двосторонньої торгівлі послугами з Польщею за результатами 2021 р. склав 736 млн дол. США, щодо 2020 р. обсяг торгівлі послугами склав 608 млн дол. США. Експорт українських послуг до Польщі у 2021 р. зріс на 4,9% склавши 462,7 млн дол. США.

Польський імпорт з України традиційно має сконцентровану матеріально-сировинну структуру. За останній період, однак, відзначено збільшення в імпорті з України частки товарів, які відзначаються більш високим ступенем переробки [4]. Найбільшими групами українських послуг, які експортувалися до Польщі, стали: послуги з переробки матеріальних ресурсів (42,5 %), транспортні послуги (29,6%), ділові послуги (10,5%), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (8,4%), послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги (5 %) та інші послуги (4 %). Щодо послуг, у сфері будівництва, ремонту і техобслуговування продемонстрували негативну динаміку, що можна пояснити, зокрема, реєстрацією українськими власниками нових компаній у відповідних сферах на території Польщі [5].

Також Україна та Польща співпрацюють у сфері транспорту [3]. Послуги з переробки та транспорту забезпечують $\frac{3}{4}$ усіх наданих Україною послуг польським контрагентам (разом з тим, у 2021 р. частка послуг з переробки поступово знижується – з 46% до поточних 42%, а транспортні послуги збільшили свою частку майже до 30% від загального обсягу), а найбільшу динаміку у 2021 р. демонстрували культурні та рекреаційні послуги. Країни

розробили спільну програму розвитку транспортної інфраструктури на кордоні, що сприятиме покращенню пасажирських та вантажних перевезень між країнами. Окрім цього обидві країни активно співпрацюють у сфері енергетики, включаючи спільні проекти на розвиток альтернативних джерел енергії та покращення енергоефективності [4].

Польща є важливим інвестором в Україну, тому між країнами активно розвивається інвестиційна співпраця, що сприяє розвитку нових інфраструктурних проектів, технологій та послуг в обох країнах [6]. Частка польських інвестицій в економіці України від загального обсягу прямих іноземних інвестицій станом на 2021 р. становить 2%. У порівнянні з 2020 р. обсяг польських інвестицій зріс на +229 млн дол. США, у 2016 р. + 47 млн дол. США, у 2019 р. склав +148 млн дол. США. Найбільший обсяг польських інвестицій надійшов у промисловість (42%), фінансову та страхову діяльність (35 %), оптову та роздрібну торгівлю і ремонт автотранспорту (16%) [2, 5].

Україна, зі свого боку, також є інвестором в Польщу, забезпечуючи розвиток нових технологій та збільшує частку експорту своїх ділових та ІТ-послуг польським партнерам. У 2021 р. Україна інвестувала 6 млн дол. США інвестицій, що складає 0,3% від загального обсягу інвестицій з України в інші країни світу. Більшість українських інвестицій вкладено у сферу транспорту, складську, поштову і кур'єрську діяльність, а також у промисловість. Економічна співпраця між Україною і Польщею активно розвивається. Обидві країни мають значний потенціал для залучення іноземних інвестицій та забезпечення економічного зростання [5].

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Державна підтримка українського експорту. URL : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/ukr/7401.html.
3. Зеліч В. В., Тітаренко С. О. Сучасні реалії економічного розвитку та співробітництва між Україною та Польщею. URL : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_17/1/10.pdf.
4. Павліха Н. В., Марчук Ю. В. Українсько-польське економічне співробітництво: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий часопис Інституту Польщі Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. 2011. URL : <https://ukrpolnauka.wordpress.com/2011/10/25/83/>.
5. Торговельно-економічне та інвестиційне співробітництво з Республікою Польща. URL : <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/229-torgovelyno-jekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>.

Ольга Новікова,

доктор економічних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи

Інституту економіки промисловості НАН України,

Ярослав Остафійчук,

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи
НАН України, м. Київ, Україна

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЮ СФЕРОЮ В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ РОЗБУДОВИ РЕЗІЛЬЄНТНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Вся система управління в Україні за роки незалежності була зорієнтована на функціонування та розвиток України в сталих умовах. Це сприяло формуванню та реалізації таких правових та організаційно-управлінських засад, які відповідали вимогам часу. Тотальна воєнна агресія рф у 2022 році та її наслідки обумовили неактуальність значної кількості чинних законодавчих та нормативно-правових документів з державного управління в Україні і затребувала термінових змін у цій системі. Виникла необхідність спрямувати управлінські дії на протистояння ворогу, створення умов для перемоги та забезпечення можливості для безпеки та відбудови країни, нової якості життя людини та суспільства. Одночасно були поставлені завдання перед державним управлінням на вступ України до ЄС.

В умовах війни подолання недоліків системи управління повинно мати першочергову спрямованість на безпеку людини, суспільства, держави. Необхідно здолати обмеження та ризики, які перешкоджають реалізації національній безпеці. Системність управління національною безпекою була втрачена Україною у 2018 році з прийняттям нової редакції Закону України «Про національну безпеку». Через втрату спадкоємності правового поля національної безпеки в цьому Законі України зникли економічна, соціальна, інформаційна, науково-технічна та екологічні сфери національної безпеки. Компенсувати ці недоліки не вдалось навіть через значну кількість стратегій (14), які були підготовлені та прийняті відповідно до Стратегії національної безпеки України: безпека людини – безпека країни (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020). Але зміст всіх прийнятих після вересня 2020 року стратегій (економічної, енергетичної, інформаційної, продовольчої, воєнної безпеки, людського розвитку тощо) частково втратив актуальність з початком воєнної агресії рф 24 лютого 2022 року. Їх зміст не

став відповідати вимогам часу і не враховував нові ризики та обмеження, які пов'язані з війною та її наслідками. Процес управління в системі національної безпеки формується та реалізується за період війни більш ситуативно, що є перешкодою для виходу з воєнного стану та переходу до повоєнної розбудови України. Некерованими системно з набуттям рис резильєнтності залишаються економічна, соціальна, інформаційна та продовольча безпека, а розроблені та прийняті у 2021 р. стратегії залишаються без врахування небезпек та їх наслідків, обумовлених війною та потребами повоєнної розбудови економіки України.

Пріоритетними діями повинно бути скасування обмежень, ризиків та небезпек, які обумовлюють неефективність системи управління. Необхідно подолати: незорієнтованість на першочергове впровадження в систему управління Концепції національної системи стійкості (затв. Указом Президента України № 479/2021 від 27.10.2021) [1], яка ставить вимоги до здатності національних систем і інститутів протистояти загрозам, безперервно функціонувати під час кризи (війни) та швидко відновлюватись до бажаної рівноваги; невідповідність вимогам воєнного часу, повоєнній розбудові напрямів та завдань Стратегії реформування системи управління державного управління України на 2022–2025 рр. (Розпорядження КМУ від 21.07.2022 №831-р) і Стратегії реформування системи управління державними фінансами та плану заходів з її реалізації (Розпорядження КМУ від 22.12.2021р. №1805-р).

Серед переліку базових сфер, на забезпечення яких має бути спрямована національна система стійкості, відсутня трудова сфера, а відповідно відсутня «стійкість робочої сили», як її здатність до швидкої адаптації до зайнятості в екстремальних умовах. Водночас концепція містить ключові принципи, які є актуальними з позиції забезпечення збалансованого та стійкого до зовнішніх впливів соціально-трудового розвитку, серед них: широка взаємодія; передбачуваність; надійність; обізнаність; готовність; мобільність; адаптивність; наявність резервів. Так, принцип мобільності передбачає здатність до швидкого залучення основних і резервних сил, засобів, ресурсів та об'єднання зусиль для вирішення завдань в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації (актуальність цього принципу яскраво ілюструють проблеми, пов'язані з релокацією бізнесу та переміщенням робочої сили в Україні в умовах воєнних дій); принцип адаптивності передбачає здатність пристосовуватися до кризових умов і нових обставин, які виникли під впливом загрози або кризової ситуації, забезпечувати виживання, еволюцію, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, а також застосовувати інноваційні рішення [1].

Поряд з недоліками системи управління в умовах воєнного стану є не

тільки дисбаланс між потребами змін у стратегічному полі, але й нездоланні за мирних часів загальні перешкоди. Ними є: відсутність прийнятих антикорупційних стратегій та державних програм з їх реалізації; кадровий голод на компетентних та відповідальних держслужбовців. Простежується також безвідповідальність виконавчої влади щодо реалізації чинних нормативно-правових документів України та законів через обмеженість показників оцінювання діяльності органів виконавчої влади щодо показників цифрового, трудового, людського розвитку; недовіра державного механізму забезпечення законності у діяльності органів місцевого та регіонального самоврядування, місцевих органів виконавчої влади; невиконання міжнародних зобов'язань України щодо подолання й запобігання корупції, нереалізованість рекомендованих моніторингових механізмів; переважання репресивних заходів боротьби з корупцією над запобіжними тощо.

Результати наявності недоліків в системі управління за мирних часів та наслідки повномасштабної війни призвели до глибокої кризи на ринку праці й у системі соціально-трудова відносин, що спричинило негативні соціально-економічні наслідки на тривалий період. Незворотні втрати військового і цивільного населення, значні потоки мігрантів, які вимушені були через небезпеку залишити країну, мільйонні переміщення населення територією країни з регіонів активних бойових дій у безпечніші області, незаконна депортація населення до РФ, у тому числі й дитячого контингенту, незайнятість, втрата робочих місць, матеріального забезпечення і базових умов життєдіяльності значної частки населення – усе це обумовило значні негативні соціально-економічні наслідки. На макроекономічному рівні загальні втрати виявились у втраті трудового й освітнього потенціалів; звуженні параметрів відтворення робочої сили; зниженні рівня матеріального добробуту населення й зростанні бідності; падінні купівельної спроможності населення й зменшенні його споживчого попиту; гальмуванні можливостей економічного зростання. Так, за попередніми оцінками, за перші сім місяців війни незворотні втрати трудового потенціалу України становлять 8485,0 тис. людино-років, або 3% від загального обсягу трудового потенціалу працездатного населення, який сформувався на початок 2022 р. [2]. При цьому у наведених оцінках відсутні показники втрат трудового потенціалу внаслідок повної або часткової втрати працездатності, санітарних втрат військових і цивільного населення, немає також інформації про безвісті зниклих тощо. За умови тривалого продовження воєнної агресії і ескалації воєнних дій наведені оцінки безповоротних втрат трудового потенціалу можуть зрости в кратному обсязі.

Перетворення, що відбуваються у соціально-трудова сфері під впливом

інформаційно-комунікаційних технологій, мережевих систем, інших проявів цифровізації – це всеохопна трансформація, яка торкається трудових цінностей, мотиваційних настанов, форм і технологій соціально-трудова відносин, форм зайнятості й організації праці, розподілу доходів тощо. З одного боку, цифрові технології покликані стати істотним інструментом підвищення продуктивності, економічного росту, поліпшення якості життя громадян [3]. Так, у дослідженнях серед основних переваг цифровізації називаються зростання ефективності економіки, розвиток цифрового підприємництва, підвищення якості послуг, зниження рівня корупції в системі державного управління, посилення участі населення в суспільних і політичних процесах, створення нових робочих місць тощо.

З іншого боку, наголошується на наявності соціально-деструктивного потенціалу цих процесів, що супроводжується зниженням попиту на людські ресурси та відповідним руйнуванням робочих місць, поглибленням їх невідповідності критеріям гідної праці. У звіті Єврокомісії щодо впливу цифрової трансформації на ринки праці ЄС зазначено: незважаючи на те що цифровізація значно сприяє поліпшенню рівноваги між роботою та життям для одних частин суспільства, для інших це створює посилені зміни та тиск. Поширення інтернету та розвиток ІКТ викликає появу в глобальному світі такого явища, як розпад традиційних зв'язків, соціальне відокремлення та ізоляція індивідів один від одного в масштабах цілого суспільства. Усе це знижує рівень довіри між людьми, спричиняє втрату навичок колективного рішення проблем і колективної взаємодії взагалі. Поява нових форм комунікацій актуалізує необхідність змін у характері соціально-трудова відносин, мотивації персоналу до праці.

Простежується прояв двох різноспрямованих процесів, які формують, з одного боку, умови та можливості розвитку соціально-трудова сфери, а з іншого – загрози, небезпеки та ризику, що супроводжуються значним рівнем розбалансованості соціально-трудова сфери.

Цифровізація економіки обумовила такі проблеми: несформованість дієвих інститутів захисту персональних даних державних реєстрів, наявність небезпек при наданні цифрових послуг; неправомірний збір інформації про громадян з метою її використання проти громадян і бізнесу при застосуванні цифрових технологій; дискримінація, стигматизація, кібербулінг, соціальна ізоляція за умов поширення цифровізації у трудовій сфері; тривалий перехід податкової та митної служб на повну цифровізацію обслуговування суб'єктів підприємницької діяльності [4].

Болючими ризиками у трудовій сфері залишаються: нездатність системи державного управління оперативно прогнозувати зміни у виробничій та трудовій сферах, визначати потреби у робочих місцях, попереджувати масове

безробіття та зростання соціальної нерівності; слабкість та низька дієвість судової системи щодо захисту трудових прав; недодержання ефективних принципів податкової системи серед яких високі податки на працю з високим податковим навантаженням на оплату праці; застарілість змісту трудового законодавства, нерегульованість різних форм зайнятості, свободи трудового договору, відсутність внутрішніх програм мобільності робочої сили та вузькі договірні домовленості з державами-членами ЄС щодо взаємного визнання кваліфікацій, взаємного зарахування страхового стажу, а також закритість національного ринку праці для іноземних висококваліфікованих фахівців.

Обмежують якість державного управління та накопичують ризики і небезпеки такі перешкоди: несприйняття державними інститутами інститутів громадянського суспільства як суб'єктів управління; низька ефективність співпраці громадянського суспільства та органів влади; недієвість та нереалізованість соціального та державно-приватного партнерства щодо повоєнної розбудови економіки України; низька якість та ефективність державного управління у процесах соціалізації економіки, що обумовлює зростання соціальної нерівності, соціальних ризиків та небезпек; відсутність механізмів затребування відповідальності за зростання загроз втрати людського потенціалу країни, продовольчій та соціальній безпеці.

Управління резильєнтним розвитком соціально-трудої сфери потребує прийняття та реалізації відповідного правового, соціально-економічного, організаційно-управлінського та цифрового забезпечення [5–7].

У правовій сфері необхідно:

- врахувати потреби забезпечення стійкості при реформуванні трудового законодавства, подолання дисбалансів між соціальною справедливістю та економічною ефективністю, які обумовлені посиленням лібералізації трудових відносин з врахуванням інтересів роботодавця та обмеженням прав працівника, зниженням ролі та відповідальності держави за здатність соціально-трудої сфери протистояти викликам та наслідкам війни, відсутністю стратегій забезпечення збалансованості соціально-трудої сфери розвитку;

- забезпечити організацію української трудової юстиції відповідно до вимог ЄС через справедливе, доступне, недороге та оперативне правосуддя, своєчасний та стабільний контроль, упорядкування повноважень на користь захисту трудових прав, а також швидкість та якість судочинства, спрощення та прискорення процедури судового розгляду трудових справ;

- подолати суперечності в реалізації принципів формування трудових прав в ЄС та Україні, гарантувати зняття обмежень трудових прав в Україні, обумовлених воєнним станом при його відміні, подолання перешкод для виходу на ринки ЄС через недобросовісну конкуренцію, пов'язану з порушеннями при оформленні трудових відносин тощо [6];

- при формуванні Плану дій з реалізації «Концепції забезпечення національної системи стійкості» (від 27.09.2021 № 476/2021) визначити в основних сферах забезпечення національної стійкості соціально-трудова сферу;

- внести зміни та доповнення до міграційного та трудового законодавства України про умови залучення іноземних професіоналів до ринку праці України для компенсації дефіциту кваліфікованих трудових ресурсів;

- розробити та прийняти правові положення із захисту трудових та соціальних прав працівників неформальної економіки та цифрових платформ, самозайнятих та тимчасових працівників, колишніх учасників бойових дій, ВПО, молоді, інвалідів тощо;

- внести зміни та доповнення до чинної Національної стратегії у сфері прав людини та Плану дій з її реалізації, які стосуються трудових прав громадян України та їх захисту;

- внести зміни та доповнення до чинної Стратегії економічної безпеки країни на період до 2025 року, які зорієнтовані на стійкість соціально-трудоного розвитку та забезпечення трудоресурсної безпеки;

- внести зміни та доповнення до чинної Програми гідної праці для України з метою її актуалізації в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення та забезпечення збалансованості та стійкості соціально-трудоної сфери.

Для організаційно-управлінського, цифрового забезпечення необхідно:

- ініціювати органам законодавчої та виконавчої влади ведення переговорів, заключення різних форм міжнародних договорів, домовленостей, меморандумів щодо допомоги Україні з повернення трудового, інтелектуального потенціалу та громадян України на Батьківщину, які виїхали за межі країни через воєнні загрози життю та здоров'ю;

- створити цілісну діджиталізовану систему ринку праці для забезпечення ефективної взаємодії бізнесу, населення, державних та недержавних інститутів;

- реформувати Державну службу України з питань праці, сконцентрувати її діяльність на функціях інспекції праці та питаннях незадекларованої праці.

Список використаних джерел:

1. Концепція забезпечення національної системи стійкості. Затверджена Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>.

2. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>.

3. Новікова О., Шамілева Л., Шастун А. Цифровий та економічний

розвиток: науково-методичне забезпечення оцінки взаємовпливу / Polityczne, społeczne i ekonomiczne aspekty pandemii COVID-19 w Europie środkowej i wschodniej. Monografia wieloautorska. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2021. С. 119–130. URL : [https://www.idss.org.ua/arhiv/Siro_2\(1\).pdf](https://www.idss.org.ua/arhiv/Siro_2(1).pdf).

4. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Залознова Ю. С. та ін. Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 385 с.

5. Повоєнне відродження України: Візія відділення економіки Національної академії наук України. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3639057-povoenne-vidrozdenna-ukraini-vizia-viddilenna-ekonomiki-nacionalnoi-akademii-nauk-ukraini.html>.

6. Новікова О. Ф., Остафійчук Я. В., Новак І. М. Зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи вдосконалення. *Економіка промисловості*. 2022. № 2(98). С. 75–90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>.

7. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Київ, 2022. URL : <https://ua.urc2022.com/plan-vidnovlennya-ukrayini>.

УДК 314:330.34

Оксана Панькова,

кандидат соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України,

Яніна Красуліна,

провідний інженер сектору соціальної безпеки Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна

ПОВОЄННЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ: ВІЗІЯ ВІДДІЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ НАН УКРАЇНИ

Візія повоєнного відродження України підготовлена Відділенням економіки НАН України під керівництвом академіка НАН України Е. М. Лібанової. Основна ідея Візії – формування модерного демократичного суспільства зі стійкою до ризиків людиноцентричною економікою [1, с. 55].

Дев'ять років поспіль триває збройна російська агресія. За цей період

Українська держава зазнала колосальних людських, матеріальних, виробничих та екологічних втрат, обсяг яких на сьогодні вимірюється вже трильйонами гривень. Втім, з продовженням активних бойових дій і руйнувань цивільної інфраструктури масштаби втрат неминуче зростатимуть. Українське суспільство, яке відстоює незалежність і демократичні цінності не лише своєї країни, а й усього цивілізованого світу, сподівається на його допомогу у відбудові зруйнованого.

На сьогодні вкрай важливим є формування бачення Україною власного майбутнього, яке має передусім спиратися на національні інтереси, а не на беззаперечне застосування кліше, які можуть нав'язуватися нам світовими гравцями, оскільки так чи інакше ці підходи будуть еkleктичними.

Повоєнне відродження, як зазначає Е. М. Лібанова, має вибудовуватися на фундаменті, який має кілька складових. Перша і найважливіша з них – це **національна безпека**. Йдеться не лише про військову складову та оборонно-промисловий комплекс, а й про безпеку держави в широкому розумінні, зокрема підкріплену міжнародними гарантіями. Якщо наша країна не буде в безпеці, жодні плани відбудови не матимуть сенсу.

Другим щаблем фундаменту відновлення має стати **економіка**, оскільки лише конкурентоспроможна стійка економіка може забезпечити ефективну зайнятість, створити умови для повернення в Україну вимушених мігрантів, зростання доходів населення, подолання бідності, зменшення соціального розшарування і створення сприятливих умов для розвитку бізнесу та залучення інвестицій.

Третьою складовою є **безпечне для життя і здоров'я довкілля**. Спричинені війною екологічні виклики в Україні є настільки масштабними, що вирішення пов'язаних із цим проблем потребуватиме надзусиль усієї світової спільноти. Особливо катастрофічними є втрати лісів, біорізноманіття, наслідки забруднення водних об'єктів і ґрунтів.

Наступною складовою є **соціальне середовище**. Початок війни показав, наскільки важливою може бути ця складова, – у березні 2022 р. в Україні не було зброї, але було шалене бажання людей боронити свій дім і свою країну. Подальші події засвідчили цілковиту спроможність громадян долати значні економічні негаразди заради перемоги, збереження держави, відновлення її територіальної цілісності, захисту суверенітету. Підтвердженням цього є активна волонтерська діяльність, беззастережна підтримка ЗСУ, доброчинність і турбота про вразливі верстви населення, захист тварин тощо. Тому соціально-психологічні настрої дуже важливі.

І нарешті, надбудовою цього фундаменту має стати **висока якість**

життя. «На наше переконання, успішність країни визначається не ВВП на душу населення, яким би важливим не був цей показник, не бездефіцитністю бюджету, не рівнем інфляції чи безробіття, а насамперед високою якістю життя. Якщо в країні наявна сукупність факторів, що забезпечують людині як матеріальний добробут, так і емоційне благополуччя, всі інші індикатори підпорядковуються цьому» [1].

Сьогодні перед Україною відкриваються як нові можливості для подальшого успішного розвитку, так і серйозні виклики, ризики та загрози її майбутньому. Серед них основними виступають такі:

1. **Геополітичне становище України.** Воно визначатиметься кінцевими результатами воєнних дій, післявоєнними мирними угодами (якщо такі будуть), баченням ключовими державами майбутнього світоустрою, судовими рішеннями щодо країнагресорів. З великою ймовірністю Україна потрапить в орбіту західних союзників, тяжітиме до економічної та політичної співпраці з країнами Східної і Центральної Європи. У повоєнний час для України важливо не лише знайти місце на глобальному ринку товарів і послуг, а й чітко визначити власні цілі та цінності.

2. **Новий суспільний договір** також може стати для України або серйозним викликом, або можливістю для розвитку. Вкрайважливо вже сьогодні окреслити контури нового суспільного договору, який спиратиметься на інституції, а не на персоналії.

3. **Чинна система управління.** В умовах війни подолання недоліків системи управління повинно мати першочергову спрямованість на безпеку людини, суспільства, держави. Необхідно здолати обмеження та ризики, які перешкоджають реалізації національній безпеці. За всіма рейтингами, Україна посідає високі позиції за якістю робочої сили і водночас пасе задніх за якістю управління. Досвід останніх років продемонстрував, що українське суспільство здатне до успішної самоорганізації і консолідації на місцевому рівні, і без адміністративної реформи децентралізації долати виклики воєнного часу було б значно складніше. Нагальним є встановлення балансу між перевагами ринкової економіки, цілями державного протекціонізму та важливістю забезпечення добробуту населення.

4. **Зміна структури економіки.** З початком масових руйнувань унаслідок воєнних дій застаріла структура економіки парадоксальним чином отримала можливість швидкого і кардинального оновлення. Старі підприємства радянського періоду навряд чи відродяться, неефективні підприємства не витримають викликів та обмежень воєнного часу; відновлюватимуться лише найбільш конкурентні види економічної

діяльності та сектори промисловості. Відновлення має бути не відтворенням старого виробництва, а впровадженням новітніх технологій, енергоефективного обладнання, тобто, по суті, потрібно буде створити нові підприємства на основі науково обґрунтованого проектування та інновацій. Тому ключовим завданням системи управління є визначення найбільш перспективних і конкурентних сфер економіки та підтримка їх із застосуванням усіх доступних фінансово-економічних та організаційних інструментів.

5. Політика повоєнної розбудови ринку праці повинна бути двополярною та орієнтуватися як на внутрішній сегмент, так і зовнішній – вимушених переселенців за межами країни. Стосовно внутрішнього ринку праці, попри його суттєві прогалини, незбалансованість, величезні втрати, викликані війною, потрібно створювати умови для розвитку внутрішньої мобільності робочої сили. Після завершення воєнних дій, слід використати дивіденди миру з метою досягнення покращання життя та добробуту населення [2, с. 50]. Пріоритетним завданням для швидкого повоєнного відновлення економіки є забезпечення робочими місцями та можливостей гідної зайнятості. Це вже наразі потребує формулювання основних принципів та напрямів оновленої політики зайнятості повоєнної економіки, яка має включати три основні напрями [3]:

6. 1. Екстрене забезпечення зайнятості та доходів за умов стабілізації безпеки та соціо-гуманітарної стабільності для груп осіб, що постраждали від війни.

6.2. Створення умов щодо відновлення та реінтеграції місцевої економіки приймаючих громад.

6.3. Створення та розвиок робочих місць, що має базуватися на принципах концепції гідної праці та передбачати розбудову інституційної спроможності ринку праці та соціального діалогу на національному рівні.

7. Новий міжнародний імідж України. Звісно, у повоєнний період міжнародне співробітництво значно розшириться. Проте це міжнародне співробітництво буде враховувати принципово новий імідж нашої країни. Якщо раніше міжнародна спільнота сприймала Україну радше як беззахисну жертву, державу, яка не може забезпечити свій суверенітет і стале економічне зростання, то в 2022 р. таке ставлення докорінно змінилося завдяки героїчному народному спротиву агресії, одностайній готовності українців боротися за свою незалежність, пасіонарності української нації. До цього додалися високі міжнародні оцінки дій ЗСУ, професіоналізму українських військових, їх уміння швидко опановувати нові знання та

навички. Позитивно було сприйнято також прагнення багатьох українських біженців самостійно забезпечувати собі джерела існування, працювати, а не сподіватися лише на довготривалу соціальну допомогу. Новий міжнародний імідж дає підстави розраховувати на сприйняття України світовим співтовариством скоріше як партнера, а не тільки реципієнта фінансової допомоги. Крім того, міжнародне співробітництво має бути пов'язане не лише з фінансовими вливаннями, а й з розвитком і впровадженням в Україні новітніх технологій.

8. **Системні екологічні ризики.** Екологічні загрози та виклики в Україні є надзвичайно серйозними, тому розв'язання цих проблем потребуватиме консолідації зусиль усієї світової спільноти. Спостерігаються значні втрати лісів, біорізноманіття, катастрофічними є наслідки забруднення водних об'єктів і ґрунтів. Однак Україна має зосередитися на тому, щоб у майбутньому повною мірою використати переваги своїх природних ресурсів. Це стосується і корисних копалин, і запасів прісної води, і заповідних зон. Відновлення довкілля потребуватиме нестандартних рішень в екологічному, технологічному, економічному, правовому полі. Слід застосовувати новітні наукові підходи до організації відновлення довкілля (на екосистемних засадах), впроваджувати інноваційні технології очищення води та ґрунтів, програми відновлення довкілля на місцевому рівні, стягувати компенсації з країни-агресора за шкоду, завдану довкіллю, і збитки, яких зазнала держава.

Вкрай важливо досягти **інтегрованого розвитку територій**, а не так, як зараз, коли кожний регіон ніби стоїть окремо, це відкриє нові, дуже цінні можливості не лише для економічного, а й для соціального, екологічного, культурного розвитку єдиної країни. Відділення економіки НАН України сформулювало вісім постулатів візії відродження України:

1) візія повоєнної розбудови України передбачає формування модерного демократичного суспільства зі стійкою до ризиків людиноцентричною економікою;

2) правовою базою стане новий суспільний договір, спрямований на максимально справедливий розподіл результатів економічного зростання, зниження нерівності і бідності населення, досягнення східноєвропейських параметрів якості життя;

3) розвиток інституційних інструментів, які сприятимуть мінімізації персонального втручання в процеси управління;

4) раціональне розміщення інфраструктурних об'єктів на території країни максимально убезпечуватиме населення і бізнес від ризиків,

пов'язаних з близькістю до кордонів з агресивним сусідом – рф;

5) високий рівень розвитку оборонно-промислового комплексу гарантуватиме здатність дати відсіч агресору;

6) трансформація економіки створить підстави для входження України у загальносвітові ланцюги з високою доданою вартістю, забезпечить належну конкурентоспроможність товарів та послуг, дозволить встановити баланс між забезпеченням внутрішніх потреб і міжнародною кооперацією;

7) раціональна система користування природними ресурсами має забезпечувати не лише задоволення поточних потреб, а й відновлення довкілля;

8) результатом змін стане подолання катастрофічних демографічних наслідків збройної агресії, хоча, на жаль, і скорочення чисельності населення, і деформація статево-вікової структури є неминучими.

Візія, яку запропоновано Відділенням економіки НАН України, є результатом спільної роботи всіх наукових установ Відділення економіки НАН України, у тому числі наукового колективу Інституту економіки промисловості НАН України (за безпосередньою участю автора). Формування модерного демократичного суспільства зі стійкою до ризиків людиноцентричною економікою – головна ідея візії повоєнного відродження України. Програми відновлення та повоєнного розвитку України мають ґрунтуватися на чіткому баченні власного майбутнього і спиратися передусім на національні інтереси. Основою повоєнного відродження України має стати *новий суспільний договір*, спрямований на максимально справедливий розподіл результатів економічного зростання, зниження нерівності і бідності населення, досягнення східноєвропейських параметрів якості життя.

Список використаних джерел:

1. Лібанова Е. М. Щодо повоєнного відродження України. *Вісник НАН України*. 2023. № 2. С. 55–61. <https://doi.org/10.15407/visn2023.02.055>.

2. Панькова О. Стан і проблеми вітчизняного ринку праці та зайнятості в умовах збройної російської агресії та перспективи повоєнного відновлення. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми раціонального використання соціально-економічного, еколого-енергетичного, потенціалу України та її регіонів в умовах воєнного стану» (15 лютого 2023 р., місто Луцьк, Україна)*. 2023. С. 46–51.

3. Близнюк В. В., Яценко Л. Д. Ринок праці України в умовах війни. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6356/13392-1>.

Ганна Чернюк,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та методики її викладання
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОСОБЛИВОСТІ АГРОКЛІМАТИЧНИХ РЕСУРСІВ ЗВОЛОЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Тернопільська область розташована в атлантико-континентальній області помірного кліматичного поясу. Помірно-континентальні кліматичні умови в межах природних зон лісів та лісостепів характеризуються сезонними змінами та коливаннями показників під впливом рельєфу поверхні, яка поступово знижується на південь до долини Дністра, та місцевих особливостей вододілів та схилів річкових долин. За даними багаторічних спостережень на метеостанціях області суми опадів за рік коливаються від 400 мм у посушливі роки до 650–750 мм у вологі роки. У теплу пору року бувають засушливі періоди з незначною кількістю або відсутністю опадів протягом від 15 до 30 днів, а деколи можливі засухи і суховії [1, 2].

Для оцінки достатнього або недостатнього зволоження клімату визначаються різні показники. Нами підраховані коефіцієнти зволоження за відношенням річної кількості опадів до випаровуваності, тобто теоретичної величини можливого випаровування залежно від температури повітря при необмежених запасах вологи на поверхні (табл. 1).

Для виявлення закономірностей розподілу опадів були проаналізовані дані всіх метеостанцій і постів у довідниках по клімату [3–5,7], які містять середні багаторічні показники по опадах для 23 пунктів області з врахуванням показників по пунктах спостережень у суміжних областях [3, 4]. У таблиці наведені показники середніх річних та місячних сум опадів, визначені за 50–100 років спостережень на метеостанціях і до 30–50 років на метеорологічних постах. Річна кількість опадів у мм шару води по всіх пунктах наносилася на контурну карту області для виявлення просторових змін в залежності від орографії, рельєфу та інших факторів [3, 5] (табл. 1).

Таблиця 1

Середня кількість опадів у міліметрах за даними МС Тернопільської області та коефіцієнти зволоження за відношенням сум опадів до випаровуваності

Метеостанції ↓	Висота, м	I	II	IV	VI	VII	VIII	IX	X	XI-III	IV-X	Рік, мм	Випаровуваність	Коеф. зволоження
Кременець	259	27	30	38	80	90	83	48	41	152	443	596	710	0,84
Залісці	315	33	31	46	92	98	78	49	52	172	482	654	720	0,91
Білозірка	335	31	34	42	83	94	80	57	51	177	468	645	725	0,89
Таурів	350	30	30	46	93	96	80	49	50	164	481	645	740	0,87
Тернопіль	334	28	27	42	85	87	73	45	46	151	439	590	740	0,80
В. Березовиця	298	30	28	42	86	89	72	46	48	156	443	599	740	0,81
Бережани	303	31	30	46	94	97	81	50	51	167	486	653	740	0,88
Скалат	317	32	21	44	91	95	76	48	50	164	467	631	745	0,84
Потугори	328	32	31	47	95	97	81	50	51	169	489	658	746	0,88
Богатківці	335	28	27	42	85	87	73	45	46	151	438	589	747	0,79
Вівся	383	29	29	44	90	93	78	48	49	159	466	625	748	0,83
Красне	374	28	27	42	85	88	74	45	46	151	441	592	745	0,79
Шумляни	330	33	32	49	99	102	85	52	53	177	511	688	750	0,92
Бурканів	320	31	29	44	90	94	75	47	50	162	462	624	750	0,83
Личківці	241	26	24	36	74	78	62	39	41	135	382	517	755	0,68
Васильківці	330	26	25	39	79	82	68	42	43	140	410	550	756	0,72
Монастирська	325	26	28	46	89	94	81	49	42	144	464	608	760	0,80
Чортків	320	25	24	43	82	84	67	48	38	137	424	561	765	0,73
Коропець	205	26	28	45	88	94	81	49	41	144	461	605	770	0,78
Ягільниця	300	28	26	44	85	86	68	49	39	150	436	586	770	0,76
Лосяч	290	26	25	44	85	87	70	49	39	142	438	580	772	0,75
Борщів	284	28	25	44	86	87	69	50	39	149	441	590	774	0,76
Стрільківці	216	24	23	41	78	80	64	46	36	132	405	537	774	0,68
Заліщики	148	25	24	43	82	83	68	48	38	139	425	564	778	0,72
Окопи	135	23	22	39	75	76	62	44	34	125	387	515	775	0,66

Річна кількість опадів на території області зменшується з північного заходу і заходу на південний схід від 670 до 550 мм. На південному сході у Борщівському, Заліщицькому та Чортківському районах кількість опадів зменшується від 550 до 520 мм за рік. Близько 70–75% опадів випадає в теплий період року. У червні і липні на півдні області випадає 75–85 мм, а на півночі 80–95 мм опадів за місяць. У зимові місяці кількість опадів скорочується до 30–20 мм за місяць. Кількість опадів змінюється під впливом висоти та орографії. На кожні 100 метрів висоти опади збільшуються на 55 мм, причому навітряні схили, зокрема північно-західні і західні одержують більше опадів, ніж закриті долини і улоговини [4, 5, 7].

Розрахунки співвідношення опадів і випаровуваності показали що коефіцієнт зволоження на дослідженій території коливається в межах 0,66 – 0,92. Для степової зони характерні коефіцієнти недостатнього зволоження клімату – від 0,68 до 0,35. Для лісостепової зони класичними вважаються коефіцієнти 0,7–0,95, які відображають умови достатнього зволоження.

На північній частині Тернопільської області зволоження достатнє (коефіцієнт 0,85–0,90), в центральних районах поступово зменшується

(0,88–0,79), проте в цілому типове для лісостепової зони. Коефіцієнт зволоження за формулою М. М. Іванова збільшується можливо до 0,95–0,99 у підвищених до 350–450 метрів висоти західних та північних районах області. У південній частині області коефіцієнти скорочуються з заходу на схід до показників недостатнього зволоження (0,75–0,72–0,68–0,66).

Слід відмітити, що при значеннях коефіцієнтів від 1,0 до 0,7 спостерігаються помірні посухи, від 0,7 до 0,5 – суворі посухи і 0,5–0,3 – дуже суворі посухи. Серед небезпечних явищ слід відмітити суховії та пилові бурі, які на території Тернопілля спостерігаються в середньому один раз на 3–5 років.

Показниками зволоження клімату та вологозабезпеченості вегетаційного періоду є не тільки суми опадів теплого періоду року (ІУ–Х місяці) а і комплексні коефіцієнти зволоження: гідротермічний коефіцієнт (ГТК) та коефіцієнт зволоження за відношенням річної суми опадів до величини випаровуваності за рік що в межах лісостепів коливається від 0,7 до 0,98.

Кількість днів з опадами понад 0,1 мм за добу збільшується з півдня на північ від 158 до 169 днів; більше 1 мм за добу зменшується від 100 днів на північному заході і заході, до 97–90 днів в інших районах. Найбільше днів з опадами понад 0,1 мм спостерігається взимку (15–17 днів/місяць), а найменше – у квітні і серпні (12–11 днів). Опади інтенсивністю більше 1 мм за добу найчастіше випадають у червні і липні (10–11 днів) (табл. 1). Середня кількість днів з грозами за теплий період року збільшується на північ і південь від Тернополя з 24 до 31–32 днів. Град випадає в середньому 1–2 дні/рік за багаторічний період [1, 4, 5, 7].

Сніговий покрив на території області з'являється в середньому в другій половині листопада, в період від 26 жовтня до 25 грудня в Кременецькому районі, від 5 жовтня до 23 грудня в районі Тернополя, від 19 жовтня до 15 грудня в Чортківському і Бережанському районах. Дати сходу снігового покриву припадають в середньому на кінець березня, а в районі Бережан – на 1–2 квітня, з коливаннями від 2 декади лютого до 1 декади травня. На півночі, заході і півдні області до 29–24% зим трапляються без стійкого снігового покриву, а в інших районах є 15% таких зим. Висота снігового покриву в середньому за декаду змінюється від 1–4 см у третій декаді листопада до 9–16 см у другій декаді лютого і 3–5 см у третій декаді березня [1, 5, 7].

Слід відмітити, що південні райони області (Монастирський, Бучацький, Заліщицький, Чортківський і Борщівський) відрізняються найтеплішим літом. Тривалість теплого періоду зростає до 260 днів і більш, а літнього – до 100–110 днів. Суми температур активного вегетаційного

періоду зростають на південь від 2500 до 2700°C, а в долині Дністра до 2800°C. Число днів з середньодобовою температурою вище 15°C зростає до 110–120 днів, а на південному сході буває 7–10 днів з середньодобовою температурою вище 20°C. З іншого боку у південних районах найменший коефіцієнт зволоження і кількість опадів за рік, що змінюється від 600 мм на заході до 520 мм на сході і південному сході в долинах річок [5, 6, 7].

Таким чином, у зв'язку із зменшенням ресурсів зволоження і збільшенням забезпечення теплом та зростанням континентальності клімату, виділяється південно-східна частина області (Заліщицький, Чортківській і Борщівській райони) як агрокліматичний район з посушливим і теплим кліматом та недостатнім зволоженням. На всій території області значення коефіцієнтів зволоження від 1,0 до 0,7 свідчить про спостереження помірних посух, а у південно-східних районах при 0,7–0,5 цілком імовірні суворі посухи.

Для оцінки атмосферного зволоження та атмосферних посух у період активної вегетації найбільшу інформацію дає ГТК. Цей коефіцієнт розраховується за відношенням суми опадів за період з температурами вище 10°C до 0,1 суми температур за цей же період. [3, 8]. Для з'ясування змін ГТК по території області потрібні додаткові розрахунки для аналізу зволоження у вегетаційний період року, що вимагає більш детальних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. М. : ГУГК, 1978. С. 78–104.
2. Клімат України / За редакцією В.М. Ліпінського, В.А. Дячук, В.М. Бабиченко). Київ : Вид-во Раєвського, 2003. С. 310–320.
3. Навчально-краєзнавчий атлас Тернопільської області. Львів : ВНТЛ, 2000. 25 с.
4. Справочник по климату СССР. Ленинград : Гидрометеиздат, 1969. Вып.10. Ч. 4. Осадки. 610 с.
5. Чернюк Г. В., Царик П. Л. Клімат. *Географія Тернопільської області*. Т. 1. Природні умови та ресурси. Тернопіль : Крок, 2017. С. 200–220.
6. Чернюк Г. В. Царик П. Л. Кліматичні ресурси Поділля. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія*. № 1. 2008. С. 50–59.
7. Чернюк Г. В. Клімат Тернопільської області. *Природа, населення та господарство Тернопільської області*. Тернопіль, 1991. С. 9–18.

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 4.
ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ

УДК 338

Ірина Андрейцева,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ
ПІДПРИЄМСТВА

За умов інформаційного суспільства, зростання ролі творчої праці, розширення участі персоналу в управлінні, важливим активом підприємства вважається людський капітал, ефективне використання якого формує конкурентні переваги підприємства. Нова концепція управління людським капіталом має недостатньо розвинуту теоретичну базу, яка потребує швидкого вирішення на основі вдосконалення науково-теоретичного та методичного забезпечення. Управління людськими ресурсами розглядає унікальні компетенції персоналу як важливу перевагу в забезпечення конкурентоспроможності підприємства, здатного задовольнити потреби споживачів. Важливим елементом людського капіталу є освіта. Освіта сприяє одержанню не лише знань і навичок, але й формує базис інтелектуального капіталу, здобуття певного статусу в суспільстві.

Інтелектуальні ресурси людини – це сформовані у процесі формального і неформального навчання знання, інформація і креативні здібності людини. Інтелектуально цінними є люди, яким притаманні успішні риси, мають гарну загальну і професійну підготовку, тактичні здібності, вміють приймати ефективні рішення, розв'язувати проблеми і забезпечувати реалізацію цих рішень. Ефективність використання людського капіталу у виробничій сфері суттєво залежить від чинників зовнішнього середовища.

Людський капітал має певні особливості, зокрема:

- людський капітал не можна відокремити від людини, тому він неліквідний. Якщо людина має невикористані матеріальні ресурси, може здати їх в оренду, взяти кредит під їхню заставу, що неможливо щодо

інтелектуальних здібностей і знань;

- людський капітал не зберігається. Він існує лише у теперішній час, а час, коли він не використовувався, є втраченим. Для людини, яка не працює за фахом, вартість освіти є часткою неявних витрат її діяльності;

- інтелектуальні ресурси мають подвійне призначення, використовуються не лише у економічній діяльності, але і в повсякденному житті. Тому інвестиції у формування інтелектуальних ресурсів, як і людського капіталу, є елементом витрат на споживання;

- у формуванні інтелектуальних ресурсів задіють спадкові і сформовані здібності людини у процесі виховання.

Певні спадкові психологічні передумови притаманні для інтелектуального капіталу. Разом з загальними властивостями, характерними для людського капіталу, інтелектуальний капітал має специфічні особливості. А саме: старіння знань, співвідношення явного і неявного знання у структурі ресурсів людини.

Під старінням знань розуміють не втрату знань, зумовлену фізичним старінням працівника, а явище, схоже до морального зносу устаткування.

Людина ніколи нічого не забуває остаточно і за певних обставин з пам'яті впливає щось давно забуте. Період напіврозпаду знань визначається часом після завершення навчання, коли професіонали втрачають половину первинної компетентності. Сьогодні цей період у сфері науки складає 5 років.

Окрім природного витіснення з активної пам'яті людини знань, які не використовуються, процес їх зносу має ще одну особливість. Це моральне старіння відомостей, спричинених досягненнями науки і техніки.

Книхт П. [1] виділяє знання з довгим і коротким періодом напіврозпаду в межах шкали, на якій розташовується те чи інше знання. Знання з коротким періодом напіврозпаду відповідають умовам діяльності приватного сектора, зокрема, у сфері фінансів. Знання з довгим періодом напіврозпаду – фундаментальні, більш стійкі до чинників морального старіння, є основою для набуття різних видів знань з коротким періодом напіврозпаду. Більшу життєдіяльність мають знання, адаптовані до умов суспільного сектора економіки і державного управління.

Довготривалі знання людина опановує за допомогою академічної базової освіти, яка вимагає тривалого часу і фінансується сім'єю, державою. Знання з коротким періодом напіврозпаду вимагають коротший термін навчання і фінансуються працівником або роботодавцем. Обидва різновиди знань характеризуються різною ефективністю. Короткочасні знання мають окупитися за короткий термін, витрати на їх здобуття можуть бути зайвими

внаслідок старіння. Для довготривалих знань характерний тривалий час віддачі. Вони є базисом оновлення короткострокових знань. Отже, інвестиції в загальну освіту приносять суспільству значний економічний ефект.

Особливості процесу здобуття і використання знань визначають взаємозв'язок людини з підприємством, інтелектуальний капітал якого він формує. З одного боку, працівник потребує підприємство, через спеціалізацію знання, яке може бути використане лише на підприємстві і через нього. З іншого – кваліфікований працівник, знання і уміння якого формують його унікальний капітал, значно відрізняється від звичайного промислового робітника. Його знання і засоби виробництва визначають місце працівника як внутрішнього підприємця.

В залежності від способу використання виділяють дві категорії знань. Перша – знання у вигляді інформації, без втрати змісту, передаються за допомогою різних носіїв у вигляді формул, текстів, символів, друга – знання, втілені в людині й належать їй: здібності, інноваційні риси характеру [1].

Найважливішими формами інвестицій в людину західні економісти вважають освіту, підготовку на виробництві, медичне обслуговування, міграцію, пошук інформації щодо цін і доходів, народження дітей і догляд за ними [2]. Освіта та підготовка на виробництві підвищують рівень знань людини, тобто збільшують обсяг людського капіталу [3].

Сучасна концепція управління людськими ресурсами є сукупністю методологічних підходів, результатом узагальнень різних теоретичних понять, продуктом існуючої практики управління.

Сутність управління людськими ресурсами можна схарактеризувати як комплексний підхід до стратегічного управління підприємством задля забезпечення його конкурентних переваг та досягнення стратегічних цілей в умовах мінливого середовища.

Розробка переліку програм розвитку персоналу підприємства забезпечує співробітникам реалізацію потреб професійного зростання.

Особливість цієї сфери управління визначається якостями персоналу, а саме :

- системністю окремого працівника, групи, спільноти;
- поєднанням у персоналі ознак об'єкта і суб'єкта управління;
- залежністю поведінки і властивостей персоналу від ситуації і її суб'єктивної оцінки;
- залежністю результатів діяльності від організації праці і комунікацій;
- необхідністю спеціальних знань для управління персоналом;

- впливом персоналу на результати діяльності підприємства загалом;
- недосконалістю методів виявлення закономірностей групової поведінки;
- управлінським впливом на персонал, що викликає активність;
- впливом не лише виробничих умов, але зовнішніх і внутрішніх чинників;

- схильністю до формування інших систем, груп, що спричиняють появу нових факторів поведінки.

Управління людським капіталом підприємства здійснюється у чотири етапи:

1 етап – прийняття рішення щодо розробки і вдосконалення напрямів управління, визначення завдань, побудова «дерева цілей»;

2 етап – реалізація завдань щодо вдосконалення системи управління людським капіталом;

3 етап – спрямування інвестиційних ресурсів за визначеними напрямками розвитку капіталу;

4 етап – оцінка отриманого результату від обраної кадрової політики.

Визначені етапи дозволяють нагромаджувати людський капітал на підприємствах, сприяючи комплексному інвестуванню розвитку особистості.

З метою підвищення ефективності управління людським капіталом доцільно запроваджувати стандарти відповідності працівників посаді, розробити програму оцінки фахівців за такою структурою:

- обсяг людського капіталу фахівця;
- обсяг людського капіталу фахівця, який відповідає стандартам відповідної посади;
- наявні знання, вміння, навички, компетенції;
- наявні знання, вміння, навички, компетенції, що відповідають стандартам;
- бачення напрямів підвищення фахового рівня.

Особливу увагу у формуванні стандартів відповідності працівників посадам доцільно приділяти компетенціям. Суть управління людськими ресурсами – зменшення розриву між наявними компетенціями і бажаними для реалізації організаційної стратегії. Надзвичайну цінність мають корпоративні компетенції персоналу, які містять не лише професійно-технологічні, але й соціальні. Їхня специфіка формує базис особливої конкурентної переваги підприємства. Професійно-технологічні компетенції стосуються унікальних знань, навичок, умінь, прийомів, методів, технологій роботи, яка виконується на підприємстві, а соціальні компетенції передбачають культурні цінності, міжособистісні відносини,

лояльність до підприємства.

Отже, такі компетенції є ключовим інструментом реалізації стратегії управління персоналом, результатом участі персоналу у бізнес-процесах, стрижневим елементом корпоративної культури. Процес управління персоналом можна відобразити за допомогою моделі організаційного розвитку на основі компетенцій (рис. 1).

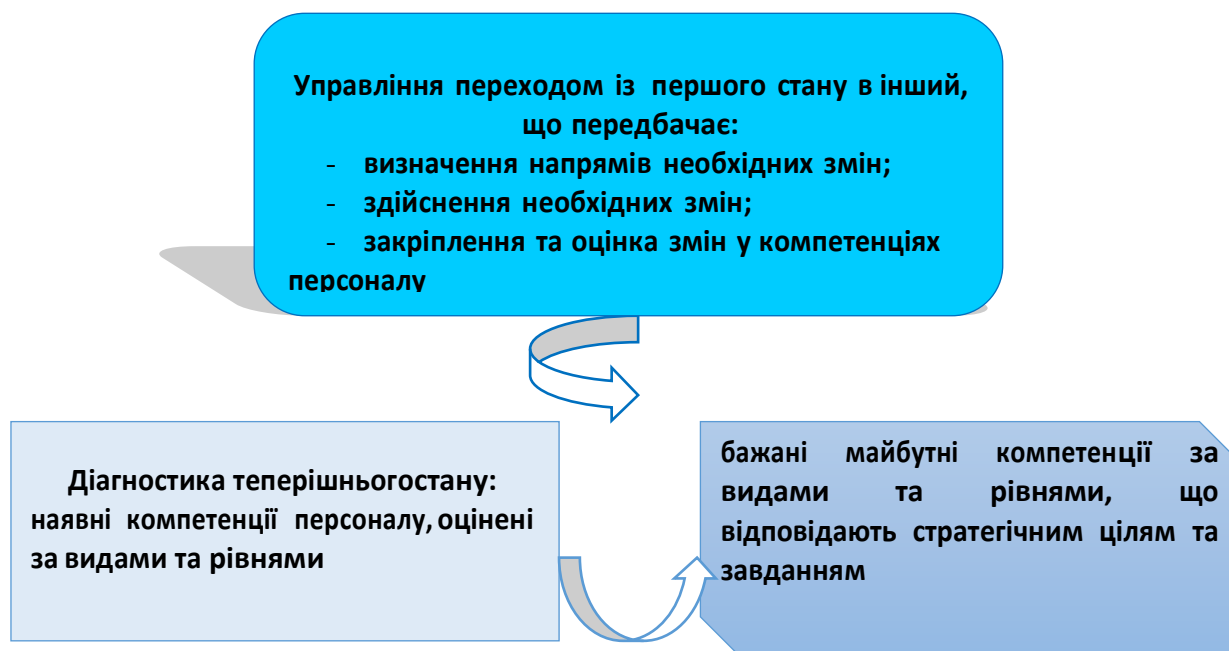

Рис. 1. Управління персоналом за компетенціями [4]

З метою підвищення якості людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності підприємства, забезпечення розвитку його потенціалу, необхідно: підвищувати вимоги до підбору персоналу, підсилювати його мотивацію, стимулювати бажання професійного зростання, поліпшувати соціально-трудова відносини та ін.; сформувати пакет заходів щодо розвитку та збереження людського капіталу на підприємстві; проектувати стратегії розвитку персоналу на різні часові проміжки часу.

Управління трудовими ресурсами підприємства сприяє виваженому вирішенню проблем та суперечностей формування, використання та розвитку людського потенціалу в довгостроковій перспективі. Окрім того, збереження і накопичення людського капіталу має бути ключовим завданням функціонування кожного підприємства.

Список використаних джерел:

1. Зуев А., Мясникова Л. Интеллектуальный капитал. *Риск – Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция*. 2002. № 4. С. 4–13.

2. Куценко В. І., Євтушенко Г. І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення. *Зайнятість та ринок*

праці. 1999. № 10. С. 54.

3. Богиня Д. П, Грішнова О. А. Основи економіки праці: навч. посіб. Київ: Знання-Пресс, 2000. 313 с.

4. Петрова І. Обґрунтування стратегічного підходу до управління людськими ресурсами організації. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 1. С. 25–30.

УДК 001.89

Віталія Кліменкова,

аспірант ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», м. Київ, Україна

УПРАВЛІННЯ НАУКОВИМ КОЛЕКТИВОМ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ПРОДУКТИВНОСТІ НАУКИ

У розвинених країнах наука входить до системи державних пріоритетів, орієнтованих на інноваційну ефективність, економічну, продовольчу, енергетичну та технологічну безпеку, зміцнення обороноздатності та забезпечення суверенітету держави. Для успішного вирішення зазначених завдань потрібна ефективна науково-технічна політика держави, однією з важливих складових якої є гнучка система управління, що спрямовує діяльність науковців на досягнення поставлених цілей.

Англійський соціолог М. Янг зазначав, що соціальний прогрес залежить від ступеня об'єднання влади та інтелекту, що від використання людського потенціалу, талантів залежить успіх розвитку суспільства в цілому [1]. Автори статті [2] описують успіх держав (Сінгапур), компаній (Boieng) та університетів (Оксфорд і Кембрідж), управління якими здійснюється на основі принципу меритократії, тобто влади, яка заснована на доброчесності (Меритократія (від лат. *meritus* – «достойний» та гр. *kratos* – «влада» – форма правління, в основу якої закладено принцип індивідуальної заслуги. При такій формі влади до управління суспільством допускаються найбільш достойні, компетентні, талановиті люди). Наприклад, з метою розвитку та просування найбільш видатних спеціалістів в адміністративній службі Сінгапура була розроблена спеціальна система розвитку талантів, що включала в себе навчання, ротацію та наставництво [2].

Проблеми організації та управління наукою входять до пріоритетних напрямків досліджень Інституту науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. Провідні науковці Інституту Г. М. Добров, Б. А. Маліцький, О. С. Попович, Л. П. Кавуненко, Н. Б. Ісакова, В. І. Онопрієнко та інші, видали низку монографій,

присвячених широкому спектру проблем з цієї тематики (див. наприклад, [3–8]).

У лютому–квітні 2021 року групою науковців ІДНТПІН ім. Г. М. Доброва НАН України проведено соціологічне електронне опитування за допомогою Google анкети, присвячене дослідженню сучасного стану та професійного становлення молодих науковців, залучення та підтримки молоді в науці. На питання анкети відповіли 352 молодих учених із трьох секцій, 14 відділень та 83 інститутів НАН України. Найбільш активно на наші питання відповіли молоді науковці із Секції фізико-технічних та математичних наук – 215 респондентів (або 61%). Основна частина респондентів (198) – кандидати наук; 7 респондентів – доктори наук і 148 – без наукового ступеня. Науковці віком 26–35 років становлять більше 80% всіх респондентів, але в анкетуванні взяли участь респонденти як молодшого (21–25 років), так і старшого віку (понад 35 років).

В анкеті був блок питань щодо організації управління науковою діяльністю в установах НАН України, так на питання анкети «Який, на Вашу думку, домінує стиль управління у Вашій установі?» відповіді розподілилися наступним чином: 43% респондентів відповіли – демократичний, 19% – авторитарний, 15% – ліберальний та 23% респондентів не визначились з відповіддю.

Одним з головних питань, щодо організації та управління наукової діяльності в колективі було питання «Які, з наведених нижче факторів Ви вважаєте найважливішими, проранжируйте їх за значимістю?» респонденти відповіли наступне (табл. 1).

Таблиця 1

Ранжирування факторів, які впливають на процес наукової діяльності

ранг	Фактори	Кількість респондентів ²
1	Зміст роботи	242
2	Підвищення професіоналізму	210
3	Перспективи щодо зростання кар'єри	194
4	Умови роботи	168
5	Атмосфера в колективі	162
6	Відносини з керівництвом	122

Джерело: розроблено автором за результатами опитування

Найважливішим фактором, який впливає на процес наукової діяльності молоді науковці (майже 70 % респондентів) назвали фактор – «зміст роботи», більше 60 % респондентів другим по важливості фактором назвали «підвищення професіоналізму» і 55 % респондентів третім по важливості

² Респондентам було запропоновано визначити до трьох найважливіших факторів

назвали фактор «перспективи щодо зростання кар'єри».

Для підвищення продуктивності молодих науковців важливо дізнатися як вони відчувають себе в колективі. Відповіді їх на питання «Чи відчуваєте Ви, що сповна розкриваєте свій творчий потенціал, займаючись науковою діяльністю» були досить неоднозначними. Лише 29% відповіли задовільно. Переважна більшість не має такого відчуття. Тверде «Ні» надали майже 36% опитуваних, така ж кількість замешкалась з відповіддю і обрали варіант «складно відповісти», також були надані наступні одиночні пояснення: «відсотків на 70 розкриваю», також були описані проблеми надмірного бюрократичного тиску та скарги на велику кількість паперового звітування, описані згубні наслідки на творчу складову наукової роботи від отримання не гідної на думку молодих вчених заробітної плати. Це свідчить про внутрішні проблеми, як на Державному рівні так і всередині інститутів і наукових колективів.

Зазначимо, що 70,3% респондентів планують пов'язати все своє життя з наукою, що свідчить про відданість молодих фахівців науці, які обрали досить важкий шлях самореалізації, оскільки наукова діяльність є однією з найскладніших видів діяльності. Проте майже третина респондентів (29,7%) - вважають, що наукова робота для них тимчасова. Ці відповіді корелюють з відповідями на питання «Чи отримуєте ви задоволення від наукової діяльності?» тут 28% респондентів повністю задоволені своєю роботою, майже повністю задоволені – 41,6% респондентів, ці дві групи складають майже 70% респондентів, як і в попередньому питанні.

На питання «Чи бажаєте Ви попрацювати в інших наукових установах України? Протягом якого часу?», 63,7% респондентів відповіли, що не бажають змінювати наукову установу, в якій працюють. Але 128 молодих науковців (36,2%) бажають попрацювати в інших наукових установах НАН України протягом різного часу. Як бачимо, переважна більшість молодих науковців не бажає змінювати наукову установу, в якій вони захистилися, тобто їх влаштовують принципи організації наукової діяльності в інституті, а з іншої сторони, вони не готові до зміни наукових досліджень та пошуків нових колег.

України, хоча спілкування з колегами одного напрямку досліджень з інших наукових установ НАН України є поширеним серед наукової молоді (34,6% респондентів пропонують залучати до участі у наукових семінарах колег із різних інститутів).

Таким чином, проведене дослідження свідчить, що основні принципи організації та управління наукою в інститутах Національної академії наук відповідають нормам проведення досліджень, хоча й існують деякі недоліки

на які вказали молоді науковці. Вважаємо за необхідне проведення регулярних досліджень з метою моніторингу стану та розвитку науки в Україні незважаючи на екстремальні умови, пов'язані з агресією росії.

Список використаних джерел:

1. Янг М. Возвышение меритократии. Москва: Прогресс. 1991. С. 317–346.
2. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Пер. С англ. М. : Дело, 1998. 800 с.
3. Добров Г. М. Наука о науке. 3-е изд., доп. и перераб. Киев : Наукова думка, 1989. 304 с.
4. Добров Г. М. Організація науки. Київ : Наукова думка, 1968. 289 с.
5. Добров Г. М. Управління наукою. Київ : Наук. думка, 1971. 266 с.
6. Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность. Ответственный ред. Добров Г. М., Тонкаль В. Е. Киев : Наукова думка, 1987. 347 с.
7. Маліцький Б. А., Кавуненко Л. П., Ісакова Н. Б., Красовська О. В., Грига В. Ю. Функціонування і перспективи розвитку Національної академії наук України. (Короткий звіт про результати соціологічного опитування вчених). Київ: ЦДНТПН ім. Г. М. Доброва НАН України, 2005. 36 с.
8. Попович О. С. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації. К., Фенікс, 2005. 226 с.

УДК 331.104.2

Оксана Лаврук,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОBOB'ЯЗKOBA ЛІДЕРСЬКА РИСА МЕНЕДЖЕРА

З появою штучного інтелекту в кадровій сфері для лідерів стало особливо важливим демонструвати емоційний інтелект. У контексті бізнесу та управління персоналом емоційний інтелект – це здатність розпізнавати свої емоції та керувати ними, а також емоціями інших людей на робочому місці. Емоційний інтелект став ключовою дискусійною темою протягом останніх років, хоча основа для сучасної теорії була закладена більше 30 років тому і належним чином визначена різними видатними діячами психології більше двох десятиліть тому. Початкова концепція була висунута

Джоном Д. Майєром, Пітером Саловеєм і Девідом Р. Карузо, а згодом розроблена та інтерпретована альтернативними способами Даніелем Гоулманом і Реуєном Бар-Оном. Їх дослідження заклали основи для подальших концептуальних інтерпретацій.

Д. Майєр і П. Саловеї у 1997 році визначили: «Емоційний інтелект – це здатність сприймати емоції, отримувати доступ до емоцій і генерувати їх, щоб сприяти мисленню, розуміти емоції та емоційне знання, а також рефлексивно регулювати емоції, щоб сприяти емоційному та інтелектуальному розвитку» [1]. Науковий журналіст, психолог Д. Гоулман популяризував термін «емоційний інтелект». Він визначив основні компоненти, пов'язані з функціонуванням емоційного та соціального інтелекту: емпатію, соціальні навички, самосвідомість, саморегуляція та мотивацію [2].

Емпатія сприяє розвитку відповідальної команди, руйнує стереотипи і несправедливі припущення, дозволяє мудро надавати критичні відгуки та бути гарним слухачем, допомагає вирішувати складні ситуації.

Соціальні навички пов'язані з мистецтвом встановлення емоційного зв'язку зі спілкуванням. Лідери з якісними соціальними навичками здатні повідомляти погані новини та відзначати хороші новини таким чином, щоб працівники відчували, що існують безмежні дієві можливості для вдосконалення. Високі комунікаційні здібності дозволяють дипломатичним способом вирішувати конфлікти і делікатно управляти змінами відповідно ситуації.

Самосвідомий лідер розуміє, як емоції впливають на оточуючих. Усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, адекватна реакція на критичну ситуацію зважена, адекватна, не спотворювана емоційними реакціями.

Саморегуляція дозволяє контролювати емоції, не порушувати етичні норми поведінки на робочому місці. Спокійне розуміння відповідальності за власні дії заспокоює та спонукає працівників до позитивних дій.

Мотивовані лідери мають високі стандарти роботи для себе та послідовно працюють над досягненням цілей. Лідери з високим емоційним інтелектом розуміють, що спонукає співробітників і колег, активно стимулюють й мотивують їх знаходити власні причини працювати якнайкраще.

Підвищення уваги до менеджменту емоцій обумовлене об'єктивними причинами. По-перше, в умовах непередбачуваних змін у бізнес-середовищі і поширення кризових явищ виникають складні ситуації, реакція на які потребує швидкої концентрації уваги, інтуїтивних рішень, якість яких

значною мірою забезпечується емоціями. По-друге, ефективна реакція на зміни вимагає інтелектуалізації капіталу, збільшення питомої ваги нематеріальної частини активів у структурі виробничої організації, яка створюється творчою працею, невіддільною від емоцій. По-третє, перша і друга причини обумовили перехід від механістичної (ієрархічної) до поведінкової (демократичної) моделі організації. Важливою ознакою цієї моделі є введення в дію емоцій як важливого ресурсу активізації трудової поведінки персоналу [3, с. 122].

Понад десять років тому Голман наголосив на важливості емоційного інтелекту в лідерстві: «Усі найефективніші лідери схожі в одному ключовому аспекті: усі вони мають високий рівень того, що стало відомо як емоційний інтелект. Справа не в тому, що IQ і технічні навички не мають значення. Вони мають значення, але... це вимоги початкового рівня для керівних посад» [4]. Високий IQ забезпечує людині тільки 20% успіху в житті. В світі сучасного бізнесу емоційний інтелект окремого працівника і колективу в цілому має значний вплив на його життєздатність. При цьому дослідження свідчать, що лімбічна система мозку, що відповідає за емоційну сферу, набагато потужніша, ніж кора головного мозку, що відповідає за інтелект [5, с. 203].

Люди з високим рівнем емоційного інтелекту відчувають здоровий емоційний баланс таких почуттів, як дружба, самоконтроль, задоволеність собою, зосередженість, душевний спокій, свобода, зв'язок з оточуючими, незалежність, вдячність тощо. Емоційний інтелект формує також рівень ініціативності, тобто уміння використовувати сприятливі можливості для підвищення загальної результативності. З емоційним інтелектом пов'язана орієнтація на кінцевий результат, цілеспрямованість. Високий рівень емоційного інтелекту допомагає під час розв'язання конфліктів, мотивує до виконання поставлених завдань, посилює корпоративну культуру [6, с. 52].

Лідерство завжди має емоційну першооснову, оскільки мистецтво лідера полягає в тому, щоб «спрямувати колективні емоції в потрібне русло, створювати атмосферу дружельюбності й уміло боротися з негативними настроями» [7, с. 77]. Саме лідери повинні задавати певний емоційний стандарт, на який рівнятимуться інші. Під впливом лідера з високим емоційним інтелектом люди стають більш відкритими; вони обмінюються ідеями, навчаються один в одного, приймають спільні рішення. Таким чином виникає міцний емоційний зв'язок, який допомагає їм не втрачати рівноваги навіть в умовах кардинальних змін і невизначеності [8, с. 292].

Тому сучасні лідери мають бути гнучкими, спритними, адаптованими та здатними розвивати культуру інновацій та постійного вдосконалення.

Сучасні лідери як ніколи повинні бути агентами змін. Вони повинні бути провидцями, руйнівниками та майстерними оповідачами, які повинні вміти донести мистецтво можливого до широкого кола зацікавлених сторін.

Лідери, які здатні створити позитивну емоційну атмосферу в колективі, стимулюючи його членів до творчості, самовіддачі, зміцнюючи їх віру у власні можливості, називаються резонансними. Резонансні лідери перебудовують організаційну структуру таким чином, щоб вона сприяла ефективній, плідній, творчій, емоційно збагаченій і матеріально результативній праці. Якщо ж лідерам не вдається перейнятися почуттями інших або правильно інтерпретувати емоції колективу, вони створюють дисонанс. Перебуваючи під впливом некерованих емоцій, діючи спонтанно і нерозсудливо, дисонансний лідер вносить у колектив розлад, дезорганізує його працю. Пригніченість, що виникає при цьому, миттєво відображається на результатах роботи, оскільки замість того, щоб зосередити увагу на вказівках лідера і виконанні поставлених завдань, колектив переймається внутрішніми проблемами, починає працювати з нижчою продуктивністю [8, с. 292].

Таким чином, лідери з високим емоційним інтелектом чітко визначають збалансованість і різноманітність команди, мотивують та впливають на працівників, приймають ефективні управлінські рішення, використовуючи критичне мислення та позитивно впливають на стратегію розвитку організації. Лідери з високою емоційною самосвідомістю, самоконтролем, емпатією та позитивним світоглядом також мають високу стійкість і цілеспрямованість. Крім того, вони адаптивні та орієнтовані на досягнення з чіткою організаційною обізнаністю. Розвинений емоційний інтелект дозволяє лідеру знаходитися в гармонії з власними намірами та переживаннями, забезпечувати довіру підлеглих і впевненість в успішності власного майбутнього, створювати унікальний психологічний клімат, що спонукає підлеглих ділитися своїми ідеями та способами вирішення конкретних завдань, майстерно керувати мотивацією підлеглих, підтримувати у них високий рівень креативності та готовності до прийняття здорового ризику, спрямованості на неперервний розвиток та навчання, підвищувати продуктивність праці за рахунок раціонального управління емоційними станами в колективі.

Список використаних джерел:

1. Mauer J. D., Salovey P. (1997). What is emotional intelligence? *Emotional development and emotional Intelligence: Educational Implications*. New York. P. 3–31.
2. Дороніна М. С., Михайленко Д. Г. Формування емоційної складової

інтелектуального капіталу виробничої організації. *Управління розвитком : збірник наукових праць*. Харків : ХНЕУ, 2010. № 6(82). С. 121–125.

3. Goleman D. Emotional intelligence. New York : Bantam Books, 1995. 352 p.

4. Landry L. Why emotional intelligence is important in leadership. 2019. URL : <https://online.hbs.edu/blog/post/emotional-intelligence-in-leadership>.

5. Лаврук О. С., Ковальчук В. Г. Управління емоційним станом і згуртованістю колективу. *Збірник наукових праць ПДАТУ*. Вип. 22. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 201–205.

6. Дидяк І. Емоційний інтелект як невід'ємна складова управлінського потенціалу підприємства. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 11(1). С. 51–53.

7. Нестуля С. І. Емоційне лідерство – новий напрям у лідерології ХХІ ст. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. Серія: Економічні науки. 2010. № 1. С. 77–83.

8. Холодницька А. В. Формування ефективного лідерства в умовах структурних змін в економіці. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка*. 2014. Вип. 149. С. 289–295.

УДК 331.56

Олена Мантур-Чубата,

кандидат економічних наук, доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці Хмельницького національного університету,

Олександр Горбатюк,

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці Хмельницького національного університету,

Юрій Сковрон,

здобувач Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБ ЗАЙНЯТОСТІ УКРАЇНИ ТА ІЗРАЇЛЮ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Повномасштабні військові дії, що відбуваються на території України вже більше, ніж рік, призводять до фізичних руйнувань цивільної та економічної інфраструктури, втрати контролю чи згорання виробництва економічних суб'єктів на тимчасово окупованих територіях або територіях, де відбуваються активні бойові дії, порушення логістичних і виробничих

зв'язків. Масштабні втрати робочих місць, масова внутрішня та зовнішня міграція працездатного населення в період повномасштабної війни зумовили загострення ситуації на ринку праці. За інформацією Державного центру зайнятості, на початок жовтня чисельність офіційно зареєстрованих безробітних сягнула 260 тис. осіб. За результатами досліджень Групи «Рейтинг», серед тих, хто мав роботу до війни, працюють у звичному режимі лише 36%, віддалено або частково – 19%, знайшли нову роботу – 6%, втратили роботу й нині не працюють – 37%. Зростання безробіття відбулося через глибокий спад економічної активності та поповнення лав безробітних мігрантами з прифронтових територій, які потребують працевлаштування [1].

Внутрішні мігранти створюють додатковий тиск на ринок праці, адже у східних регіонах структура зайнятості була суттєво зміщеною в бік промисловості порівняно із західними та центральними областями, куди вони переміщуються. Це посилює вже наявні структурно-кваліфікаційні диспропорції між попитом та пропозицією робочої сили, навіть з урахуванням впливу релокації підприємств.

Зростання показника безробіття дещо гальмує дія стримуючих факторів, зокрема: наявність внутрішніх вимушених мігрантів, які не здійснювали пошук роботи; мобілізація, слабкий фінансовий запас міцності, що змушував членів домогосподарств активно шукати роботу, навіть менш кваліфіковану та оплачувану. Важливим чинником є й зовнішня міграція. Таким чином, для зменшення рівня безробіття в країні та активізації ринку праці має активно залучатися Державний центр зайнятості як державна установа, яка є ключовим фактором на ринку праці у військовий період. Для прикладу розглянемо діяльність Ізраїльської служби зайнятості як організації країни, яка вже багато років воює [1].

Ізраїльська служба зайнятості є статутною корпорацією, створеною відповідно до Закону про службу зайнятості 1959 року. Цей закон був прийнятий після того, як Держава Ізраїль приєдналася до Міжнародного договору про працю, зобов'язуючи держави-члени створювати державні служби зайнятості, включаючи служби безкоштовного працевлаштування як для працівників, так і для роботодавців. Служба зайнятості знаходиться під наглядом міністра праці та соціальних питань та верховного урядовця і допомагає близько 500000 шукачам роботи щороку [2]. Служба зайнятості в Ізраїлі відповідає за координацію та регулювання ринку праці в країні.

Ринок праці в Ізраїлі процвітає та є прибутковим, особливо в технологічному та економічному секторах. Її називають країною-початківцем у світі, що є гарною новиною для тих, хто має

підприємницький дух і для тих, хто працює як самозайнятий. Якщо ви плануєте працювати як самозайнята особа в Ізраїлі, ви самі несете відповідальність за сплату внесків на соціальне страхування. Це гарантує, що ви маєте право на певні пільги в системі. Робочі дні в Ізраїлі фактично з неділі по четвер. Деякі люди навіть працюють у п'ятницю вранці. Середня зарплата в цій країні становить 10 780 ILS – Новий ізраїльський шекель дорівнює (108 092,21 грн в Україні) на місяць [3].

Біржа праці в Ізраїлі має деякі особливості порівняно з іншими країнами. Основні з них:

- низька безробітність: в Ізраїлі низький рівень безробіття – менше 6%. Це пов'язано зі сприятливими умовами для бізнесу, наявністю великої кількості стартапів та інвестицій в розвиток нових технологій;

- велика кількість іноземних працівників: у Ізраїлі працює багато іноземних працівників, які приїхали за роботою. Вони можуть отримувати вищу зарплату, ніж місцеві жителі;

- розвинена система соціального захисту: в Ізраїлі розвинена система соціального захисту, яка забезпечує громадянам безпеку та підтримку у випадку втрати роботи;

- конкурентний ринок праці: ринок праці в Ізраїлі конкурентний, що забезпечує високу якість роботи та відповідну зарплату;

- сильна технічна галузь: у Ізраїлі розвинена технічна галузь, тому роботи в цій сфері є досить багато;

- зростаючий сектор послуг: в Ізраїлі зростає сектор послуг, зокрема, туризм, фінанси, страхування та інше.

Аналізуючи біржу праці Ізраїлю, можна зазначити, що це дуже конкурентний ринок з великою кількістю працівників з високою кваліфікацією. З одного боку, це може бути вигідно для компаній, які шукають талановитих працівників. З іншого боку, це може бути складним для працівників, які не мають відповідної кваліфікації. Для отримання дозволу на роботу іноземцям необхідно мати відповідну кваліфікацію та надати документи, які підтверджують право на працевлаштування. Крім того, роботодавці мають обов'язок заповнювати формуляри і забезпечувати дотримання прав працівників.

Законодавство Ізраїлю забезпечує рівність в оплаті праці та забороняє дискримінацію на основі раси, національності, статі, віку та інших ознак. Роботодавці мають обов'язок надавати працівникам соціальні гарантії та страхувати їх від нещасних випадків на роботі. Для покращення ситуації на ринку праці, уряд Ізраїлю розробив різні програми, які допомагають безробітним знайти роботу. Такі програми включають в себе підтримку

молодих спеціалістів, підвищення кваліфікації та розвиток малих і середніх підприємств.

Якщо взяти до уваги розвиток біржі праці Ізраїлю і біржі праці України, вони можуть бути значною мірою різними за деякими ключовими параметрами.

По-перше, рівень розвитку економіки в Ізраїлі є значно вищим, ніж у Україні, що може відобразитися на більш високому рівні зайнятості та ширшому спектрі можливостей для працевлаштування на біржі праці. По-друге, Ізраїль має дуже високий рівень імміграції, зокрема з країн колишнього СРСР, тому біржа праці може мати більш широкий спектр кваліфікованих працівників з різних країн, які можуть працювати на ринку праці. По-третє, система соціального захисту в Ізраїлі може бути більш розвиненою та забезпечувати більш високий рівень соціальної підтримки для безробітних та людей, які шукають роботу.

Загалом, біржа праці в Ізраїлі може бути більш ефективною та розвинутою в порівнянні з біржею праці України. Однак, враховуючи те, що це широке питання, відповідь на це може бути дещо складним та залежати від багатьох факторів, включаючи конкретні галузі промисловості, обсяги ринку праці та багато іншого.

Ізраїль має розвинену промисловість, зокрема в галузях високих технологій, наукових досліджень та розробок, фармацевтики та інших галузях. Крім того, Ізраїль є лідером в галузі інновацій та стартапів, що робить його важливим гравцем на світовому ринку. Ізраїль також має досить високий рівень експорту, зокрема в галузі високих технологій, яка становить значну частину експортної структури країни. Це дозволяє Ізраїлю займати стійке положення на світових ринках та забезпечує додатковий економічний розвиток.

Національне кіберуправління Ізраїлю відповідає за всі аспекти кіберзахисту в цивільній сфері, від формулювання політики та нарощування технологічної потужності до оперативного захисту в кіберпросторі. Вони надають послуги з усунення інцидентів і надають вказівки для всіх цивільних організацій, а також для всіх критично важливих інфраструктур ізраїльської економіки та працюють над підвищенням стійкості цивільного кіберпростору [4]. Загалом, рівень економіки Ізраїлю можна охарактеризувати як високий та стійкий, з великим потенціалом для подальшого розвитку.

Біржі праці Ізраїлю та України суттєво відрізняються за кількома параметрами, які розглянемо в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика діяльностей бірж праці Ізраїлю та України

Характеристики	Біржа праці Ізраїлю	Біржа праці України
Рівень безробіття (2021 рік)	5,3%	8,1%
Середня заробітна плата (початок 2022 року)	3700\$	450\$
Робота	Більше можливостей отримання роботи високої якості та високооплачуваних робіт, таких як ІТ-розробка, медичні послуги та інші.	Менші можливості отримання роботи високої якості та високооплачуваних робіт, таких як ІТ-розробка, медичні послуги та інші. Менш розвинені ці галузі (на стадії розвитку).
Система найму працівників	Агентства, укладання контрактів.	Сайти з пошуку роботи, соціальні мережі.
Рівень регулювання	Чіткі правила, що стосуються охорони праці, оплати праці та інших соціальних гарантій.	Достатньо високий, але в той же час можна знайти деякі недоліки у законодавстві та практиці застосування законів.

Ізраїль має кілька переваг у своїй біржі праці, які Україна може взяти на увагу для покращення власної ситуації:

1. Сприяння розвитку високотехнологічного сектору: в Ізраїлі дуже розвинений високотехнологічний сектор, що створює багато високооплачуваних робочих місць. Україна може взяти на увагу розвиток власного високотехнологічного сектору, щоб створити більше високопродуктивних робочих місць.

2. Сприяння міжнародному співробітництву: в Ізраїлі діє програма «Маверик», яка пропонує компаніям фінансову підтримку для залучення міжнародних працівників. Це допомагає компаніям залучати талановитих людей з-за кордону, що збільшує конкурентоспроможність ізраїльського ринку праці. Україна може також розглянути можливість підтримки компаній у залученні міжнародних працівників [5].

3. Розвиток програм підготовки працівників: в Ізраїлі діє програма «Сфера», яка допомагає молодим людям отримувати навички та знання в області інновацій, що допомагає їм знаходити високопродуктивну роботу в високотехнологічному секторі. Україна може взяти на увагу розвиток власних програм підготовки працівників для стимулювання розвитку високотехнологічного сектору та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Національний інститут стратегічних досліджень. *Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи*. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendentsiyi-ta-perspektyvy>.

2. Ізраїльська служба зайнятості. *Israeli Employment Service*. URL : https://www.gov.il/en/departments/employment_service/govil-landing-page.

3. InterNations. *Ваш путівник щодо роботи та пошуку роботи в Ізраїлі*. URL : <https://www.internations.org/israel-expats/guide/working>.

4. Національне кіберуправління Ізраїлю. *Israel National Cyber Directorate*. URL : https://www.gov.il/en/departments/israel_national_cyber_directorate/govil-landing-page.

5. Crunchbase. *Програма «Маверик»*. URL : <https://www.crunchbase.com/organization/maverick-ventures-israel>.

УДК 334.021

Надія Олійник,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ПОБУДОВА РОБОТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ЗАСАДАХ ТЕХНОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Сучасні умови ринкового середовища вимагають змін та адаптації будь-якої організації до постійних умов її функціонування, що зумовлює потребу в розробці принципово нових підходів до побудови організації на засадах технологічних міркувань як основного важеля успішності та конкурентоздатності. Побудова організації вимагає поєднання середовищних сил, технологічних факторів та вибору стратегії. При цьому технологічні міркування важливі при виборі побудові організації. Потенційний вплив трьох технологічних змінних – невизначеності потоків роботи, невизначеності завдань і взаємозалежність завдань (об'єднаної, послідовної, перехресної) може бути значним при побудові організації.

Проблеми організаційних процесів та становлення системи управління персоналом займають важливе місце у працях провідних українських вчених, серед яких варто зазначити праці таких дослідників, як В. В. Адамчук, С. Г. Дзюба, П. В. Журавель, Д. М. Іванцевич, В. М. Колпаков, О. В. Крушельницька, М. Г. Рак, Л. М. Шимановська-Діанич та інших. Також дослідники (В. В. Близнюк, Д. П. Богиня, О. А. Грішнова, А. М. Колот, О. Ф. Новікова, А. А. Чухно) неодноразово зверталися до питань управління персоналом на підприємствах різних організаційно-правових форм власності, де частково розглядалася побудова

організаційної структури. Проте окремі питання щодо удосконалення побудови організації з врахуванням технологічних підходів напрямів управління персоналом в сучасних умовах господарювання недостатньо вивчені й вимагають ґрунтовного опрацювання.

Побудову роботи в організації визначає для працівників цілі і завдання, очікувані міжособові взаємини та взаємозв'язок між завданнями. Вони здійснюються щоразу, коли працівнику доручають роботу, дають вказівки, надають повноваження виконати завдання, або досягти мети. Свідомо чи несвідомо менеджери, члени команди й інші можуть змінити робоче завдання працівника, вносячи зміни в завдання і засоби найефективнішої реалізації їх, менеджери і команди мають знати, як конкретно будувати та перебудувати роботу, щоб вона була щонайкраще вмотивованою, значущою та продуктивною [1].

Таким чином, при побудові роботи необхідно враховувати потреби та цілі і працівника, і організації. Саме побудова роботи є одним із важливих елементів організаційних процесів, спрямованих на перебудову самої організації. *Перебудова* передбачає радикально новий погляд на організації, включаючи відхід від застарілих правил, покладених в основу взаємозв'язків між завданнями і попередніх способів виконання завдань. Мета перебудови – ліквідувати бар'єри (або уникнути виникнення бар'єрів), що відділяють працівника від клієнтів. Загальна побудова організації має спиратись на сукупності і потоки завдань, що створюють цінність. Термін на позначення цих потоків – *процеси*, що збільшують вартість і створюють цінність діяльності і завдань. Можна навести такі приклади процесів, як розробка продукту, залучення клієнтів, виконання замовлень тощо.

Важливо розглянути загальні риси п'яти поширених *підходів до побудови роботи*, а саме [2]:

1) *Ротація* – перехід працівників від однієї роботи до іншої, що надає їм можливість виконувати різноманітні завдання. Цей підхід характеризується низьким рівнем складності, оскільки його головною метою є зміна працівниками праці без зміни посади. Найчастіше ротація має на меті урізноманітнити роботу, щоб уникнути нудьги. Однак, якщо всі завдання схожі й рутинні, ротація не дасть бажаного ефекту;

2) *Проектування роботи* зосереджує увагу на завданнях, які мають бути виконані а також методах, які слід застосувати, розподілі роботи між працівниками, улаштуванні робочого місця, стандартах продуктивності та взаємозалежності залежності між людьми та машинами. Аналітики часто досліджують ці фактори побудови роботи за допомогою хронометражу рухів робітника, визначаючи час, необхідний на виконання кожного

завдання та рухи, необхідні для ефективного виконання кожного завдання.

3) Збільшення кількості різних завдань, які виконуються працівником, називають *розширенням роботи*. Хоча те, що розширення роботи як підхід часто дає позитивні наслідки, працівники можуть виступати проти нього. Деяким працівникам видається, що розширення роботи просто додає рутинних, монотонних завдань до їхньої і без того монотонної роботи. Інші вважають, що воно заважає їм виконувати свою роботу автоматично. Якщо розширена робота вимагає більшої уваги та концентрації, ніж та, яку вони виконували спершу, то деякі працівники можуть сприймати її як таку, що дає шанс виявити себе, тоді як інші можуть негативно поставитися до збільшення вимог, які до них висувають.

4) *Збагачення роботи* визначається як надання можливості працівникам узяти на себе більшу відповідальність за планування, організацію, контроль та оцінку їхньої власної роботи. Техніка, яка застосовується для збагачення роботи, часто специфічна для конкретної роботи, що зазнає перебудови.

5) В основі *соціально-технічних систем* лежить засновок про те, що кожна організація складається з людей із різними здібностями (соціальна система), які застосовують інструменти, машини та методи (технічна система) для виробництва товарів або надання послуг, які користуються попитом клієнтів. Таким чином, соціальні та технічні системи необхідно будувати у взаємозв'язку і з урахуванням вимог усіх зацікавлених, які складають внутрішнє середовище. Значною мірою цей метод побудови роботи визначає ефективність організації. Всі організації є соціально-технічними системами, але не всі вони відображають принципи, покладені в основу цього підходу.

Фундаментальною метою аналізу соціально-технічних систем є відбір з-поміж можливих найкращої, що відповідає наявним технологіям, людям та потребам організації. Визначально важливим аспектом цього підходу є визнання взаємозалежності завдань як основи для формування команд. Після їх сформування розглядаються специфічні завдання, які мають бути виконані членами команди, а також зв'язки між всіма цими завданнями. Найуспішніше цей підхід (так само як і підхід, в основі якого лежить збагачення роботи) застосовується в промислових організаціях. Підхід, що спирається на соціально-технічні системи, наголошує на визначенні вимог зовнішніх зацікавлених (клієнтів, постачальників, власників акцій, регулювальних органів, кредиторів тощо), а також внутрішніх змін, необхідних для задоволення цих вимог.

Враховуючи вище вказані підходи до побудови роботи, розглянемо технологію організаційних процесів в управлінні. Як відомо, застосування

техніки, знарядь і машин для трансформації об'єктів (матеріалів, інформації та людей) визначається як *технологією*. Отже, технічна система будь-якої організації складається із знарядь, технічних прийомів, методів, процедур і машин, що застосовуються працівниками для придбання вхідних ресурсів, трансформації ресурсів у вихідний продукт і надання товарів чи послуг клієнтам і споживачам. Особливості технології та побудови роботи пов'язане з концепціями невизначеності потоку роботи, невизначеності завдань, взаємозв'язку між завданнями та побудовою роботи. Розглянемо, як для реалізації цих концепцій застосовуються різні інформаційні технології.

Важливо зазначити, що невизначеність потоку роботи характеризується ступенем обізнаності працівника з тим, коли надійдуть ресурси і коли потрібно буде розпочинати їх обробку. Коли невизначеність потоку роботи незначна, свобода дій (самостійність) працівника у вирішенні питань про те, яке завдання буде виконуватися, коли і де, незначна. Натомість невизначеність завдань – це ступінь обізнаності працівника з тим, як виконувати роботу і коли вона має бути виконана. При невисокій невизначеності завдань працівник досить добре знає, як досягти бажаних результатів. Завдяки навчанню та широкому застосуванню стандартизації робіт керівництво намагається звести до мінімуму невизначеність вказаних завдань. Однак коли робітники організації, вивчаючи проблеми і вдосконалюючи процедури, задіяні в команді та взаємозалежні, тоді невизначеність завдань у них вища. На такому заводі часто практикують залучення команд до участі в розробці пропозицій, спрямованих на постійне вдосконалення, що є складником загального якісного керівництва.

При високій невизначеності завдань існує обмаль заздалегідь визначених шляхів виконання завдань (а то й немає жодного). Це означає, що від працівника часто вимагається досвід, розсудливість, інтуїція й уміння розв'язувати проблеми.

Основні комбінації невизначеності потоку роботи та невизначеності завдань подані на рисунку 1. У кожній із чотирьох клітинок наведено приклад робіт, що переважно підпадають під дану категорію. Варто уникати стереотипів: не оцінюйте конкретну роботу лише за позицією, яку вона займає в сітці. Перебудова часто змінює роботу і позначається на рівні притаманної їй невизначеності потоків роботи та завдань. Різні види адміністративної роботи, включаючи деякі посади вищого керівництва, можуть перебувати на сітці в різних місцях, починаючи від верхнього правого кутка в клітинці 3 і до середини сітки. Крім того, деякі роботи неможливо чітко вписати в жодну клітинку. Наприклад, роботу аудитора з бухгалтерської фірми можна загалом розмістити десь посередині сітки.

Невизначеність завдань	Інженер-конструктор Викладач 2	Керівник вищої ланки Учений дослідник 3
	Робітник конвеєра Охоронець 1	Касир банку Митний брокер 4
	<i>Низька</i>	<i>Висока</i>

Рис. 1. Технологічна структура та побудова роботи

Джерело: складено автором на основі [3, с. 504]

Програми збагачення роботи загалом спрямовані на збільшення невизначеності завдань і/або невизначеності потоків робіт. Хоч працю робітника конвеєра, розміщену в клітинці 1 рисунка 2, можна збагатити, все ж вона однаково загалом класифікуватиметься як робота того типу, що визначається клітинкою 1. Деякі працівники, чия робота класифікується як тип клітинки 3, ризикують зазнати стресу від надто високої невизначеності потоків роботи та завдань.

При цьому, варто звернути увагу на взаємозалежність між завданнями, що визначається як ступінь, до якого для виконання роботи необхідно задіяти двох чи більшу кількість працівників для прийняття рішення та співпраці. Три основні типи взаємозалежних зв'язків між завданнями включають: об'єднаний, послідовний і перехресний. *Об'єднана взаємозалежність* – це така взаємозалежність, при якій працівник (або команда) діє незалежно від інших при виконанні завдання чи завдань. При *послідовній взаємозалежності* необхідно, щоб працівник (або команда) виконували певні завдання, перш ніж інші працівники (або команди) виконають свої. Інакше кажучи, вихідний продукт одних працівників (команд) стає вхідним ресурсом для інших працівників (команд). У деяких технологіях масового виробництва послідовність взаємозалежностей в'яжеться у довгий ланцюг. При *перехресній взаємозалежності* вихідний продукт однієї особи (або команди) стає вхідним ресурсом іншої (інших) і навпаки. Перехресна взаємозалежність поширена у повсякденному житті. Перехресна взаємозалежність часто потребує високого ступеня співпраці, спілкування та командного прийняття рішень.

При побудові роботи необхідно враховувати невизначеність завдань, невизначеність потоків роботи і/або взаємозалежність завдань. Збільшення

об'єднаної взаємозалежності зменшує обсяг необхідної координації між роботами. Зменшення координації означає для працівників зменшення невизначеності потоків роботи. Нові інформаційні технології часто змінюють ступінь взаємозалежності завдань і зменшують невизначеність потоків роботи.

Список використаних джерел:

1. Гуторова О. О. Менеджмент організації : навч. посіб. Харків : ХНАУ, 2017. 267 с.
2. Колот А. М., Грішнова О. А., Герасименко О. О. та ін. Економіка праці та соціально-трудова відносини : підручник / за наук. ред. А. М. Колота. Київ : КНЕУ, 2009. 711 с.
3. Організаційна поведінка / Дон Гелрігел та ін; перекл. з англ. І. Тарасюк. М. Зарицка, Н. Гайдукевич. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 726 с.
4. Організаційна поведінка: навч. посіб. / Укладач М. В. Матушкіна, Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. 200 с.

УДК 314.1:330.3

Лариса Шамілева,

кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України,

Олена Хандій,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу

Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля,

провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ГІДНОЇ ПРАЦІ ТА ЯКОСТІ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ ЗА ПЕРІОДАМИ ТРУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Якість трудового життя (ЯТЖ), як узагальнене поняття характеризує рівень задоволеності працівника умовами та змістом своєї трудової діяльності. Вона визначається сукупністю якостей, які характеризують умови трудової діяльності в самому широкому розумінні та забезпечують реалізацію інтересів та потреб працівника. У визначеному контексті ЯТЖ включає чотири взаємопов'язані аспекти:

- економічний – задоволеність працівника змістом та оплатою праці;
- гуманістичний – змістовна та цікава праця;

- медично-профілактичний – збереження фізичної та інтелектуальної працездатності працівника;

- демократичний – участь працівника спільно з роботодавцем в процесах управління.

Забезпечення високої якості трудового життя базується на наступних принципах:

- робота повинна бути творчою та змістовною;

- винагорода за труд має бути адекватною витратам праці та її продуктивності, відповідати професійно-кваліфікаційному рівню працівника;

- робота повинна включати можливість безперервного підвищення кваліфікації та освіти працівника;

- працівник має можливість брати участь в прийнятті управлінських рішень;

- умови, в яких ведеться робота, повинні бути здоровими та безпечними.

Концепція ЯТЖ базується на визначенні сукупності показників, які характеризують рівень організаційних, соціальних і психологічних умов праці та оцінку їх впливу на кінцеві результати виробництва чи трудової діяльності. Виходячи з цього, розглядається три рівні визначення та оцінки показників якості трудового життя:

1. *З позиції працівника* сукупність показників включає: рівень задоволеності працею, можливості особистого та професійного розвитку та самовираження, забезпечення кар'єрного зростання, гідну оплату праці, відсутність стресових ситуацій на виробництві, психологічний клімат, змістовність праці, участь працівника в прийнятті управлінських рішень, позитивний вплив на особисте життя, безпечні умови праці, повагу до працівника, можливість соціального захисту та інше.

2. *З позиції роботодавця* оцінка ЯТЖ базується на наступних оцінках: ефективність та продуктивність праці, професійна адаптація працівників, плинність кадрів та трудова дисципліна, кількість конфліктів, відсутність випадків виробничого саботажу, страйків, рівень відчуження праці, ступінь ототожнення цілей та інтересів працівника з цілями підприємства, рівень виробничого травматизму та профзахворювань, наявність (відсутність) соціального пакету, довіра до керівництва, розвиток та ефективне використання кадрів й інше.

3. *З позиції суспільства в цілому* якість трудового життя визначає якість

та рівень життя в цілому, вартість споживчого кошика, рівень якості робочої сили, вартість системи соціального захисту працівників та їх сімей, споживчу поведінку населення, соціальну адаптацію, відчуження від суспільства, ступінь задоволеності життям в цілому.

Виходячи з наведеної класифікації рівнів визначення ЯТЖ можна деталізувати окремі їх складові. З точки зору окремого працівника, основні елементи, з яких складається рівень якості трудового життя, такі:

- умови праці;
- система мотивації;
- змістовна та різноманітна трудова діяльність;
- рівень контролю з боку роботодавця;
- доступність та можливість використання соціальної інфраструктури;
- всебічний розвиток працівника;
- взаємовідносини в колективі;
- можливість співробітників брати участь в житті компанії, підприємства.

Найважливіші елементи ЯТЖ для роботодавців пов'язані з відсутністю конфліктів на підприємстві та незначною плинністю кадрів, а на рівні суспільства – забезпеченням високої якості життя населення.

Основним підґрунтям та умовою забезпечення високої якості трудового життя є вимоги гідної праці, які обов'язково доповнюються суб'єктивною оцінкою працівника. Необхідно звернути увагу, що основні вимоги гідної праці відносяться до всього трудового процесу, який включає:

- умови та можливості забезпечення трудової діяльності;
- безпосередньо трудову діяльність;
- можливості забезпечення гідного рівня життя працівників в післятрудоий період.

Відповідно до основної концепції гідної праці [1] можна виокремити основні її складові за кожним періодом трудового процесу, які наведені в табл. 1.

Основні елементи першого блоку (п.п. 1.1–1.3) визначають можливість зайнятості для кожної людини, яка бажає працювати, доступність до робочих місць, при цьому обов'язковою умовою є вільний вибір місця роботи та виключення неприйнятних форм праці. Забезпечення цих вимог та умов залежать від наявності роботи, робочих місць та прийнятих рамок зайнятості.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика гідної праці та якості трудового життя за періодами трудового процесу

Складові та базові елементи		
гідної праці	якості трудового життя	
	об'єктивні складові	суб'єктивні складові
1. Дотрудовий період		
<p>1.1. Можливість одержати роботу, тобто можливість зайнятості для кожної людини, яка бажає працювати.</p> <p>1.2. Праця в умовах свободи, - праця має бути вільною та вільно обраною.</p> <p>1.3. Відсутність неприйнятних форм праці, примусової, дитячої, рабства</p>	-	-
2. Трудова діяльність		
<p>2.1. Продуктивна праця, яка дозволяє заробляти тим, хто працює належні кошти</p> <p>2.2. Рівність у праці, справедливі та рівні можливості на виробництві, відсутність дискримінації на робочому місці та у доступі до роботи</p> <p>2.3. Безпека на виробництві, сприяння збереженню здоров'я та працездатності</p> <p>2.4. Стабільність і захищеність на робочому місці, гідна тривалість робочого часу</p> <p>2.5. Можливість гармонійного поєднання трудової діяльності з сімейним життям</p> <p>2.6. Свобода вступу до організацій для колективного представництва своїх інтересів</p> <p>2.7. Уважне ставлення до працівників та їх проблем</p> <p>2.8. Участь працівників у прийнятті управлінських рішень</p> <p>2.9. Соціальний захист і соціальні гарантії</p>	<p>Основні складові, які представлені в п. 2.1-2.9 концепції гідної праці є одночасно базовими умовами забезпечення якості трудового життя, які включають такі елементи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - безпечні умови праці - організація трудової діяльності - система мотивації - змістовна та різноманітна робота, яка відповідає професійно-кваліфікаційному рівню працівника - можливість безперервного підвищення професійного рівня та освіти - доступність та можливість використання соціальної інфраструктури - взаємовідносини в колективі 	<p>Рівень задоволеності працівником:</p> <ul style="list-style-type: none"> - умовами та організацією трудової діяльності, безпечними умовами праці, тривалістю робочого часу; - змістом роботи, її відповідністю професійно-кваліфікаційному та освітньому рівню; - можливостями особистісного, кар'єрного професійного зростання; - рівнем оплати праці та наявністю соціального пакета; - справедливим ставленням до працівників - відсутністю стресових ситуацій на виробництві; - прийнятним психологічним кліматом в колективі; - можливостями поєднання трудової діяльності з особистим та сімейним життям; - можливістю участі в прийнятті управлінських рішень; - можливістю забезпечення соціальними гарантіями та соціальним захистом працівника
3. Післятрудоий період		
<p>3.1. Забезпечення пенсій</p> <p>3.2. Заходи із захисту та фінансової допомоги у разі втрати працездатності, погіршення стану здоров'я, втрати роботи чи засобів існування окремих вразливих груп</p>	<p>Соціальний захист та виконання соціальних гарантій в післятрудоий період</p>	<p>Задоволеність рівнем соціального захисту</p>

Базові елементи забезпечення гідної праці безпосередньо в процесі трудової діяльності (п.п. 2.1–2.9) визначають, наскільки гідною є праця в забезпеченні продуктивної зайнятості як головного джерела доходу та високої якості життя, що характеризується достатніми рівнями матеріального забезпечення, соціальним визнанням та самоповагою.

Особливе місце в структурі вимог гідної праці посідають складові, які пов'язані з можливостями матеріального забезпечення та соціального захисту працівників за межами трудової діяльності. Це – можливості пенсійного забезпечення, соціального захисту та фінансового забезпечення у разі погіршення здоров'я, втрати працездатності чи засобів існування окремих вразливих верст (п.п. 3.1–3.2).

Основні умови забезпечення гідної праці є *обов'язковими базовими умовами та складовими якості трудового життя*, які деталізуються за окремими елементами. Серед них це можливості, які створюються на робочому місці для особистого та професійного розвитку, змістовна робота, що відповідає професійно-кваліфікаційному рівню, дієва система мотивації до професійного зростання та особистого розвитку, що супроводжується зростанням продуктивності праці та винагороди за працю. Особливе місце в забезпеченні ЯТЖ посідають безпечні умови праці, організація трудової діяльності та взаємовідносини в колективі.

Обов'язковою складовою якості трудового життя є *суб'єктивна оцінка працівником* ступеня задоволеності наведеними вимогами до забезпечення ЯТЖ. Вона визначається рівнем задоволеності умовами праці, – наскільки вони безпечні, яка тривалість робочого часу, відпусток, робочого тижня чи існують можливості для кар'єрного та професійного зростання. Особливу значущість мають суб'єктивні оцінки, які пов'язані з оцінкою достатності чи недостатності рівня оплати праці, доступності соціального пакету, психологічного клімату в колективі та справедливого ставлення до працівників.

Для стабілізації ринку праці в контексті забезпечення гідної праці та якості трудового життя необхідно [2]: формування конкурентоспроможного та інвестиційно-привабливого середовища для створення якісних робочих місць; планування та впровадження процесів реінтеграції населення з тимчасово окупованих територій з обов'язковими програмами працевлаштування; стимулювання підприємництва з обов'язковим залученням донорських засобів для створення сучасних робочих місць; створення програм для зайнятості ВПО для стимулювання їх повернення в постійні місця проживання; відновлення параметрів ринку праці на якісно новому рівні; створення інформаційного забезпечення для кількісних оцінок

чисельності робочої сили, її складу за статеві-віковими, освітніми та професійно-кваліфікаційними групами та розподілом за регіонами країни, визначення можливих обсягів попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці в період повоєнного відродження; прогнозування потреб в робочій силі згідно з вимогами нової реальності, роботодавця та держави; розробка та втілення інтегрованих програм, які зорієнтовані на створення умов зайнятості з можливістю одержання доходів в межах соціальних стандартів, підтримки достатнього матеріального рівня працівника та членів сім'ї й соціального забезпечення; розробка програм повернення зовнішніх мігрантів, створення соціально-економічних умов для повернення; створення соціально-економічних умов та розробка механізмів (економічних, фінансово-податкових, адміністративно-правових, інституціональних) для зростання формальної та обмеження тіньової зайнятості; створення умов та можливостей для забезпечення гідного рівня пенсійного забезпечення населення.

Список використаних джерел:

1. Достойный труд: Доклад Генерального директора на 87-й сессии Международной конференции по труду. Женева: МОТ, 1999. 33 с.
2. Становлення нової якості трудового життя під впливом цифрових трансформацій. Звіт про науково-дослідну роботу під кер. О.Ф. Новікової. ІЕП НАН України. Київ, 2021. 174 с.

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 5.
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ І
ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ
БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА

УДК 331.101.3

Monika Moravanská,
Ing., Doctoral Student, Slovak University of Agriculture,
Faculty of Economics and Management,
Matej Čereš,
Ing., Doctoral Student, Slovak University of Agriculture,
Faculty of Economics and Management,
Mária Šajbidorová,
doc. Ing., PhD., Associate Professor, Slovak University of Agriculture,
Faculty of Economics and Management, Nitra, Slovakia

MOTIVATION TABLE AS A TOOL FOR LEADING PEOPLE
– CASE OF SLOVAKIA

Human resource management is considered as a resource for the management of the organization. The new status of HR work is manifested by the importance of people and the human workforce, who become the most important production input [1]. Neuroscience plays an important role in human resource management. Many experts agree that it is the science of human resources. Organizations can be considered as a large ecosystem in which different people with different skills, behaviors, attitudes, and emotions work together. In this ecosystem, HR managers are responsible for leading people at work to higher performance. Today, the goal of organizations is not only to improve the economy, but also to create positive social impact. Many companies are using neuroscience theories to manage human resources [2].

Theoretical framework

Motivation can be described as a state of being that urges people to invest their energy and time in the pursuit of a goal. The higher the motivation, the more likely it is that a person will reach a result with constant or increasing force [3, 4]. In order to set motivation correctly, it is necessary to know the incentives that contribute to motivation, as well as those that hinder it. These incentives or motivational factors focus on satisfying or inhibiting human needs [5, 6]. Employees' performance depends on their knowledge of working conditions and their motivation to work [7]. The best employee motivational tools include job

security, good salary, bonuses, opportunity for growth recognition and management support [8].

According to them, due to the fact that it contains psychology, management and human resources science, it is hard to be precise in definition of personnel diagnostics. In practice, we often encounter cases where personality diagnosis already belongs to professionals in the field of psychology, as it overlaps with psychological diagnosis [9].

Diagnostic methods are used in practice to identify personal, social and professional characteristics. The perception of diagnosis in society is finding faults and negative differences from others. This is based on a perspective where we associate the term with medical diagnosis, which looks for negative differences from the normal [9].

Diagnostic methods are intended to provide information for two purposes: selecting employees for a desired position and developing them. However, the authors point out that the misuse of methods to reduce the work team is unethical. They consider as a more ethical option the practice of replacing the original positions with new ones where the job description changes [10].

Nowadays, human resource management is adapting to the conditions of globalization and the introduction of technology. Among the main trends, he includes assesment centres, which translates as a diagnostic-training programme based on testing individual job applicants, most often for managerial positions. Its essence lies in the assessment of the processes by which candidates solve assigned tasks and activities. This method is also often used to determine whether an existing managerial post is adequately filled directly in the company [11]. Case studies, knowledge and skills tests, individual interviews, team games, tests, questionnaires and others are used.

Personnel diagnostics can be a tool to identify the right motivators, leadership and training methods. By finding out personal, social and professional characteristics, it helps to better specify the job description for individual employees. It is particularly useful in the selection of new employees or the development of employees already working in the company.

Methodology

We decided to use the "motivation table" method on the basis that it is not very widespread in the conditions of Slovak enterprises, but it is very effective. Employees generally avoid various tests and surveys because they are afraid of being dismissed. They think that such surveys are just a management tool to identify individuals they want to dismiss [12]. That is why we consider that personnel diagnosis and its methods, which at first glance may seem so irrelevant to the respondent, will provide honest answers.

The Motivation Table method finds very good use in testing differently mature individuals with different professional and life experiences. It is a project-based method, suitable for both group and individual assessment. It will take no more than 35 minutes to complete, depending on the general overview of the person being tested. The speed of completion is also influenced by the ratio of introversion to extroversion. It has the advantage of not focusing on correct or incorrect answers. Therefore, it is considered a method that will have very little effect on a good result in a selection interview. Tested individuals often only understand what they have revealed about themselves at the end of filling in the table [9].

Main characteristics measured:

- Personality: Adaptation to the environment, openness to new stimuli, stability in decision-making and thinking, creativity, dominance, strategic thinking, analytical thinking, logical thinking, operational decision-making, concentration, consistency;

- Social: improvisation, risk-taking, empathy, constructive problem-solving, communication skills in the sense of negotiation, independent thinking;

- Professional: Career growth orientation, focus on personality development «in breadth», ability to act as an informal authority, high need for performance, planning, motivation (there is a specific table for motivation).

We selected the motivation table for its ease of development by the manager. The task is not complicated and the elaboration is not too time-consuming. On the other hand, it provides a high narrative value:

- Materials: Stationery, A4 paper for each person tested, pencil to make the table

- Task: It is important not to reveal the name of the activity. Instructions are given without further unnecessary explanation of the reasons. Hand out a pencil and paper to each test person. Place the paper in front of each person in the same way - in portrait orientation.

The assignment for the managers, which is just read to them, is: *«Each of you has been given a blank paper. Divide this into 11 columns and 10 rows. Choose a size so that you can fit roughly 1-2 words in the resulting box. In the first column, write the first 10 occupations you can think of. In each row, for each occupation, write ten characteristics that you value about it that you think are interesting. You may not be able to fill in all 10 blanks, but try. If you find some words repeated in more than one occupation, it doesn't matter at all, but try not to do it too often».*

The manager will have plenty of time to complete the table, we won't limit him. The result will be one sheet of A4 paper on which the manager will fill in the table with occupations and characteristics.

We diagnosed 100 managers from different companies in Slovakia with the motivation table.

In the first phase, we focus on the speed of work of individual managers, their promptness with which they set to work. Thus, we ascertain the openness to new ideas and the speed of adaptation. According to the pressure on the pencil it is possible to determine the level of dominance, high need for performance. According to the size of the table we find out the level of self-assertion, since we can assume a correlation with how a given manager takes from the offered space on paper, as well as how he can take space in his personal and professional life. The more meticulous the manager, the more accurately he or she will mark out the columns and rows at the beginning of his or her work; a creative or improvising manager, on the other hand, will do it by eye, or will additionally finish the columns and draw the rows. A natural sense of editing is well detected in this section.

In the second phase, we deal with each table separately. We carefully read the completed characteristics and form them into categories, i.e., superordinate concepts. This means that we will associate those words that express a similar or the same characteristic. The categories that are most numerous indicate the intrinsic, real motivation of the person being tested. Very often it happens that the presented and the intrinsic motivation differ from each other – however, it is not the person's attempt to lie or obfuscate, but the influence and pressure of the social environment.

If one encounters a vague and undefined assessment, this is fine. That too is a correct answer. The person in question does not really need to be explicit.

Findings

We collected all the most frequently used characteristics mentioned by managers in the motivation table and investigated the frequency of their occurrence. Based on this, we can give an overview of the most frequently used terms [Table 1].

Table 1

Motivational factors of managers

term	the proportion of managers who used the term
<i>precision, accuracy</i>	86%
<i>friendliness</i>	57%
<i>skill, dexterity</i>	48%
<i>empathy</i>	48%

Managers most frequently mentioned terms related to precision and accuracy, up to 86% of all managers tested. 57% of them also mentioned friendliness. Based

on these data, it can be concluded that managers are most motivated at work when tasks are completed with precision and there is a friendly atmosphere in the workplace.

Regarding the individual assessment of managers and their motivation, we can see in the figure that most, up to 48% of the managers we tested, would put themselves in the category of «having an impact». These managers, when filling in the motivation table, most frequently mentioned terms such as manage, punctuality, skillfulness. 38% of the managers we tested could be placed in the «kind type» category. The motivation tables of these managers contained the most frequent expressions such as friendliness, empathy, helpfulness. The last 14% of managers we cannot place in either category, or better said, we could place them in both. The spectrum of their motivational factors is very broad and individual from manager to manager.

If we split managers by gender, we found that 78% of women are in the kind category in terms of motivation and 22% are most motivated by influence and power in the company. For men, we found that up to 67% of them could be categorized as having influence. This means that they are most motivated by the ability to lead and influence what happens in the business. Only 8% of them could be categorized as the benevolent type, where the strongest motivators are related to interpersonal relationships. 25% of the male managers we could not classify accurately, as none of the categories were dominant in their statements. We made the division of managers into these categories based only on the words they used most frequently when giving the characteristics of each occupation in the motivation table.

Conclusion

Motivational factors for managers such as precision, experience, friendliness and empathy are, in our opinion, natural, as they are based on the assumptions that are placed on the manager's position. However, we assess positively that, despite expectations, it is these motivational factors that motivate managers to achieve results. They are satisfied with their work when it is done professionally and to a high standard and when it is carried out in a friendly working environment.

References:

1. KOUBEK, Josef. 2009. *Řízení lidských zdrojů – Základy moderní personalistiky*. 4. vyd. Praha: Management Press.
2. SEHRAWAT, Poornima – PILLAI, Rajasshrie. 2019. Implications for human resource management practice: using a neuroscientific lens. In *Development and Learning in Organizations* [online], vol. 33, no. 4, pp. 9-12 [cit. 2021-11-27]. ISSN 14777282. Dostupné na: <https://doi.org/10.1108/DLO-11->

2018-0152.

3. BLÁHA, Jiří. 2013. *Pokročilé řízení lidských zdrojů*. Brno: Edika, ISBN 978-80-266-0374-0.

4. ROBBINS, Stephen P.; COULTER, Mary. *Management 13E*. Pearson India, 2017, s. 148, ISBN 9780135581858.

5. URBAN, Jan. 2017. *Motivace a odměňování pracovníků: co musíte vědět, abyste ze svých spolupracovníků dostali to nejlepší*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-271-0227-3.

6. QUINONES, Frank; SOSA-FEY, Josephine. PERFORMANCE MANAGEMENT SYSTEMS: WHAT IS THE IMPACT ON EMPLOYEE MOTIVATION, COMMITMENT, AND WORK PERFORMANCE?. *International Journal of Management and Human Resources*, 2018, 6.1: s. 99–111.

7. SHAHEEN, A., & FAROOQI, Y. A. [2014]. Relationship among employee motivation, employee commitment, job involvement, employee engagement: A case study of University of Gujrat, Pakistan. *International journal of multidisciplinary sciences and engineering*, 5[9], 12–18.

8. MULYANI, Sitti Rizki et al. 2019. The model of employee motivation and cooperative employee performance. In *Polish journal of management studies* [online], vol. 20, no. 2, pp. 379 - 390 [cit. 2021-10-07]. ISSN 2081-7452. Dostupné na: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000510862400032>.

9. EVANGELU, J. E. 2009. *Diagnostické metody v personalistice*. Praha : GradaPublishing, 2009. 176 s. ISBN 978-80-247-2607-6.

10. GRUBER, J. – KYRIANOVÁ, H. – FONVILLE, A. 2016. *Kvalitativní diagnostika v oblasti lidských zdrojů*. Grada Publishing a.s. 200 s. ISBN: 9788024752631.

11. RICHNÁK, Patrik. 2017. *Moderné trendy v riadení ľudských zdrojov*. In *Ekonomie a finance - výsledky výzkumu doktorandů* [online], vol 2, no. 1, pp. 1-10 [cit. 2021-10-25]. Dostupné na: <<https://www.vsfs.cz/prilohy/konference/richnak.pdf>>.

12. ÖLÇEKÇILER, Fatih. 2017. *Neuroscience studies in human resources management*. In *Neuroscience Academic a Business Solutions* [online]. © 2017 [cit. 2020-06-10]. Dostupné na: <<https://www.neuroscience.org.uk/neuroscience-studies-human-resources-management/>>.

Dmitrii Parmacli,

Doctor habilitat of Economic Sciences, Professor, Comrat State University,

Tatiana Dudoglo,

PhD in Economics, Associate Professor,
Comrat State University, Comrat, Moldova

PERCENTILE IS AN IMPORTANT INDICATOR IN COMPARATIVE ANALYSIS

In a comparative assessment of the performance of enterprises, it is generally accepted to compare the indicators of an individual enterprise with the average indicators for a certain population. The difference from the average indicators allows us to determine higher or lower results, and the degree of difference is a measure of the superiority or lag of a particular enterprise from the average for this population [1, p. 23–24]. However, the indicator obtained as a result of such an analysis is not a measure of its level. In this regard, it is important to give a comparative assessment of the analyzed indicator, reflecting its place among others.

As the experience of conducting statistical studies shows, it is important to give an objective assessment of a particular value in the sample. In such cases, a simplified ranking approach is used, which, quite obviously, does not allow one to detect the comparative advantages of the indicator. An indicator known as “percentile” was widely used in foreign practice, in the course of comparative analysis. The indicator was first used by Galton in 1885. The little popularity of the term in economic analysis is unfair, since it is often convenient to express the results of statistical research in percentiles.

A percentile is a measure where the percentage of the total values in the sample is equal to or less than this measure. For example, 90% of the data values are below the 90th percentile, and 10% of the data values are above the 10th percentile. Percentiles thus indicate the relative position of an individual value in a sample of a distribution series [1, p. 135].

Percentiles should not be confused with regular percentages. Percentile indicators have a number of advantages: they are easy to calculate and understand even for a relatively unprepared person. Their application is quite universal and it is suitable for any type of spreading rows. However, percentiles characterize only the relative position of the indicator in the sample, but not the magnitude of the differences between the individual values of the series.

The following formula used to calculate the percentile [2]:

$$P = \frac{n+0.5R}{N} \cdot 100,$$

where: n – the number of rows in which the value of the indicator is lower than the desired one;

R – the number of rows in which the value of the indicator is equal to the desired one;

N – total number of rows.

Consider two examples.

The first example. A group of 20 students received the following points on the exam in statistics: three students got 9.5 points, one student – 9.2; 2 students – 9.1; 2 students – 8.8; 1 student – 8.6; 2 students – 8.2; 3 students – 7.8; 2 students – 6.4; 2 students – 5.7; 1 student – 5.5; 1 student – 4.5 points. Student I. Kolesnikov received 9.2 points in the exam. He told his parents at home that his percentile on the exam was 85 (percentile = $\frac{17}{20} \cdot 100 = 85$) and explained that 85% of the students scored lower on the exam. As you can see, the percentile indicator is quite simple to use and quite understandable for people.

The second example.

Indicators of sunflower production in agricultural enterprises in the Comrat region for 2021 (cultivation area over 100 ha)

Area, ha	Productivity, c/ha	Grossharvest, t	Area, ha	Productivity, c/ha	Grossharvest, t
125	16,4	2050	100	27,0	2700
130	18,8	2444	264	28,2	7445
264	21,6	5702	230	28,3	6509
232	22,4	5197	568	28,5	16188
401	22,4	8982	458	29,3	13419
198	22,8	4514	738	29,5	21771
100	22,9	2290	166	29,9	4963
145	23,1	3350	115	30,1	3462
280	23,5	6580	380	30,4	11536
494	23,9	11820	360	30,5	10980
135	24,0	3240	370	30,6	11322
132	25,3	3340	160	33,1	5296
275	26,0	7150	116	33,7	3909
181	26,1	4724	188	34,5	6486
240	26,6	6384	112	37,9	4245
160	26,7	4272	280	39,3	11000
250	26,9	6725	330	45,1	14883
Average			255	28,2	7202

Source: data of the Department of Agriculture of ATU Gagauzia

At the SRL «Imperia Sud» enterprise, sunflower was cultivated on an area of 115 hectares and with a yield of 30.1 centners per hectare, the gross harvest

amounted to 3462 centners.

Finding the yield percentile value:

$$P = \frac{n+0.5R}{N} \cdot 100 = \frac{24}{34} \cdot 100 = 70,6$$

For gross harvest, the percentile is:

$$P = \frac{n+0.5R}{N} \cdot 100 = \frac{7}{34} \cdot 100 = 20,6$$

For area under cultivation, the percentile is:

$$P = \frac{n+0.5R}{N} \cdot 100 = \frac{4}{34} \cdot 100 = 11,8$$

Thus, along with the traditional method of comparative analysis, it is advisable to set the percentile value that reflects the place of a given business entity in the ranked range of the sample. The methodology for carrying out additional calculations is easy to use both for educational purposes and in production conditions.

References:

1. Parmakli D. M., Dudoglo T. D. Percentile is a little-known indicator in the domestic economic literature. Collection of articles of the international scientific-practical conference «Science, education, culture», dedicated to the 30th anniversary of Comrat State University, 2021.

2. Schmitt Yu. D., Limin Yan. Analysis of the efficiency of the main agricultural enterprises in the region. *Bulletin of TSEU*. 2007. No. 3(43). P. 23–32.

УДК 338.24:658

Dmitrii Parmacli,

Doctor habilitat of Economic Sciences, Professor, Comrat State University,

Ludmila Todorici,

PhD, Associate Professor, Comrat State University, Comrat, Moldova

ASSESSMENT OF BUSINESS ACTIVITY OF COMPANIES IN DYNAMICS

Strengthening market competition pushes organizations to search for new forms and methods of management aimed at increasing their business activity. In the process of economic analysis, business activity can be measured both qualitatively and quantitatively. Therefore, the criteria for business activity are, on the one hand, income from the sale of products, profit, the total cost of equity and borrowed capital, on the other hand, the rate of their changes [1, p. 57]. The business activity of the company is most clearly reflected in the dynamics of all

the main indicators of the financial and economic activity of the company.

The main criterion for the effectiveness of the company, as you know, is the effectiveness, profitability. Specialists are greatly assisted in this by the financial mechanism of the rational organization of production, which is based on the principle of obtaining the maximum rate of return – the ratio of net profit to the capital used in production, i.e. to the amount of own and borrowed capital. It is necessary to evaluate the dynamics of the main indicators of the company's activity by comparing the rates of their change. Optimal is the ratio at which the growth rate of profit exceeds the growth rate of the amount of the balance sheet [2, p. 79].

Compliance with this ratio means that the company has a rational organization of production, which contributes to the growth of its economic potential compared to the past period.

Let's see how it works in practice financial mechanism of rational organization of production. To do this, let's turn to the performance indicators of the trading company SRL «Carvidon Service» (autonomous-territorial formation of Gagauzia or ATOG) for the last 5 years. The initial data are presented in the table.

The data in the table show that over the past 5 years company, despite the objective reasons for the slowdown in economic development due to the coronavirus epidemic in the country, have ensured an increase in net profit indicators – the main source of expanded reproduction. It is important to compare the growth rates of net profit and the balance sheet. To do this, we construct a graph of the dynamics of the studied indicator and identify linear trends (Fig. 1).

**Indicators of net profit and balance sheet in
SRL «Carvidon Service» for 2017-2021 (thousand lei)**

Year	SRL «Carvidon Service»	
	netprofit	balancecurrency (asset)
2017	23705	71950
2018	34120	111402
2019	29908	123236
2020	22372	133421
2021	56655	260196
Average	33352	140041

Source: financial reporting data

At the company, the balance sheet amount was in accordance with the trend equation:

in 2017 ($y = 39851x + 20488$) 60 339 thousand lei ($39851 \cdot 1 + 20488$);

in 2021 219743 thousand lei ($y = 39851 \cdot 5 + 20488$).

Consequently, the balance sheet for 5 years increased by more than 3.6

times: $(219743/60339 = 3.64)$.

Net profit reached in accordance with the trend equation :

at the beginning of the period $y = 5415 \cdot 1 + 17106 = 22521$ thousand lei;

at the end of the period $y = 5415 \cdot 5 + 17106 = 44181$ thousand lei.

Thus, the net profit for 5 years increased almost 2.0 times $(44181/22521)$.

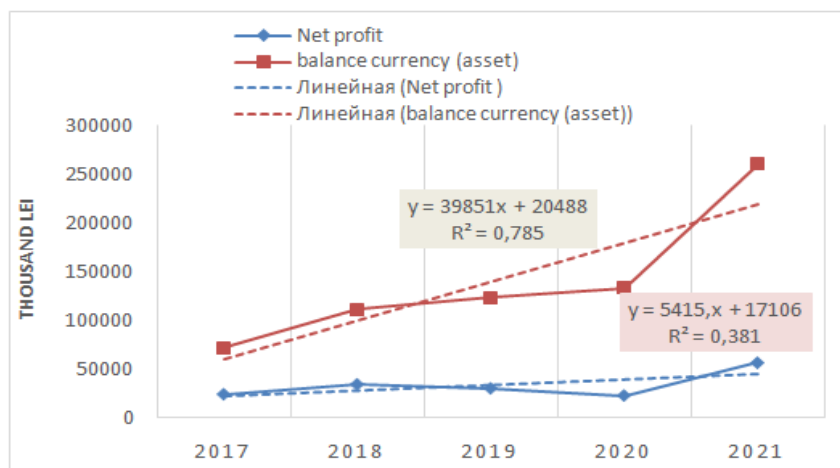

Fig. 1. Substantiation of trends in net profit and currency growth rates balance in SRL «Carvidon Service» for 2017–2021

Source: made according to the above table

Therefore, in SRL «Carvidon Service» the growth rate of the balance sheet outpaced the growth of net profit, which emphasizes the need to improve business activity at the company and ensure higher growth rates of net profit. Of course, the lag in net profit growth is due to exogenous factors caused by the coronavirus epidemic in the world.

Analysis of the rate of return on the assets of the company (Fig. 2) confirms the decrease in the efficiency of the company over the years under study. In this regard, we again state the need to develop organizational and technical measures to significantly increase the volume of net profit for company.

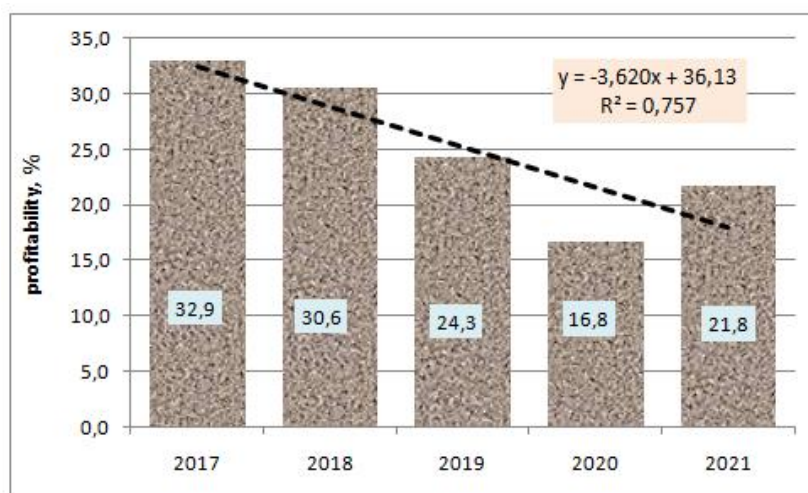

Fig. 2. Dynamics of the rate of return on assets in SRL

«Carvidon Service» for 2017–2021

Source: authors' calculations

The study presented in this article confirms a simple methodology for assessing the business activity of company. It can be used by students in educational institutions as well as practitioners.

References:

1. Abryutina M. S., Grachev A. D. Analysis of the financial and economic activity of the company. M. : Publishing house «Case and Service», 2016. 265 p.
2. Bakanov M. I., Sheremet A. D. Theory of economic analysis. *Finance and statistics*. M., 2012. P. 416.

УДК: 330.8:338.45]:33.012.42-043.83«18/19»

Ольга Кудласевич,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», м. Київ, Україна

ТЕОРІЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ФОРМУВАННЯ РИНКУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

В кінці ХХ ст. Україна вдруге стала на рейки ринкових відносин, чим повернула до життя підприємництво. Історичний досвід становлення та розвитку вітчизняного підприємництва є обов'язковим підґрунтям та джерелом для успішного його функціонування. Найважливішою добою з історії вітчизняного підприємництва в Україні став період другої половини ХІХ – початку ХХ ст., протягом якого під впливом інтенсивного розвитку ринкових відносин відбувалося об'єднання українських земель в єдиний національно-господарський організм. Внутрішні аспекти розвитку вітчизняного господарства включали цілий комплекс аграрних, промислових, торговельних, фінансових, транспортних, технологічних питань, які формували безпосередні умови підприємницької діяльності, та зазнавали значних змін під дією становлення нових форм господарювання, економіко-правових відносин і відповідної перебудови соціальних зв'язків, звичних стереотипів мислення та поведінки, появи нових пріоритетів і цінностей [1].

До теорії підприємництва зверталися провідні економісти світу. На теренах України наукова зацікавленість проблемою підприємництва виникла в другій половині ХІХ ст. Українські економісти В. Желєзнов, І. Янжул, П. Мігулін, М. Туган-Барановський, Д. Піхно, А. Антонович, М. Цитович, І. Вернадський, К. Воблий, А. Камінка зосередили свою увагу

на проблемі ролі та значенні підприємця у виробництві, формуванні підприємницького прибутку, можливості реалізації управлінських здібностей підприємця тощо. При цьому проблема вивчалася не сама по собі, а в тісному зв'язку з питанням розвитку ринкового господарства.

Вагомим внеском у формування концепції економічного розвитку та підприємництва став науковий доробок М. Туган-Барановського. Як представник інноваційних теорій вчений відстоював концепцію, в якій людський чинник визначає економічний поступ країни. Український дослідник наголошував на гармонійному становленні особистості через розвиток її здібностей і вважав, що здатність до творчої праці визначається не тільки природними чи набутими здібностями, а й соціальним походженням людини [3, с. 82].

Розвиток інвестиційної теорії циклів М. Туган-Барановського мав широкий резонанс у економічній науці, сформувалася ціла школа послідовників українського вченого, серед яких варто відзначити наукові доробки з зазначеного питання А. Шпітгорфа, Й. Шумпетера, Дж. Кейнса.

М. Туган-Барановський став родоначальником теорії динамічних концепцій, почав одним з перших враховувати характерні для світової економічної теорії тенденції у вивченні економічних процесів у їхній динаміці, звернув увагу на необхідність переходу від статичної до динамічної концепції ринкового розвитку. Затребуваність концепції була зумовлена практичними інтересами своєчасного реагування на швидкі зміни в економіці. На зламі ХІХ–ХХ століть помітно зростала зацікавленість питанням динамічного розвитку ринкових процесів. Позицію М. Туган-Барановського щодо динамічних методів аналізу підтримали передові вчені Є. Слуцький, П. Струве, М. Кондратьєв та ін. [3, с. 78].

Досліджуючи тодішнє господарство, українські вчені-економісти приділяли увагу підприємцям як «особливому суспільному класу, що зосередив у своїх руках володіння капіталом» [2, с. 239]. Саме завдяки своєму праву власності на капітал, трактував вітчизняний вчений В. Железнов, підприємці очолювали й організовували виробництво, отримуючи результат у вигляді прибутку на капітал [2, с. 239]. В українській економічній літературі панувала думка, що саме підприємець планує та організовує виробництво, акцентувалася увага на тому, що за умов конкурентного ринкового середовища основним мотивом діяльності підприємця стає одержання прибутку кожного разу в дедалі зростаючих масштабах для подальшого нагромадження капіталу та розширення виробництва. У такому постійному прагненні «до поширення суспільного виробництва і суспільного багатства» [2, с. 239] вбачав характерну рису суспільства М. Туган-Барановський. Його думку щодо мотивації

підприємницької діяльності за ринкових умов – досягнення максимального ефекту з найменшими витратами – поділяли також А. Антонович, М. Зібер, С. Подолинський та інші дослідники.

Представники української економічної думки високо оцінювали заслуги підприємця в організації виробничого процесу, але разом з тим вони наголошували на особливостях становлення вітчизняної моделі ринкового розвитку. Вітчизняні вчені другої половини ХІХ – початку ХХ ст. надавали значну роль суті підприємця як вирішального суб'єкта виробництва, пов'язували діяльність підприємця з новаторством, ризиком та особливою інтенсивністю праці. Також значну увагу в своїх працях українські дослідники відводили сутності поняття підприємницький прибуток та його формування. На підставі розробок цієї проблеми в українській науковій літературі другої половини ХІХ ст. можна зробити висновок, що досягне успіху лише той підприємець, який здатний творчо мислити, генерувати нові ідеї, володіє вмінням організувати колектив на втілення своїх ідей у господарську практику.

Становище підприємця є небезінтересним, на думку вітчизняних вчених-економістів, і це виражається не тільки в самостійності прийняття рішень, а й в повазі суспільством, особливо, коли підприємець працює не лише заради отримання прибутку, а й заради нематеріальних вигод. У ХХ ст. був розроблений новий підхід до підприємця, перш за все як до суб'єкта пошуку та реалізації нових ідей. Відлунюється з позицією українських вчених ідеї австрійського вченого Й. Шумпетера, який називав такі основні риси підприємців: прагнення до панування, успіх заради успіху, радість творчості, прагнення побудови власної імперії, династії [5].

Стабільне функціонування сучасної вітчизняної економіки та її повоєнна відбудова можливі лише за умови врахування надбань науки. Інновації у промисловості є одним із головних джерел економічного росту. Україні слід сформулювати власну економічну політику, направлену на цілісний розвиток народного господарства. При розробці національної економічної політики також можуть стати в нагоді й дослідження українських вчених другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з проблеми підприємництва та підприємця як центральної фігури підприємницької діяльності.

Список використаних джерел:

1. Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія у 2 ч. Ч. 1 / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.] ; за ред. В.В. Небрат; НАН України ; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2012.

2. Железнов В.Я. Очерки политической экономии. 6-е изд., испр. и доп. М., 1908.

3. Кудласевич О.М. Українські джерела теорії підприємництва. НАН України, ДУ «Ін-т екон. і прогноз. НАН України». К., 2014.

4. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. К., 1994.

5. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). М.: Прогресс, 1982.

УДК 332.012:004

Оксана Кушнір,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

Вадим Чаплінський,

кандидат економічних наук, старший викладач

кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Сьогодні цифрові технології повністю змінили бізнес, оскільки вони почали надавати інноваційним компаніям можливість отримати перевагу над конкурентами шляхом створення революційних і трансформаційних бізнес-моделей. Подальші швидкі трансформаційні зміни спостерігатимуться в системі управління бізнес-процесами та системі взаємодії з клієнтами. Системи управління бізнес-процесами й надалі базуватимуться на стандартних перевірених технологіях, таких як класична автоматизована система управління підприємством, бухгалтерією, персоналом тощо, незважаючи на те, що хмарні сервіси стрімко поширюються останніми роками. Системи взаємодії з клієнтами дають можливість диференціювати та використовувати більше нових технологій [1, с. 224].

Цифрова трансформація ґрунтується на двох важливих передумовах:

1) достатня кількість обчислювальних потужностей – цифрова інфраструктура (серверне, мережеве обладнання, програмне забезпечення, системи резервного та аварійного енергопостачання, канали зв'язку тощо), яка забезпечує підприємство;

2) розуміння того, що ефективна кібербезпека та цифрова приватність відтепер стануть найважливішими складовими стійкості бізнесу.

Ці два фактори спричиняють появу третього, але не менш важливого, аспекту – вартості персоналу, який буде обслуговувати ІТ-інфраструктуру

та забезпечувати захист даних від спотворення, втрати і несанкціонованого доступу [2].

Ті структури малого бізнесу, які успішно адаптують власну організаційно-економічну та управлінську інфраструктуру до нових потреб інформаційного суспільства, мають можливість стійко зміцнювати та закріплювати власні конкурентні позиції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Таким чином, аналіз впливу цифрових трансформацій будь-якого напрямку (виробничих, управлінських, фінансових, соціальних тощо), а також трансформації виробничих процесів показав позитивний вплив на економічний та організаційний розвиток малих бізнес-структур за рахунок підвищення продуктивності праці, рівня конкурентоспроможності та ефективності [1, с. 225].

Основні тенденції, що простежуються в ході цифрової трансформації представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Тенденції цифрової трансформації бізнесу

Тенденція	Коротка характеристика
Цифровий розвиток пріоритетних сфер життєдіяльності	Постійне щорічне зростання частки доходів від надання інтернет-послуг; трансляції, ретрансляції теле- та радіопрограм, технічного обслуговування та експлуатації обладнання в мережах мовлення; поштової та кур'єрської діяльності.
Посилення гнучкості і прискорення бізнес-процесів; оптимізація бізнес- процесів	Впровадження телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку (3G і 4G) в ході відцифрування бізнес-процесів. Цифровізація дає змогу спростити і прискорити процеси за рахунок виключення затримок, пов'язаних з людським фактором.
Зміна бізнес- цінностей	Змінюється спосіб споживання послуг: від банкінгу і ритейла до Інтернету речей.
Розвиток цифрових інфраструктур	Впровадження цифрових трансформацій щодо глобалізації світової мережі інтернет-порталів. Цифрові технології дають змогу контролювати і використовувати всі форми цифрових каналів і точок зору.
Використання нових ринкових можливостей	За появи нових бізнес-можливостей підприємство з високим рівнем розвитку цифрових технологій може скористатися ними швидше, ніж конкуренти.
Робота з даними	Побудова системи управління ціннісними пропозиціями. На основі даних моделюється клієнтська поведінка, прогнозується попит, формуються переваги й навіть адаптуються продукти та послуги.
Розвиток цифрових компетенцій та навичок громадян	Підвищення попиту споживачів на мультимедійні конвергентні телекомунікаційні послуги.
Цифрова стратегія та цифрова культура	Підвищення кваліфікації і залучення співробітників на основі розвитку цифрової культури і мислення. Разом з новими технологіями приходять нові посади та організаційні структури.
Клієнтський сервіс; підвищена якість обслуговування клієнтів	Цифровізація покращує всі аспекти обслуговування замовників і сприяє його персоналізації. Це ключ до формування, збереження та розвитку зв'язків із замовниками, необхідний для довгострокового успіху в агресивному, висококонкурентному середовищі.
Цифрове партнерство та співпраця	Створення і розвиток цифрових платформ для взаємодії з партнерами.
Інноваційні можливості для розвитку цифрового бізнесу	Цифрова трансформація відкриває можливості до інноваційних способів розвитку. Хмарні технології дають змогу працювати над одним проектом кільком командам одночасно і ефективно використовувати ресурси компанії. Перехід до моделі постійного експериментування..

Джерело: [3, с. 5].

Засадами цифровізації бізнесу є функціональна сумісність, операційна взаємодія, комплексування (інтероперабельність), віртуалізація, децентралізація, взаємодія в режимі реального часу, сервісна орієнтація, модульність, навчання й безперервна професійна освіта, синергетичність та емерджентність [5, с. 15].

Для ефективної діяльності бізнесу необхідне ресурсне забезпечення, яке є базовою основою (рис. 1).

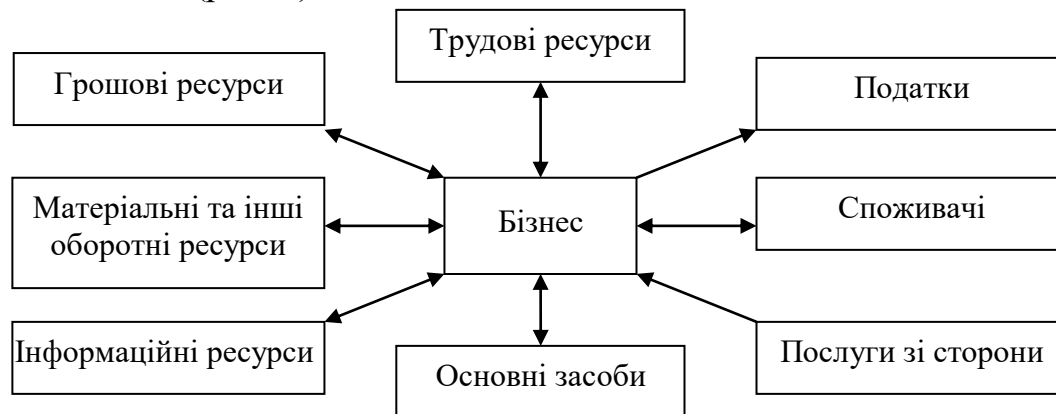

Рис. 1. Ресурсне забезпечення бізнесу

Джерело: [4, с. 340]

Якщо усі ресурси наявні у відповідній кількості, то постає задача їх ефективного використання. Формалізація ефективності бізнесу представляється у вигляді (1):

$$\text{Ефективність}_{\text{бізнесу}} = \frac{\text{Результати}}{\text{Ресурси}} \quad (1)$$

Для повного оцінювання показників ефективності використовують сукупність даних, що відображаються у бухгалтерських, фінансових, управлінських та інших облікових звітах підприємства. Якщо говорити коротко, то ефективність – це оцінювання та порівняння отриманих результатів від діяльності бізнесу з обсягом ресурсів, які були витрачені. Даний показник показує не тільки результат, але і яким чином він був досягнутий. Тому для розрахунку використовують відносні показники, що розраховуються на основі результату та витрат у процесі діяльності. Для більш простого та ґрунтового аналізу ефективності діяльності бізнесу використовують систему збалансованих показників – ЗСП (BSC), KPI, що включає в себе різного роду фінансові та нефінансові показники, які використовують комплексний підхід. Рентабельність в даному випадку відходить на другий план. Система показників, що використовує даний метод об’єднує в собі більшість існуючих показників в певні групи, що і надає змогу більш детально проаналізувати економічну ефективність діяльності [6].

Отже, щоб забезпечити ефективну діяльність в умовах цифрової трансформації, необхідно адаптуватися до нових технологій:

1) розглянути можливість використання штучного інтелекту, блокчейну та інших технологій для покращення своєї продуктивності та ефективності;

2) забезпечити кібербезпеку своєї діяльності, включаючи навчання працівників основам інформаційної безпеки та використання захисних програм;

3) розвивати маркетингову стратегію, яка буде враховувати вплив цифрових технологій на покупців та ринок;

4) вивчати та розуміти своїх клієнтів за допомогою аналізу даних та підлаштовувати свої послуги та продукти;

5) розглянути можливість віддаленої роботи, інших форм трудового договору для забезпечення більш гнучкого графіку роботи та залучення талановитих працівників з усього світу;

6) розвивати власну електронну платформу для комунікації з клієнтами та іншими бізнес-партнерами;

7) взаємодіяти зі своїм персоналом за допомогою спеціалізованих цифрових інструментів, що дозволяють більш ефективно співпрацювати та виконувати задачі.

Це забезпечить ефективну діяльність бізнесу в умовах цифрової трансформації та збереже конкурентну перевагу на ринку.

Список використаних джерел:

1. Струк Н., Євтушенко Н., Хлевицька Т., Насад Н., Рязанцев Р. Аналіз впливу цифрових трансформацій на розвиток національних бізнес-структур. *Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики*. 2022. Т. 6 (47). С. 218–229.

2. Шмельов М. Дані для бізнесу : як тримати руку на пульсі в епоху цифрової трансформації. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/11/27 /654169/> (дата звернення : 01.04.2023).

3. Краус К. М., Краус Н. М., Осецький В. Л. Цифрове підприємництво в умовах динамічності глобального середовища і поглиблення його віртуалізації. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Випуск 4 (27). С. 3–10.

4. Кушнір. О. К., Чаплінський В. Р. Форми та методи досягнення комерційного успіху. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 338–343.

5. Іртищева І. О., Сенкевич О. Ф. Цифрова трансформація регіонів України : об'єктивна необхідність, принципи цифрового розвитку та особливості регулювання. *Регіональна економіка*. 2020. Вип. 1. С. 14–21.

6. Савицька О. М., Салабай В. О. Ефективність діяльності та управління підприємством : особливості використання теорії, методології та результативності аналітичних досліджень. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7126> (дата звернення : 07.04.2023).

УДК 657.3:336.67

Наталія Мазур,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ УКРАЇНИ

Фінансовий результат є узагальнюючим показником, що інтегрує у собі вплив усієї фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання. Він дає можливість встановити взаємозв'язок між усіма іншими економічними показниками та узагальнити результати діяльності господарюючого суб'єкта. Ефективність фінансового механізму діяльності суб'єктів господарювання виявляється в трьох складових економічного прибутку, а саме: величини доходу, що одержується; величині фактичних (явних) витрат і величині економічних (неявних) витрат. На формування прибутку як фінансового показника роботи підприємства впливають: встановлений порядок визначення фінансових результатів діяльності; сфера діяльності; галузь економіки; встановлені законодавством умови обліку фінансових результатів.

Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) – це повна назва звіту за НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [1], який є інформаційним джерелом для проведення аналізу. Фінансовий результат – це різниця між доходами та витратами, тобто прибуток або збиток підприємства. У звітності за МСФЗ-форматом даний звіт подається або як один Звіт про сукупний дохід, або як 2 окремих звіти:

Звіт про прибутки та збитки (1);

Звіт про інший сукупний дохід (2).

В цілому визнання доходів і витрат у Звіті будується на вимогах НП(С)БО 15 «Дохід» [2] та НП(С)БО 16 «Витрати» [3]. В останньому можна побачити склад кожної складової витрат: адміністративних, витрат на збут та інших, але заглянути до приміток чи рахунків бухобліку є незайвим.

Звіт про прибутки і збитки відноситься до основних форм бухгалтерської звітності підприємства. Він дає уявлення про фінансові результати господарської діяльності і за звітний період. Річний звіт про прибутки і збитки узагальнює інформацію про фінансові результати звітного року і входить до складу річної звітності; звіт, формований наростаючим підсумком за кожен місяць (квартал), – до складу проміжної звітності.

Звіт про прибутки і збитки, як і бухгалтерський баланс, складається на основі двох основних принципів – методу нарахування і припущення безперервності діяльності підприємства.

Звіт про прибутки і збитки в сучасній аналітичній практиці розглядається як джерело інформації про рівень економічної ефективності господарської діяльності підприємства. Він використовується різними категоріями користувачів інформації для виявлення й аналізу тенденцій формування фінансових результатів та оцінки управлінських рішень за звітний період.

Український варіант звіту про фінансові результати в усіх суттєвих аспектах відповідає вимогам МСФЗ, тому підходи до аналізу їх однакові.

Рис. 1. Порядок формування фінансового результату за національними стандартами бухгалтерського обліку

Джерело: сформовано автором

Загальний аналіз динаміки та структури фінансових результатів за декілька років дає можливість зрозуміти: тенденції розвитку підприємства (зростання, спад); загальну наявність прибутку (збитку) та внаслідок якої діяльності це сталося (операційної чи іншої).

Важливе місце у алгоритмі визначення фінансових результатів діяльності підприємства посідає порядок їх визначення, а зокрема структура доходів і витрат суб'єкта господарювання. Тому важливо чітко розмежовувати доходи і витрати підприємства, які будуть мати прямий вплив на розмір фінансового результату діяльності, а зокрема на розмір податку, який необхідно буде сплатити підприємству та чистого прибутку в його розпорядженні [4].

У системі управління суб'єкта господарювання важливе місце займає порядок розрахунку фінансових результатів, які мають певні зміни в кожній країні:

1) метод порівняння доходів і витрат (метод «витрати-випуск»), за яким прибуток або збиток розраховується шляхом вирахування з доходів витрат за звітний період;

2) метод порівняння капіталу, який визначає прибуток або збиток на підприємстві шляхом приросту власного капіталу. Тобто, від вартості власного капіталу на кінець року віднімається вартість на початок періоду [5].

В рамках світових досліджень запропоновано та досліджено три концепції розрахунку чистого прибутку, які у більшості країн є ключовим показником фінансових результатів підприємства:

1) синтетична концепція, за якою доходи і витрати відображаються в міру здійснення господарських операцій, при цьому дотримується класифікація за видами діяльності для постійного порівняння;

2) семантична концепція, суть якої полягає в дослідженні можливостей використання показника прибутку для аналізу ефективності діяльності підприємства за допомогою фінансових коефіцієнтів і максимізації його в певних умовах ринку;

3) прагматична концепція, яка враховує, що показник прибутку є необхідним елементом процесу прогнозування грошових потоків, окупності капіталу і оцінки ризику інвестицій [6].

Організація системи бухгалтерського обліку фінансових результатів в Україні повинна забезпечити не тільки вчасність та достовірність підготовки фінансової звітності на підприємствах, а і можливість її трансформації до міжнародних стандартів. При цьому необхідно створити умови, за яких показники фінансової зв'язності на вітчизняних підприємствах можна буде легко порівняти з показниками звітності, складеної за міжнародними стандартами.

Необхідно зазначити, що цінність звіту про фінансові результати для аналізу зростає при наявності приміток, вони дають змогу зрозуміти ситуацію глибше.

Однієї лише інформації про прибутки (збитки) підприємства недостатньо, а тому для встановлення повної картини використовуються: аналіз доходів і витрат окремо від операційної діяльності та неопераційної діяльності; знання про структуру конкретної групи доходів чи витрат, які можна почерпнути зокрема з приміток до фінансової звітності. Якщо примітки відсутні – то тільки з даних по рахунках бухгалтерського обліку [7].

Як об'єкт зовнішнього аналізу звіт про фінансові результати складає інтерес для потенційних інвесторів (оцінка прибутковості бізнесу і доцільності інвестування в активи аналізованої компанії), кредиторів (аналіз можливості погашення основної суми та обслуговування боргу позичальником), фіскальних органів (оцінка рентабельності та доцільності організації виїзних перевірок при наявності збитків, низької рентабельності, випереджаючих темпів витрат у порівнянні з темпами зростання доходів).

Внутрішній аналіз звіту про фінансові результати спрямований на аналіз доходів і витрат, показників фінансових результатів і рентабельності з позицій цілей стратегічного управління, вирішення конкретних завдань звітного року, а також важливий у контексті порівняння з середньогалузевими значеннями показників обороту, чистого прибутку і рентабельності продажів з показниками конкурентів і найбільш успішних компаній.

Список використаних джерел:

1. Загальні вимоги до фінансової звітності: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1, затв. Наказом МФУ №73 від 07.02.2013р., чинне. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 01.05.2023).

2. Дохід: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15, затв. Наказом МФУ №290 від 29.11.1999р., чинне. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text> (дата звернення: 25.04.2023).

3. Витрати: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16, затв. Наказом МФУ №318 від 31.12.1999р., чинне. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text> (дата звернення: 21.04.2023).

4. Шум М. А., Паскова О. В. Особливості обліку та аналізу фінансових результатів промислових підприємств в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 25. Част. 2. 2017. С. 179–182. URL : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_25/2/41.pdf (дата звернення: 01.05.2023).

5. Губарик О. М., Макуха К. О. Облік фінансового результату діяльності

підприємства та шляхи його вдосконалення. *Глобальні та національні проблеми економіки. Серія «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит»*. 2016. Вип. 14. С. 932–936.

6. Рета М. В., Пляка Г. О. Сучасні проблеми обліку фінансових результатів діяльності підприємств. *Вісник НТУ «ХПИ»*. 2015. № 25 (1134). С. 25–34.

7. Онищенко В. Аналіз фінансових результатів підприємства. URL: https://www.golovbukh.ua/article/7128-analz-fnansovih-rezultatv-dyálnost-pdprimstva#anc_3 (дата звернення: 02.05.2023).

УДК 338.4

Марія Паранюк,

Кам'янець-Подільський фаховий коледж індустрії,
бізнесу та інформаційних технологій,

Інна Якимчук,

голова ЦК готельно-економічних дисциплін, викладач вищої категорії,
викладач готельної і ресторанної справи

Кам'янець-Подільського фахового коледжу індустрії, бізнесу та
інформаційних технологій, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ГОТЕЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

Туризм – це сфера соціально-економічного комплексу, яка в багатьох країнах перетворилась в високо розвинуту індустрію.

Готельний сервіс містить у собі цілий комплекс послуг для туристів і є ключовим чинником, що визначає перспективи розвитку туризму. Туристичні послуги, зокрема й у рамках готельного обслуговування, віднесені до соціально-культурних послуг і будуються на принципах сучасної гостинності та якісного надання послуг.

Тому серед проблем, які висуваються туристською індустрією, найбільш важливою є проблема обслуговування туристів.

Людству протягом усієї багатовікової історії було притаманно прагнення до подорожей з метою розвитку торгівлі, завоювання та освоєння нових земель, знаходження ресурсів тощо. Мандрювання – термін, який характеризує переміщення людей незалежно від його цілі. Різновидом мандрів є туризм.

В системі туризму Кам'янця-Подільського тісно переплетені інтереси економіки і культури, безпеки, екології і зайнятості населення, готельного бізнесу і транспортних організацій. Розвиток туризму має велике значення

для держави в цілому.

Стійкий розвиток туризму міста можливий за умов дотримання ряду вимог, важливими з яких є високий рівень професійної підготовки і надання якісних туристських послуг не тільки населенню своєї держави, але і іноземному.

Теоретики вітчизняного та сучасного туризму В. О. Квартальнов, С. І. Байлик та ін. розглядають туризм як вид діяльності, аналізують різні аспекти організації туризму та пропонують шляхи подальшого розвитку туризму в кожній країні окремо та у світі в цілому, а також відокремлюють послуги розміщення на перше місце від інших основних і додаткових послуг індустрії туризму [1].

Українці мандрують з різними цілями: по роботі, заради відпочинку, прийняти участь у конференції або побачити унікальний об'єкт природи тощо. Незалежно від причин робітники самих різних професій задовольняють різні запити та побажання людей, які опинилися поза домом.

Задоволення потреб туристів щодо розміщення, харчування, транспортного, інформаційно-рекламного обслуговування, а також послуги закладів культури, спорту, побуту, розваг тощо забезпечують туристські послуги [4].

Надання туристських послуг туристам у Кам'янці-Подільському організують готельні підприємства: «7 Днів», «Клеопатра», «GALA Hotel», «Тарас Бульба», «Біля річки», «Готель Гетьман» та інші [3]. Одні з них пропонують споживачам виключно туристські послуги, для інших – туризм є тільки одним із напрямів їх комерційної діяльності.

Сукупність підприємств матеріального виробництва і невиробничої сфери, що забезпечує виробництво, розподіл, обмін і споживання туристських послуг, освоєння і експлуатацію туристських ресурсів, а також створення матеріально-технічної бази туризму, отримала назву туристська індустрія [2].

Сучасна індустрія туризму – одна з найприбутковіших галузей світового господарства. Частка туризму становить близько 10% світового валового національного продукту, 7% загального обсягу інвестицій, 11% світових споживчих витрат, 5% усіх податкових надходжень і третину світової торгівлі послугами. В період війни ці дані впали на декілька відсотків, оскільки сфера туризму на деякий час зупинила своє функціонування. Тому в розрізі 2022 року виведено такі дані: частка туризму – 7%, загальний обсяг інвестицій – 5%, світові споживчі витрати – 8%, 3,5% – податкові надходження.

Так, обсяг послуг, наданих суб'єктами туристської діяльності в Україні

ракується в мільярдах гривень: 2020 р. – 5,47; 2021 р. – 6,69; 2022 р. (до початку війни) – 7,2 млрд. грн. [6].

У процес надання туристських послуг залучені також державні і суспільні організаційно-правові структури, які регулюють та координують розвиток туризму в регіоні, забезпечуючи умови (інфраструктуру, інформацію, безпеку, свободу переміщення, доступність і збереження туристських об'єктів, формування туристського іміджу регіону і т. ін.) ефективного функціонування системи туризму [5].

Розміщення займає центральне місце в комплексі послуг, що надаються туристам під час подорожі, і є невід'ємною частиною кожного туру.

Тур – туристська подорож (поїздка) за визначеним маршрутом у конкретні терміни, забезпечена комплексом туристських послуг (бронювання, розміщення, харчування, транспорт, рекреація, екскурсії тощо) [1].

Засоби розміщення, під якими розуміють будь-який об'єкт, який регулярно або епізодично надає місця для ночівлі, складають основу туристської індустрії міста.

Будівництво нових засобів розміщення істотно підвищує привабливість туристського напрямку, збільшує потік туристів. Високий сервіс надання послуг з розміщення визначає також такі психологічні аспекти туризму, як задоволеність подорожжю і висока оцінка організації перебування туристів у Кам'янці-Подільському [4]. Так, з 2020 року у місті почали своє функціонування такі готельні підприємства: «Поділля», «Камелот», «Дністер», «Старий млин», «Місто», «Рів'єра».

У готельному підприємстві послуги розміщення, ресторанного господарства та інші послуги доповнюють одна одну, у більшості випадків є взаємозалежними і сприймаються споживачем як єдине ціле.

Саме тому, послуги розміщення в туризмі є головними для будь-якого контингенту споживачів. При цьому основними тенденціями розвитку готельної індустрії є:

- надання робочих місць;
- вдосконалення системи безпеки;
- розширення технологій, які використовуються;
- розширення сфери додаткових послуг;
- збільшення кількості готельних комплексів;
- озеленення готельних комплексів і номерів;
- впровадження системи навчання персоналу.

На даний момент у Кам'янці-Подільському найбільш прибутковими готельними підприємствами є: «7 Днів», «Клеопатра», «GALA Hotel»,

трішки менший попит мають готелі: «Біля річки», «Ксенія», «De Luxe».

Досить популярними і прибутковими є кварти чи кімнати, які здаються на одну, чи декілька діб.

Тож, Кам'янець-Подільський має хороші перспективи у розвитку малих та середніх готельних підприємств. Тому, після закінчення у країні воєнного стану, місто та його готельні підприємства чекатимуть усіх охочих побачити культурні, архітектурні пам'ятки та просто насолодитися відпочинком.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР.
2. Байлік С. І. Готельне господарство. Організація, керування, обслуговування. К. : ВІРА-Р, 2002. 252 с.
3. Кам'яничина відкрита для світу. Кам'янець-Подільська районна державна адміністрація. URL : <https://kp-rda.gov.ua/kam'yanechchina-vidkrita-dlya-svitu-17-18-27-18-06-2018/>.
4. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги. Економічна правда. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/>.
5. Туризм воєнного часу: хто і як їздить подорожувати з України. УНІАН. URL : <https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/turizm-voyennogo-chasu-hto-i-yak-jizdit-podorozhuvati-z-ukrajini-11925096.html>.
6. Туризм під час війни: у Кам'янці-Подільському шукають нові підходи. VDALO. URL : <https://vdalo.info/turyzm-pid-chas-vijny-u-kamyanczi-podilskomu-shukayut-novi-pidhody/>.

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 6.
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО
СЕРЕДОВИЩА ЯК ЧИННИКА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

УДК 330.34:338(091)

Тетяна Боднарчук,

кандидат економічних наук, доцент, науковий співробітник
відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», доцент кафедри економіки підприємства
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

Олександр Свідер,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки
підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені
Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

КОНЦЕПЦІЇ ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ ЕКОНОМІКИ В
КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Концептуальними засадами повоєнного відродження країн Західної Європи стали теорії трансформації капіталізму у напрямі його соціалізації й так званого «одержавлення». Повоєнні реалії давали чітке розуміння необхідності активних соціально-економічних змін із залученням держави та побудови національних господарств на ідеях народного (колективного) капіталізму, змішаної економіки, соціального партнерства, суспільного добробуту тощо.

Зокрема, в основу економічної політики повоєнної Західної Німеччини було покладено концепцію соціального ринкового господарства, яку активно обґрунтовували представники ордолібералізму. Вперше це поняття було запропоноване А. Мюллером, розвинене у теорії економічних порядків В. Ойкена та практично впроваджене Л. Ерхардом. За своєю суттю соціальна ринкова економіка є ліберальною, функціонує на засадах ринку та є протилежністю до соціалістичного планового господарства, хоча передбачає присутність держави. Ордолібералісти виділили два типи державного втручання в економіку: безпосередньо ордоліберальну політику, в межах якої держава впливає на результати діяльності ринку, та інтервенційну політику, коли уряд країни прямо регулює ринкові відносини [1, с. 4]. При цьому, німецькі неоліберали вказували на домінування саме першого типу політики як такої, яка не обмежує ринкову свободу.

Ордоліберальна політика, що лежить в основі соціального ринкового господарства, передбачає обмежений державний вплив на економіку через механізми нормативно-правового регулювання та законодавчого визначення «правил гри», створення рамкових умов розвитку підприємництва та конкуренції, непрямого впливу та економічного контролю, формування розгалуженої системи соціального захисту та підтримки з метою забезпечення загальносуспільного добробуту. У своїй теорії економічних порядків В. Ойкен вказує на два протилежні полюси – ринкову та державну економіку, наголошуючи, що найбільш ефективним є їх комбінування та формування соціально-ринкового господарства. Його основними елементами є економічна політика, скерована на створення та вдосконалення суспільно-економічного порядку, регулювання ринкових механізмів і підприємництва опосередкованими методами, а також соціальна політика, що передбачає надання соціальних гарантій окремим верствам населення, створення умов для ефективної та продуктивної праці, самозабезпечення, зниження соціальної диференціації через систему перерозподілу доходів і власності.

Ордолібералісти окреслили три напрями концептуального розуміння соціальної ринкової економіки: по-перше, як виду економічного порядку, який за допомогою відповідних політико-правових інститутів забезпечує функціонування ринкових сил; по-друге, як ринкову систему, в якій небажані для суспільства результати та вади ринку «виправляються» за допомогою відповідної соціальної політики; по-третє, як економічну модель, що поєднує ринкову економіку, соціальну політику та корпоративність [1, с. 5]. У моделі соціальної ринкової економіки держава здійснює координування ринкової поведінки суб'єктів через формування сприятливого вільно-конкурентного середовища; захист приватної власності; цінову політику, скеровану на збалансування попиту та пропозиції; стабілізацію грошово-кредитної системи з метою попередження значних інфляційних коливань, збереження цінності заощаджень та купівельної спроможності населення; сприятливу інвестиційну політику тощо.

При цьому, основною ціллю державного регулювання конкурентного середовища, з точки зору ордолібералістів, є попередження утворення та контроль монопольної влади окремих корпорацій. Через систему антимонопольних органів, податкові механізми та методи роздроблення держава має запобігати виникненню трестів, картелів та синдикатів, регулювати та обмежувати їх діяльність. У свою чергу, це має на меті

створення рівноправної та стабільної основи для підприємницької діяльності. З точки зору Ф. фон Хайєка, координація ринку через систему цін також допомагає сформувати сприятливе конкурентне середовище поряд із забезпеченням ефективного використання засобів виробництва.

У концепції соціального ринкового господарства економіка доповнюється відповідною соціальною політикою: система ринкових відносин дозволяє населенню заробляти кошти, а державна соціальна політика сприяє їх ефективному перерозподілу з метою забезпечення загальнонаціонального добробуту. При цьому, соціальна політика включає створення базової системи безпеки на рівні прожиткового мінімуму відповідного суспільства; соціальну відповідальність бізнесу перед суспільством і навколишнім середовищем; регулювання ринку праці через встановлення мінімальної заробітної плати; диверсифіковані схеми соціального страхування (пенсійне, медичне та страхування на випадок безробіття), базового соціального забезпечення, грантової освітньої та професійної підтримки. В основу державної соціальної політики ордолібералісти поклали принцип субсидіарності, що передбачає створення рівних умов та можливостей для індивідуального розвитку власних навичок і схильностей, реалізації задумів та прагнень.

Ще одним важливим елементом соціального ринкового господарства ордолібералісти визначили корпоративність, що на сьогодні відоме під поняттям соціального партнерства. Модель економічного розвитку передбачає тісну співпрацю держави та бізнесу, об'єднаність та відповідальність економічних груп щодо прийняття управлінських рішень. У міжнародних порівняннях німецька економічна система описується саме як «координована ринкова економіка» завдяки присутності корпоративності. Скоординована ринкова економіка відрізняється від «ліберальної» ринкової економіки, яка формується більшою мірою конкурентними відносинами [1, с. 10].

В основу повоєнної відбудови Франції лягла концепція дирижизму та соціального інтервенціоналізму. Економічний дирижизм обґрунтовує ідеї недосконалості ринкового механізму, недостатності «приватної ініціативи», необхідності активного державного втручання в економіку через механізми індикативного планування, контролю та соціального врегулювання. Прихильники концепції дирижизму перед державою ставлять завдання реструктуризації економіки в бік розвитку конкурентоспроможних галузей, технічного переоснащення та модернізації виробництва, нарощування національного капіталу та забезпечення суспільно-економічної стабільності.

Концепція дирижизму стала політико-економічною доктриною П'ятої Французької республіки та знайшла найвиразніше втілення у політиці голлізму.

Теоретичною основою політико-економічної доктрини повоєнного відновлення Франції була і концепція тейлоризму (основоположник – економіст Ф. Тейлор), в основу якої закладено ідеї розширення виробництва через ефективніше управління трудовим капіталом та наукову організацію праці. При цьому, прихильники тейлоризму акцентували увагу на підвищенні продуктивності праці через оптимізацію робочих процесів та покращення умов праці, спеціалізацію, корпоративне співробітництво, партнерство між роботодавцями і працівниками, справедливу оплату праці, що, своєю чергою, веде до підвищення купівельної спроможності населення та подальшого нарощування виробництва.

Ідеї неотатизму у повоєнний період лягли в основу економічного відродження Великобританії. Їх практична реалізація передбачала посилення державної присутності в економіці та певну соціалізацію господарства, що здійснювалися насамперед через націоналізацію промислових корпорацій, шахт, залізниць, комунальних підприємств, транспортних компаній тощо. Якщо у Франції уряд сконцентрував увагу на індикативному плануванні як механізмі державного регулювання економіки, то лейбористський уряд Англії поставив за ціль встановлення централізованого контролю над галузями промисловості та сферою соціально-економічних послуг.

Таким чином, концептуальними засадами повоєнного відновлення країн Західної Європи стали теорії соціальної ринкової економіки, економічного порядку та державного інтервенціоналізму, практичне впровадження яких виявилось у посиленні державного регулювання економіки через механізм нормативно-правового регулювання, створення рамкових умов розвитку підприємництва та конкуренції, непрямого впливу та економічного контролю, захисту приватної власності, регулювання цін та грошово-кредитної системи, програм суспільного забезпечення та соціального партнерства.

Список використаних джерел:

1. Nientiedt D. Success factors of the social market economy. 2020. 16 p.
2. Judt T. Postwar: A History of Europe since 1945. The Penguin Press, 2005. 878 p.

Назар Горін,

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», м. Київ, Україна

ДОСВІД ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА В ХОРВАТІЇ

Після здобуття Хорватією незалежності можна виокремити два етапи її розвитку та політико-економічних трансформацій. На першому етапі (1990–1999 рр.) відбулася війна за відновлення територіальної цілісності країни, формування державних органів влади, створення хорватських Збройних сил. У економічній сфері задля переходу до ринкової економіки була прийнята стабілізаційна програма «шокової терапії» та запроваджена національна валюта, що дало позитивні результати вже на початку 1995 р. Разом з тим посилювалися авторитарні методи правління, обмеження громадянських свобод, контроль над ЗМІ. Надзвичайними функціями була наділена Національна рада оборони і безпеки. У 1996 р. Хорватія була внесена до програми «Регіональний підхід до Балкан», яка передбачала економічну та політичну відбудову, а також допомогу в імплементації Дейтонських угод для отримання дозволу на початок переговорів щодо членства в ЄС. Вже в 1998 р. було засноване Міністерство з питань європейської інтеграції та затверджений відповідний план дій. Другий етап розпочався у 2000 р., коли відбулася зміна політичної влади та був запущений процес політико-економічної трансформації Хорватії. Парламент затвердив зміни до Конституції, запровадивши парламентську республіку та забезпечивши трансформацію та посилення раніше слабких місцевих інститутів, децентралізацію та гармонізацію системи місцевого самоврядування зі стандартами Європейської хартії місцевого самоврядування, прийняв низку законів для стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва і заохочення іноземних інвестицій.

Програми реформування публічного управління та розроблення економічної стратегії, що сприяли успішному забезпеченню повоєнної трансформації підприємницького середовища та євроінтеграції Хорватії, вказують на такі можливі напрямки використання позитивного зарубіжного досвіду в Україні:

- *«Перезавантаження» політичної системи та економічної моделі розвитку.* Хоча впродовж 1990-х років вдалось відстояти незалежність та

здобути міжнародну суб'єктність, проте накопичилася ціла низка проблем – наслідки непрозорої приватизації, економічна рецесія, надмірний вплив олігархів на політичні процеси, поширення корупції у всіх сферах суспільного життя, міжнародна політична та фінансова ізоляція, значне безробіття, зростаючий внутрішній та зовнішній борг. Для їх системного вирішення у 2000 р. було створене Управління зі стратегії розвитку Республіки Хорватія в якості експертної урядової служби для виконання професійної та адміністративної роботи щодо розробки стратегії соціально-економічного розвитку країни – «Хорватія у 21 столітті».

• *На етапі повоєнного розвитку економіки та реконструкції соціогуманітарного простору необхідним є поєднання завдань відбудови із завданнями євроінтеграції, створення міцних економічних основ для довгострокового стійкого економічного зростання. У 2001–2004 рр. у Хорватії були успішно вирішені такі пріоритетні завдання, актуальні для України: інтеграція в міжнародні потоки товарів і капіталів та переорієнтація векторів зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням нових реалій; досягнення соціального консенсусу щодо необхідності інтенсивної реструктуризації економіки, що спричинить тимчасові негативні наслідки для зайнятості; підвищення ефективності правової системи та прозорості в найширшому сенсі з метою посилення глобалізації та залучення прямих іноземних інвестицій; прискорення стандартизації відповідно до стандартів Європейського Союзу; розвиток конкуренції та обмеження монополізму.*

• *На наступному етапі першочерговим завданням є зміцнення ендогенних чинників економічного розвитку. У 2005–2010 рр. у Хорватії здійснювалися такі заходи: прискорення темпів економічного зростання; регулювання та розвиток ринків капіталу; сприяння зростанню на основі підвищення загальної продуктивності всіх факторів виробництва; заохочення збереження прибутку, отриманого в Хорватії за рахунок зростання прямих іноземних інвестицій за попередні періоди; сприяння значному покращенню людського капіталу; прискорення передачі знань і технологій до вже інтегрованої хорватської економіки; суттєва зміна структури експорту на користь технологічно кращих і більш якісних товарів і послуг, тобто продуктів з вищим рівнем доданої вартості; стимулювання домогосподарств до підвищення норми заощаджень; сприяння розвитку туристичної галузі, частка якої у ВВП в 2017 р. склала майже 11%. Усі місцеві та іноземні компанії поставлені у рівні умови при здійсненні інвестицій в хорватську економіку та керуються у своїй діяльності такими основними нормативно-правовими актами: Закон про компанії (1993); Закон*

про сприяння інвестиціям (2000–2012), на заміну якого у 2012 р. був прийнятий Закон про заохочення інвестицій та розвиток інвестиційного клімату (2012); Закон про стратегічні інвестиційні проекти Республіки Хорватія (2013). Конституція Республіки Хорватія передбачає також низку гарантій для іноземних інвесторів.

- *Реформа державного управління, як передумова успішної реалізації економічної стратегії та підготовки до вступу в ЄС.* У Хорватії реалізація реформи відбувалась за такими напрямками: структурні зміни (скорочення державної адміністрації, зменшення витрат, покращення координації, прозорість державного управління, участь громадян в управлінні державою); покращення якості законів та інших нормативних актів; створення нової сучасної державної служби на засадах деполітизації та професіоналізму, підвищення етики державних службовців і боротьби з корупцією, реформування системи оплати праці; навчання та підготовка державних службовців, створення відповідних освітніх систем; спрощення й модернізація адміністративних процедур, створення електронного уряду. У 2009 р. було утворене *Міністерство управління*, до якого перейшли функції Національної ради з оцінки модернізації державного управління щодо контролю перебігу адміністративної реформи й створення сучасної системи державного управління, покликаної в тому числі зменшити бюрократичні перешкоди розвитку інноваційно-інвестиційного підприємництва у країні.

- *Забезпечення економічної активізації на реінтегрованих територіях* шляхом поєднання двох напрямків: стимулювання розвитку малих сільськогосподарських і тваринницьких господарств, малих сімейних бізнесів та ремесел; введення в експлуатацію діючих суб'єктів господарювання шляхом оренди, реструктуризації та рекапіталізації.

- *Покращення умов для ведення бізнесу як передумова активізації інноваційно-підприємницького потенціалу.* У 2006 р. уряд Хорватії затвердив програму HITROREZ, за якою було скорочено 55% процедур та правил для початку та ведення бізнесу. У наступні роки було створено систему правових механізмів для боротьби з корупцією та криміналом. Хорватія також реалізує широкий вибір інвестиційних стимулів, зокрема таких:

- *Зниження ставки податку на прибуток* від 50 до 100% залежно від розміру інвестицій та кількості новостворених робочих місць. Для мікропідприємств (компаній із кількістю працівників до 10 осіб), які інвестують щонайменше 50 тис. євро та створюють щонайменше три нових робочих місця, діє знижка на 50% протягом максимум десяти років. Для малих, середніх і великих підприємств знижка на 50% застосовується

протягом максимум десяти років для компаній, які інвестують до 1 млн євро та створюють принаймні 5 нових робочих місць; ця знижка збільшується до 75% для компаній, які інвестують від 1 до 3 мільйонів євро та створюють щонайменше 10 нових робочих місць, і до 100% для компаній, які інвестують понад 3 млн євро та створюють щонайменше 15 робочих місць.

– *Стимулювання зайнятості* для створення нових робочих місць у зв'язку з інвестиційним проектом. Безповоротна субсидія для прийнятних витрат на створення нових робочих місць залежить від рівня безробіття в окрузі, де розташована інвестиція. Ставка стимулювання застосовується до прийнятних витрат на створення робочих місць.

– *Стимули навчання та перенавчання*. Прийнятні витрати з метою навчання можуть включати витрати на персонал тренерів за години, протягом яких тренери беруть участь у навчанні; операційні витрати тренерів і слухачів, безпосередньо пов'язані з навчальним проектом, такі як витрати на відрядження, матеріали та приладдя, безпосередньо пов'язані з проектом, амортизація інструментів і обладнання, якщо вони використовуються виключно для навчального проекту. Безповоротна субсидія не повинна перевищувати 50% прийнятних витрат.

– *Стимули для трудомістких інвестицій*, що створюють не менше 100 нових робочих місць протягом трьох років з початку інвестиційного проекту. Для проектів із створенням до 30 робочих місць надається додаткова пільга у розмірі 25% від суми наданої пільги за створення робочих місць; ця сума збільшується до 50% за мінімум 300 нових робочих місць і до 100% за 500 нових робочих місць.

– *Стимули для капіталомістких інвестиційних проектів*, які застосовуються до інвестицій, мінімальна сума яких становить 5 млн євро та створюють щонайменше 50 нових робочих місць протягом 3 років після початку інвестицій. Ці інвестиційні проекти можуть отримати вигоду від додаткових безповоротних субсидій у розмірі від 10% до 20% вартості будівництва нового заводу, будівництва виробничих потужностей або придбання нового обладнання залежно від рівня зайнятості в окрузі, де розташовано, та за певних умов (наприклад, частка інвестицій в обладнання повинна становити не менше 40% інвестицій і не менше 50% цього обладнання повинно бути високотехнологічним).

– *Стимули для проектів досліджень і розробок (НДДКР)*, які застосовуються до здійснення певної діяльності, яка має відповідати певним критеріям, таким як отримання нових знань. Ці проекти можуть скористатися податковими пільгами, зменшуючи базу оподаткування податку на прибуток для обґрунтованих витрат на проект НДДКР і техніко-

економічне обґрунтування. 200% відповідних витрат проєкту R&D вираховується на фундаментальні дослідження, 150% відрахування надається для витрат на промислові дослідження та техніко-економічне обґрунтування та 125% відрахування для експериментальних розробок. Відрахування на промислові дослідження та дослідно-конструкторські розробки можуть бути додатково збільшені на 20% для малого бізнесу та на 10% для середнього підприємництва за певних умов.

– *Стимули для економічної активації проблемних активів у державній власності*, які застосовуються до інвестицій у землю та/або будівлі, що належать Республіці Хорватія та знаходяться в управлінні Міністерства державного майна, які не експлуатуються та в яких не ведеться господарська діяльність. Заохочення полягає у безоплатній оренді недіючого майна на строк до 10 років з моменту початку інвестиційного проєкту. Вимоги для отримання цієї пільги – щонайменше 3 млн євро, інвестовані в основні фонди та створення 15 робочих місць протягом трьох років від початку інвестиційного проєкту.

– *Особливі економічні зони*. Вільні та підприємницькі зони є ще одним засобом, за допомогою якого Хорватія прагне залучити інвесторів і сприяти економічному розвитку різних регіонів. Основним завданням створення вільних зон є розбудова промислової інфраструктури для виробництва товарів, призначених для експорту; тим часом головною метою підприємницьких зон є підтримка регіонального розвитку, включно з найменш процвітаючими округами. На початку 2019 року в Хорватії діяло 220 підприємницьких зон і 11 вільних зон.

– *Обмеження іноземного контролю та права на приватну власність і заснування нових підприємств*. Стаття 49 Конституції визначає, що всі підприємці мають рівний правовий статус. Однак хорватський уряд обмежує іноземне володіння або контроль над послугами для кількох секторів, чутливих до національної безпеки: внутрішній водний транспорт, морський транспорт, залізничний транспорт, повітряне та наземне обслуговування, експедирування, видавництво, освіта та деякі інші. Окрім цього, єдині перешкоди для доступу до ринку включають професійні ліцензійні вимоги (архітектор, аудитор, інженер, юрист, ветеринар тощо).

– *Онлайн-калькулятор інвестиційних стимулів* на сайті агенції HAMAG-BICRO, який розраховує очікуваний рівень державної підтримки на основі характеристик проєкту (наприклад, працевлаштування, місцезнаходження, екологічний вплив тощо), що суттєво спрощує прийняття інвестиційних рішень.

Леся Дідківська,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу
економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», м. Київ, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ

Особливої актуальності в Україні набули наукові дослідження щодо національної стратегії відбудови економіки нашої країни, зруйнованої агресивною війною російської федерації. Пріоритетність надається передусім економічним, інфраструктурним, еколого-технологічним і природно-ресурсним аспектам. Водночас не менш важливою є соціальна складова державної політики у процесі повоєнного відновлення нашої держави. На жаль, з початку російського нападу на українські землі (2014) уряд не запропонував ефективної соціальної програми, діє практично в межах формальної парадигми радянського соціального забезпечення. До прикладу, вітчизняні Центри зайнятості стимулюють зайнятість як статус, що не завжди гарантує гідний рівень життя громадянина, однак позбавляє державу необхідності виплачувати йому соціальну допомогу. Успішні практики побудови соціальної держави після Другої світової війни могли б стати у нагоді в процесі формування стратегії соціальної політики повоєнної України. У цьому контексті корисно дослідити досвід континентальної моделі соціального захисту.

Загалом формування ордоліберальної моделі економіки в Німеччині обумовлювалось необхідністю відмови від мілітарної економіки, завданнями повоєнної відбудови господарства після Другої світової війни та подолання тотальної бідності населення. Теоретичним підґрунтям її реалізації були положення наукової школи ордолібералізму (В. Ойкен, А. Лампе, Ф. Майер, В. Репке, А. Рюстов, А. Мюллер-Армак, К. Аденауер, Л. Ерхард та інші), у межах якої була розроблена концепція ідеальних типів економічних систем, соціального ринкового господарства та сформованого суспільства. Формування ордоліберальної моделі економіки стало основою успішності повоєнної відбудови господарства та соціогуманітарного простору Німеччини, забезпечення її лідерських позицій у формуванні нової доктрини економічного розвитку Західної Європи на засадах соціальної держави та розгортанні європейської економічної інтеграції. Практична реалізація ордоліберальної моделі економіки забезпечила дієвість

внутрішніх чинників відбудови економіки Німеччини; її лідерські позиції в розгортанні європейської економічної інтеграції; формування нової доктрини економічного розвитку Західної Європи на засадах соціальної держави.

Водночас базові принципи побудови континентальної моделі соціального захисту були закладені значно раніше видатним німецьким реформатором Отто фон Бісмарком, тому цю модель часто називають його іменем. Він ініціював і реалізував комплексну систему соціального страхування: закон про страхування на випадок хвороби (1883), закон про страхування від нещасних випадків на виробництві (1884), закон про страхування на випадок старості та інвалідності (1889). Фундаментальною новацією Бісмарка було положення про запровадження обов'язкового характеру системи соціального страхування, а також паритетний принцип у створенні страхового фонду: внески роботодавців, застрахованих і держави. Система контролю за дотриманням соціального законодавства була покладена на органи державного нагляду (імперське страхове бюро та третейські суди відповідали за страхування від нещасних випадків; вища адміністративна установа, промислові суди та загальні судові установи моніторили роботу мережі лікарняних кас, які акумулювали та розподіляли страхові внески на медичну допомогу німецьким робітникам). Оскільки у соціальному управлінні у значній мірі були задіяні роботодавці та працівники, з'явилися нові та активізувалися уже діючі різноманітні організації. Так, зорганізувалися професійні товариства підприємців для контролю за дотриманням техніки безпеки на виробництвах, розслідування причин нещасних випадків на заводах і фабриках, просвітницької діяльності. Профспілки, що утворювалися політичними партіями, громадськими організаціями, релігійними конфесіями та робітниками в окремих галузях виробництва, перманентно виборювали поліпшення соціальних умов для працюючих, посилюючи тиск на уряд і роботодавців. Основні вимоги профспілок у той час зводилися до забезпечення належних умов праці, адекватної заробітної плати, скорочення тривалості робочого дня. Збільшилася кількість благодійних організацій, які надавали соціальну допомогу найбільш незахищеним верствам населення.

В подальшому спостерігалася німецька спадкоємність у пріоритизації соціальних цілей економічного розвитку (від О. Бісмарка до Л. Ерхарда), було закладено теоретичні основи, виявлено новизну і перспективність ідеї соціального ринкового господарства як нової парадигми економічної політики держави, обґрунтовано її роль у забезпеченні високого рівня соціальної захищеності громадян на основі раціонального розподілу

суспільного доходу. Л. Ерхард запропонував модель, за якої ринкова ефективність така ж важлива, як і соціальна справедливість. В її основі – приватна власність, вільні ціни, антимонопольне регулювання, низькі податки, а «добробут для всіх» досягається завдяки синергії ринкової свободи, державного регулювання, індивідуалізму та соціальної відповідальності. Відновлення виробництва після Другої світової війни супроводжувалося збільшенням фонду заробітної плати та внесків до пенсійного фонду, розробкою системи заохочень працівників (народні акції та ін.). Посилилася роль профспілкового руху, який заявляв про себе як про реальну силу, на яку варто зважати і уряду, і підприємцям. Зокрема об'єднання німецьких профспілок ініціювало проєкт закону, що передбачав участь робітників в управлінні підприємствами через наглядові ради. Відповідний Закон був ухвалений Бундестагом у квітні 1951 р.

Таким чином, соціальні реформи в Німеччині у другій половині XIX – першій половині XX ст. відіграли визначну роль у розвитку новаторської концепції соціальної держави на європейському континенті; еволюції ініціативи соціального захисту громадян від самодіяльних благодійних організацій і місцевих громад до національного рівня на основі консенсусних механізмів реалізації соціальної політики як офіційної доктрини; соціальній адаптації робітників в умовах розвитку індустріальної економіки та її повоєнної відбудови; створенні сприятливих умов для розвитку науки та науково-дослідної інфраструктури; декларації соціальних прав громадян на об'єднання у професійні спілки, захист від безробіття, охорону праці та здоров'я; усталенні політичної та економічної стабільності держави.

Принципами побудови сучасної континентальної моделі соціального захисту є обов'язковість системи соціального страхування; правова, фінансова, організаційна незалежність установ соціального страхування від інших органів державного управління; професійна солідарність та самоврядність страхових фондів; пропорційна залежність розміру страхових виплат від особистої трудової участі найманих працівників; спільна участь роботодавців і найманих працівників у фінансуванні страхових ризиків; відповідальна діяльність громадських інститутів та активна соціальна політика держави для забезпечення соціальної безпеки громадян. В основі континентальної моделі соціального захисту принципи професійної солідарності (створення страхових фондів, якими на паритетних засадах управляють наймані працівники та підприємці), актуарної справедливості (величина страхових виплат визначається величиною страхових внесків) та колективної соціальної відповідальності суспільства під контролем держави.

Отже, виявлено теоретичні основи, новизну і перспективність ідеї соціального ринкового господарства як нової парадигми повоєнної реконструкції України; очевидною є її роль у забезпеченні високого рівня соціальної захищеності громадян на основі раціонального розподілу суспільного доходу. Відновлення країни має опиратися на загальнонаціональну солідарність, коли пріоритетом державної політики буде її соціальна спрямованість, бізнесові структури сповідуватимуть цінності соціальної відповідальності, громадянське суспільство буде проактивним у процесі соціально-економічного відродження в повоєнний період не менше, ніж у період відбиття зовнішньої агресії.

Список використаних джерел:

1. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України : наукова доповідь / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2022. 305 с. URL : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-reonstrukcsja-povojennoj-ekonomiky.pdf>.

2. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Пер. з англ. К. Зарембо. Київ, 2020. 928 с.

3. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 75–89. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075>.

4. Сливка Т.О. Німецькі концерни: повоєнне відродження та роль у відбудові економіки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2022. Вип. 55. С. 63–76.

УДК 330.341 : 338.2

Вікторія Небрат,

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ У ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЙНОЇ ВІДБУДОВИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Для країн, що успішно пройшли етап повоєнного відновлення, одночасно вирішуючи завдання структурних реформ і технологічної модернізації економіки, одним із ключових питань було подолання суперечності між необхідністю реалізації національних інтересів засобами сильної державної політики, консолідації чи навіть мобілізації фінансових та виробничих ресурсів, їх централізованого перерозподілу та скерування на

пріоритетні напрямки розвитку, з одного боку, і загальною стратегією лібералізації господарського середовища для максимальної активізації підприємницького потенціалу та внутрішньої економічної мотивації бізнес-суб'єктів. Тому досвід успішного вирішення цієї суперечності в реально-історичних умовах з урахуванням національної специфіки та комплексу ендогенних та екзогенних чинників, у тому числі позаекономічних, є важливим і актуальним для України.

У загальнонауковому трактуванні *суб'єктність* визначається через здатність оптимально актуалізувати зовнішні та внутрішні можливості, адекватно інтегрувати актуальну ситуацію з перспективою ефективної реалізації потенціалу та зміцнення позицій суб'єкта. Дефінітивними атрибутами суб'єктності є самостійність, активність, ініціативність, свобода та відповідальність. В економічній інтерпретації суб'єктність – це спроможність до самостійної та ефективної реалізації власного потенціалу на основі адекватної оцінки внутрішніх можливостей та зовнішніх детермінант, а також здатність використовувати наявні обставини як передумови для подальшого розвитку та підвищення конкурентоспроможності в зовнішньому середовищі на рівні національної, регіональної та глобальної економіки. Відтак критеріями / параметрами оцінки рівня суб'єктності можуть слугувати не стільки показники продуктивності, як конкурентоспроможності.

Імперативом повоєнного відродження країн і розвитку національних господарств потрібно розглядати системність політики, пріоритетність модернізації, взаємодоповнюваність та ефективність урядових інструментів і ринкових механізмів реконструкції. Узагальнення історичного досвіду показує відмінності успішної та провальної урядових політик щодо та розвитку промислового потенціалу і, відтак, зміцнення суб'єктності держави задля досягнення її міжнародної конкурентоспроможності.

Досвід Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру є прикладом докорінної зміни траєкторії розвитку. На відміну від інших «економічних див» другої половини ХХ ст., у цих країнах засобами державної політики вдалося перейти від традиційної інституційної та галузево-територіальної структури доіндустріального суспільства до високотехнологічної, інтегрованої у світові ринки економіки. Як зауважив Джо Стадвел, характеризуючи взаємодію держави та підприємницького середовища, «промисловість і торгівля є імпульсом другої фази швидкого економічного розвитку. Отже, завданням для розробників політики є спрямування підприємницьких зусиль на виробництво, а не на сферу послуг, і особливо – на широкомасштабне виробництво, здатне до глобальної конкуренції» [1,

с. 120]. Але як це зробити? Як забезпечити таке спрямування? Адже кожен знає, що у торгівлі та посередницькій діяльності й обсяг інвестицій, і час обороту капіталу, і ризики – значно менші, ніж у виробничій сфері. Автор дослідження про успіхи країн Азії вказує: «Промислові підприємства підтримуються державою у два способи: через протекціонізм і через субсидії. Ці форми втручання дають змогу підприємцям перевести подих, поки вони не стануть конкурентоспроможними виробниками» [1, с.120]. Проте, обидва шляхи містять великі ризики – адже підприємства схильні до діяльності, яка дозволяє отримувати доходи без особливих зусиль.

Отже потрібно не стільки обирати улюбленців, як *викорінювати невдах*. Прикладом є промислова політика Японії, яка, вивчивши німецький досвід, створила у 1930-х роках державну агенцію для санації та реструктуризації промислових підприємств і цілих секторів економіки. Ця практика була успішно застосована повторно після Другої світової війни. У Республіці Корея уряд упродовж другої половини 1960-х років через процедуру банкрутства фактично ліквідував більшість чеболів – національних бізнес-конгломератів, зокрема, таких: Samho, Gaepong, Donglip, Shinjin, Dongmyung [1, с. 122]. Разом з тим, практика викорінення невдах замість обрання переможців мала позитивним наслідком формування та успішний розвиток великих компаній поза межами державної регуляторної політики. У Японії так постали Sony та Honda, на Тайвані – Acer і HTC.

Суб'єктність держави в умовах реконструкції економіки реалізувалася також через особливу форму *інституційної підтримки національних підприємств*, яка полягала у забезпеченні трансферту технологій. Так, уряди в Японії, Китаї та Тайвані змушували іноземні фірми передавати свої ноу-хау чи знижувати їх ціну в обмін на доступ до свого внутрішнього ринку. У Республіці Корея «окремі вимоги ставилися до іноземних інвесторів щодо обов'язкового обсягу експорту, доповненню інвестицій новими для країни технологіями, щодо виробництва компонентів на території країни тощо. Надаючи доступ зарубіжним інвесторам, уряд намагався створити умови не лише для трансферту технологій, а й для запозичення прогресивних управлінських практик та організаційних навиків персоналу. Тому надавалася перевага створенню спільних підприємств, особливо з переважаючим контролем національних організацій» [2]. Набула поширення практика викупу (при державній підтримці) в іноземного партнера частки у спільному підприємстві після завершення імплементації запозичених технологій. До такого вдалися, коли корейські компанії, завдяки впровадженню прогресивних технологій у галузях нафтопереробки та модерного будівництва промислових об'єктів, змогли наприкінці 1970-х

років самостійно вийти на ринки і заключати контракти з країнами Близького і Середнього Сходу [3]. Водночас, для періоду 1960–1970-х років властиве стимулювання урядом експортоорієнтованих виробництв, у тому числі шляхом створення преференцій для компаній, що виробляють кінцеву продукцію на експорт.

В Україні, на жаль, діяльність корпорацій у роки ринкової трансформації економіки призвела до структурного спрощення виробництва та експорту [4]. Існує і негативний зарубіжний досвід, коли інституційна слабкість держави та відсутність системності в проведенні заходів зміцнення позицій національного виробника призводили до провалу урядової промислової політики. За відсутності експортної дисципліни, тиску на підприємців з метою їх спонукання до технологічного розвитку у країнах Південно-Східної Азії, зокрема Таїланді, політика промислового розвитку була зведена до заходів підтримки імпортозаміщення. Встановлення низьких тарифів на імпорт комплектуючих та високих – на імпорт готової продукції призвело до створення спільних підприємств (на основі американських та японських компаній) зі збирання автомобілів, у межах яких істотний технологічний розвиток, справжні інновації були неможливі. Аналогічна ситуація склалася на Тайвані, де після здобуття державної незалежності «родини землевласників домінували в проєктах ISI та підривали будь-які спроби заохочувати технологічний розвиток; вони займалися мінімально можливим збиранням продукції транснаціональних корпорацій для перепродажу за надмірно високими тарифами; єдиним, що вони експортували, була сільськогосподарська продукція широкого вжитку» [1, с. 214]. Через те, що Філіппіни не змогли побудувати ланцюжки власного виробництва з високою часткою доданої вартості, їх економіка виявилася надвразливою до зовнішніх шоків і на початку 1980-х років просто обвалилася під тиском боргів, зазнавши скорочення на 20%. Станом на сьогодні ця країна залишається регіональним і світовим аутсайдером.

Отже, можна зробити висновок, що країни, в яких державна політика не забезпечила ендогенізації економічного розвитку, уряди не спромоглися послідовно й системно сформувати висококонкурентне середовище підприємництва та інновацій, у довготривалій перспективі втрачають економічний динамізм і позиції не лише на зовнішніх, а й на внутрішньому ринку.

Компаративний аналіз успішних і провальних урядових політик у напрямі промислової модернізації та створення передумов високотехнологічного експорту засвідчує, що метою модернізаційної реконструкції є формування здатності самостійно створювати нові

технології [5]. Досягнення такого рівня є запорукою економічного розвитку, воєнної безпеки, міцних міжнародних позицій і соціального добробуту, тобто *реалізації всіх переваг державної суб'єктності*. При цьому макроекономічна стабільність чи переважання приватних підприємств над державними не є універсальними критеріями правильної державної політики. Південна Корея фінансувала форсовану індустріалізацію у 1960-х роках значною мірою за рахунок іноземних позик при рівні інфляції 20% на рік і досягла успіхів. У Таїланді досвід індустріалізації був негативним, хоча макрофінансова політика була більш розважливою. На початковому етапі модернізаційної реконструкції економіки в Японії, Республіці Корея, Тайвані та Китаї основою технічного прогресу були державні підприємства, попри наполягання МВФ та Світового банку щодо необхідності їх приватизації та більш радикальної лібералізації економіки.

Для України цей історичний досвід слід імплементувати в стратегію, яка забезпечить успішність повоєнної реконструкції економіки, поєднавши підприємницьку активність, ринкові мотиваційні механізми та важелі державного регулювання. Зміцнення суб'єктності держави в процесі модернізаційної відбудови економіки полягає в поєднанні трьох ключових засобів урядової політики, а саме: виробничої експортної дисципліни, зміцнення внутрішньої конкуренції та відсіювання невдач.

Список використаних джерел:

1. Стадвел Дж. Чому Азії вдалося. Успіхи та невдачі найдинамічнішого регіону світу / пер. з англ. О. Цехановецька. Київ : Наш формат, 2017. 448 с.
2. Небрат В.В. Політика повоєнного відновлення економіки: досвід Республіки Корея. *Економіка і прогнозування*. 2022. №4. С. 43–64. <https://doi.org/10.15407/eip2022.04.043>.
3. Sachwald F. FDI and the Economic Status of Korea: The Hub Strategy in Perspective. Korea Economic Institute, 2003. P. 85–95.
4. Slyvka Tetiana, Nebrat Viktoriia, Vodnarchuk Tetiana. The role of joint stock companies in the structural change of Ukraine's economy. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law* [online]. 31 March 2023, T. 22, nr 1, s. 191–205. <https://doi.org/10.12775/EiP.2023.011>.
5. Саліхова О., Бак Г. Роль іноземних технологій в інвестиційно-інноваційній модернізації економіки: досвід Республіки Корея, уроки для України. *Економіка і прогнозування*. 2015. Вип. 1. С. 105–120. <https://doi.org/10.15407/eip2015.01.105> С.114.

Тетяна Сливка,
кандидат економічних наук, науковий співробітник
відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», м. Київ, Україна

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ НІМЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕЛИКИХ КОРПОРАЦІЙ

Західна Німеччина в 1950-х роках стрімко досягла значних успіхів у вирішенні комплексних завдань повоєнної відбудови з виходом на якісно новий рівень технологій, реструктуризації економіки та забезпечення добробуту населення. Важливе місце у відновленні та модернізації виробництва після Другої світової війни зайняв німецький корпоративний сектор завдяки, зокрема, наявності потужної науково-дослідної бази.

Однією з причин стрімкого «перезапуску» економіки в Німеччині було те, що одразу ж після відбудови житла для працівників і транспортного сполучення промислові підприємства швидко налагоджували виробництво. Це стосується більшості традиційних галузей – заводи Volkswagen станом на 1948 р. могли виготовляти кожну другу машину в Західній Німеччині. Німецький Ford також швидко відновив виробництво. Ті галузі, у які Німеччина найбільше інвестувала для воєнних цілей – оптика, хімічна й легка промисловість, транспорт, кольорові метали, – власне, й забезпечили економічний розквіт у 1950-х.

Німецькі компанії у перші повоєнні роки використовували старі напрацьовані технології для виробництва товарів та захоплення експортних ринків, одночасно визначаючи цілі для технологічного удосконалення та використовуючи доходи від внутрішніх та експортних продажів для поступового інвестування в нові технології.

Великі промислові компанії Німеччини мали в своїй структурі приватні науково-дослідні організації. До цих організацій належали лабораторії великих промислових підприємств, наприклад концернів «Дегусса», «І.Г. Фарбеніндустрі», «Осрам», «Телефункен», «Цейсс», «Сіменс і Хальське» та багато інших. Ці підприємства мали висококваліфікованих фахівців, передову за своїми можливостями апаратуру, а головне, необхідні фінансові ресурси. Науково-дослідна організація промисловості була незалежною і не потребувала допомоги державних інституцій. Ці організації працювали для себе в умовах нерозголошення промислової та комерційної

таємниці.

Успішна науково-дослідна діяльність в межах німецьких концернів частково пояснюється тим, що більшість з них вирости з невеликих сімейних підприємств, які боролися за свою конкурентоздатність шляхом впровадження інновацій задля яких фінансували дослідження і розробки. До того ж каталізатором «німецького технологічного дива» першої половини ХХ століття стали обмеження, накладені на розвиток традиційних військових технологій після поразки Німеччини у Першій світовій війні. Зокрема через ці обмеження Німеччина змушена була вкладати кошти у розвиток нетрадиційних військових технологій.

По завершенні Другої світової війни технологічною основою німецького «економічного дива» стали саме великі промислові концерни. Швидко і успішне повоєнне відновлення виробництва в великих німецьких концернах було спричинене не лише розвитком наукових досліджень і впровадженням нових технологій, а завдячує ряду факторів, що були вдало поєднані:

1. Значна частина промислових об'єктів і обладнання залишилися неушкодженими після бомбардувань і могли розпочати роботу в найкоротші терміни. Промислове обладнання було відносно новим: у 1945 році строк експлуатації 34% промислового обладнання складав 5 років.

2. Вже наприкінці 1940-х – початку 1950-х років було повернуто патенти, вивезені зокрема до США, та пом'якшено контроль над дослідженнями і зняті обмеження на технологічний розвиток.

3. Успішний менеджмент корпоративного сектору зміг вдало переорієнтуватися на нові ринки у США та міжнародне технологічне співробітництво зі США та Великою Британією.

4. Широке використання напрацьованих технологій довоєнного і воєнного часу при виході на нові ринки та, як наслідок, зайняття впевнених позицій на переговорах в процесі укладання домовленостей про спільну діяльність з американськими та британськими компаніями (наприклад, німецька BASF та американська Shell, німецька Bayer та британська British Petroleum). В перші повоєнні роки в умовах обмеження досліджень і технологічного розвитку німецькі компанії концентрувалися на старих доступних та менш ефективних технологіях. Водночас швидке відновлення таких процесів виробництва дозволило здійснювати великі експортні поставки продукції на американський, зокрема нафтохімічний, ринок. Лише у 1950-х роках німецьким компаніям вдалося досягти великих технологічних проривів.

5. Доходи від внутрішніх продажів та експортних поставок західнонімецькі компанії поступово інвестували у нові технології.

Наприклад, концерн Volkswagen лише після успіхів в продажах на внутрішньому ринку та закордоном наприкінці 1940-х – початку 1950-х років з використанням довоєнних і воєнних заводів та технологій почав інвестувати значні ресурси у нові заводські та технічні удосконалення. Інновації, що були реалізовані у Volkswagen до цього, були в основному організаційними.

б. Американські та британські компанії були вкрай зацікавлені технологічним співробітництвом з німецькими промисловими гігантами особливо з огляду на тривалі бізнес-зв'язки ще з довоєнних часів. Водночас і німецькі концерни орієнтувалися на досягнення американської промисловості, зокрема нафтохімії, розуміючи важливість освоєння американських технологій для успішної конкуренції на ринку США.

Таким чином, як показує історичний досвід Німеччини, для успішного повоєнного відновлення України необхідними є такі заходи: 1) підтримка і розвиток існуючої науково-дослідної бази з метою активізації наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності разом із забезпеченням трансферу технологій від винахідника до виробника; 2) державне стимулювання інноваційної діяльності корпорацій, створення мотивації до фінансової підтримки ними малого і середнього інноваційного бізнесу (стартапи, венчурні підприємства тощо), впровадження політики підвищення кваліфікації працівників, створення власних науково-дослідних лабораторій та розбудови на цій основі високотехнологічних виробничих мереж, здатних швидко реагувати на зміни глобальної ринкової кон'юнктури.

Список використаних джерел:

1. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Київ. Наш формат. 2020. 928 с.

2. Сливка Т.О. Німецькі концерни: повоєнне відродження та роль у відбудові економіки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2022. Вип. 55. С. 63–76. DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.063> (дата звернення: 30.04.2023).

3. Типпельскірх, К., Кессельринг, А., Гудериан Г. Итоги Второй Мировой войны. Выводы побежденных. Издательство: Полигон, АСТ, 1998. 640 с.

4. Stokes, R. G. Technology and the West German Wirtschaftswunder. *Technology and Culture*. 1991. Vol. 32, no 1. P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.2307/3106006> (date of access: 01.05.2023).

Наталія Супрун,
доктор економічних наук, професор, головний науковий
співробітник відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК МЕХАНІЗМ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ

Аналіз історії повоєнної відбудови Німеччини свідчить, що деякі загальні підходи та інструменти урядової політики зберігають свою актуальність і сьогодні і можуть бути використані як орієнтир при розробленні стратегії повоєнної відбудови української економіки та соціогуманітарного простору, зруйнованих внаслідок військової агресії РФ.

Основним чинником економічного успіху німецьких реформ після II Світової війни стала урядова програма лібералізації та структурної модернізації економіки, скерована на забезпечення стабільності валютного ринку та збалансування внутрішнього попиту, структурно-технологічне оновлення промисловості, заохочення розвитку бізнесу та формування сприятливого інвестиційного клімату.

Першочерговим кроком уряду стала стабілізація національної валюти, дерегуляція грошово-кредитного ринку в ході грошової реформи 1948 р. та ліквідація адміністративно-керованої системи управління економікою, що передбачало скасування адміністративного розподілу ресурсів та державного контролю за цінами, а також значної кількості адміністративних норм.

Реформа була покликана не лише приборкати інфляцію, а й створити сприятливі умови для заохочення приватної ініціативи та відновлення ефективних виробничих та логістичних зв'язків між підприємствами та галузями, і таким чином – прокласти шлях до нової моделі ринкової економіки. Разом з валютною реформою та скасуванням контролю над цінами уряд також знизив ставки податків. Так, ставку податку на прибуток підприємств, що раніше коливалася від 35 до 65%, було зафіксовано на рівні 50%. Для осіб із середнім доходом у 1950 р. з річним доходом менше 2400 німецьких марок гранична ставка податку була знижена до 18%.

При цьому, лібералізація ціноутворення носила обмежений характер і стосувалась переважно цін основних споживчих товарів, тоді як в окремих стратегічних галузях (важка промисловість, комунальний та енергетичний сектори) зберігалась довоєнна модель контролю за цінами. Фіксація «стелі

цін» на тлі їх загального зростання в перший рік проведення реформи призвела до збитковості більшості підприємств і галузей, де зберігалося регулювання ціноутворення. Так, істотних операційних збитків зазнали комунальні підприємства, що загальмувало їх відновлення та ускладнило формування стійких виробничих зв'язків і спричинило поглиблення структурних диспропорцій у розвитку окремих секторів економіки. Проте, поступово відбулося зниження інфляційного тиску та відновлення балансу бюджету, що уможливило послаблення контролю над цінами і, своєю чергою, стимулювало товарну пропозицію та зменшення дефіциту. Реформа виконала своє основне завдання – стабілізувала грошовий ринок, стимулювала нагромадження та сприяла пожвавленню інвестиційної активності. Наступним завданням уряду стало створення умов для розвитку підприємницької діяльності як основного рушія ринкової економіки.

Лібералізація бізнес-середовища стала основним механізмом стимулювання конкуренції, яку Л. Ерхард вважав найбільш ефективним засобом для досягнення економічного зростання та забезпечення добробуту. В цьому візії реформ німецького уряду співпадала із підходами плану Маршалла, основним постулатом якого була підтримка конкуренції як механізму для економічного пожвавлення та підвищення продуктивності.

Ініційована урядом і підтримана американською владою лібералізація бізнесу передбачала відміну більшості блокуючих і створення стимулюючих норм для розвитку приватного підприємництва, зокрема щодо: прискореної амортизації нерухомості (1950) через списання 50% вартості в перший рік експлуатації майна; зниження граничних податкових ставок у 1948–1949 роках та податків на заробітну плату (1954–1957); пільгового оподаткування бізнесу, зокрема зменшення оподаткування на суму реінвестованого прибутку, зниження ставок податку та відшкодування частини вже сплачених податків задля пожвавлення попиту та як запобіжний захід проти дефляції (як, це наприклад, було зроблено у 1950 р.); демократизації управління через представництво інтересів у раді директорів (1951).

Водночас, уряд послідовно впроваджував заходи для формування сприятливого інвестиційного клімату шляхом надання «дешевих» кредитів, субсидій та інших преференцій для бізнесу. Ці заходи спричинили стрімке зростання підприємницької активності, збільшення частки самозайнятого населення та зменшення безробіття.

Проте розвиток приватної ініціативи і надалі обмежувався жорсткими монопольними бар'єрами входу в ринок, оскільки довоєнна німецька економіка – насамперед, військова, хімічна та металургійна промисловість – була практично повністю картелізована. Відразу по закінченню війни

союзники підписали Закони про розпуск картелів (Dekartellisierungs Gesetze), які забороняли угоди, що обмежують конкуренцію. Проте масштаби монополізму вимагали розроблення спеціального законодавства, на чому наполягала як окупаційна, так і німецька влада. Прибічник вільної конкуренції Л.Ерхард писав, що закон, який забороняє картелі, має значення найнеобхіднішої «господарської конституції». Якщо держава спасує в цій сфері, – то скоро можна буде розпрощатись із «соціальним ринковим господарством». У 1958 р. на основі положень американського антитрестівського законодавства був прийнятий «Закон про боротьбу з обмеженням конкуренції» (GWB) і розпочало свою роботу Федеральне антимонопольне відомство. Закон охоплював три основні сфери, т. зв. опори конкурентного права: заборона антиконкурентних угод, контроль за зловживанням домінантним становищем та за процесом злиття. Згідно з законом частка однієї компанії не повинна була перевищувати третини, а двох-трьох компаній – половини обсягу конкретного ринку.

При цьому закон містив заохочувальні норми для стимулювання співпраці монополій із дрібними і середніми компаніями, що обмежувало рівень монополістичної конкуренції. На відміну від американської влади, Л. Ерхард вважав, що антимонопольна політика мала бути незалежною від політичних наративів уряду та ґрунтуватися на чіткому дотриманні правих норм, що забезпечують ефективну конкуренцію. Прийняття цих норм уможливило стрімкий розвиток малого і середнього бізнесу, який Л. Ерхард назвав «основою добробуту для всіх» і який став найбільш чисельним економічним суб'єктом, що забезпечив зростання зайнятості, насичення локальних товарних ринків та економічне піднесення.

Одночасно із демонополізацією промисловості була проведена лібералізація аграрної сфери. У повоєнний період сільське господарство було найважливішим сектором економіки, оскільки саме воно забезпечувало продовольство для фізичного виживання населення. Тому його відродження було пріоритетним завданням влади, що було відзначено у Потсдамському протоколі.

Як результат, лібералізація економічного середовища, приватного підприємництва, впровадження прогресивних технологій та реалізація кращих рис німецького характеру – організованості та працьовитості – у поєднанні з продуманою фінансово-кредитною політикою та зовнішньою допомогою, забезпечили успіх повоєнного відновлення.

З огляду на історичний досвід Німеччини, повоєнна відбудова України має бути спрямована не просто на відновлення довоєнної структури та інфраструктури економіки, а на її докорінну модернізацію задля

найповнішої реалізації економічного, природнього та людського потенціалу та конкурентних переваг національної економіки. Найбільш сприятливим тлом для модернізації економіки має стати лібералізація економічного простору та дерегуляція підприємницького процесу.

В процесі структурної модернізації економіки, спираючись на досвід німецької військової індустрії, що стала драйвером розвитку економіки, слід врахувати економічний потенціал українського військово-промислового комплексу та можливість використання його продукції та послуг (військова техніка, озброєння, експертиза) як висококонкурентного економічного активу, що може стати потужною статтею українського експорту.

Одним із першочергових завдань для України, за прикладом Німеччини, має стати відновлення життєвого простору, зруйнованого війною, що передбачає розроблення механізмів ревіталізації зруйнованих об'єктів цивільної та виробничої інфраструктури та відповідальну рекультивуації земель, забруднених внаслідок воєнних дій. Вилучення із сільськогосподарського обороту значної частки посівних площ внаслідок їх забруднення та замінування зумовлює необхідність формування продовольчих запасів з метою запобігання дефіциту товарів та насичення товарних ринків.

При цьому розроблення національної стратегії повоєнної відбудови має спиратись не просто на імплементацію успішних історичних практик, а на їхню адаптацію до сучасних економічних, політичних та соціальних контекстів та особливостей геополітичної картини світу.

ТЕМАТИЧНИЙ НАПРЯМ 7.
ІНДУСТРІЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС:
ІСТОРИЧНИЙ, ЕКОЛОГІЧНИЙ, ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА
ЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХОДИ

УДК [640.41 + 640.43]: 66.012.3

Таїсія Веселовська,
кандидат технічних наук, доцент кафедри
туризму та готельно-ресторанної справи
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОГО ОБЛАДНАННЯ І
ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАКЛАДАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Незважаючи на війну і складні економічні умови в країні, Україна є і буде перспективною для організації відпочинку та оздоровлення людей. Підприємства сфери гостинності, що розвиваються, повинні контролювати свої витрати, шукати шляхи зниження собівартості готової продукції, не знижуючи якості продукції [1].

У сучасних умовах для підприємств ресторанного господарства України суттєвою проблемою є висока енергоємність технологічних процесів та неефективне використання ресурсів. Для роботи кафе або ресторану на 100–150 місць необхідна номінальна потужність для технологічного обладнання від 30 до 50 кВт залежно від меню та технології. При цьому в більшості випадків теплові та холодильні потужності використовуються на підприємстві нераціонально. У зв'язку з цим до 10% загального прибутку витрачається на сплату комунальних платежів та входить у собівартість готової продукції [2].

Враховуючи зростання цін на харчові продукти, перспективи подорожчання енергоносіїв, ресторатори повинні шукати шляхи підвищення енергоефективності виробництва, що дозволить підвищити конкурентоспроможність підприємства.

Сьогодні в закладах ресторанного господарства здійснюється впровадження маловідходних та енергозберігаючих технологій, які пов'язані з використанням сировинних ресурсів та продовольчих товарів. Сучасне технологічне устаткування сприятиме механізації, автоматизації, швидкості приготування страв, їх якості та раціональному використанню енергоресурсів, що дозволить підвищити ефективність виробництва

харчової продукції без додаткових вкладень. Правильний підбір і раціональне використання обладнання дозволить знизити витрат на одиницю ресторанної продукції.

Для задоволення відвідувачів ресторану в натуральній, екологічно чистій, часто приготовленій на очах їжі, необхідно забезпечити заклади ресторанного господарства сучасним технологічним обладнанням. Конструкції спеціалізованого або вузькоспеціалізованого обладнання передбачають мінімальну участь людини у процесі приготування їжі [3].

Наявність кухонного електромеханічного обладнання істотно полегшує роботу персоналу, зменшує час приготування страв і сприяє підтримці їх постійної якості, особливо закладам з великим потоком відвідувачів і великим меню без придбання допоміжної техніки не обійтися.

Основне призначення електромеханічного обладнання – обробка продуктів, які згодом потрапляють на стіл або використовуються в якості інгредієнтів для приготування страв. За допомогою цих апаратів можна очищати, нарізати, подрібнювати, протирати, розгортати, перемішувати, збивати або вичавлювати соки. Вони практично повністю замінюють ручну роботу, яку виконують кухарі. Фахівці при цьому виконують лише контролюючі функції, а основна робота виконується технікою. Механічне обладнання поділяється на декілька основних груп: обладнання для переробки риби і м'яса (кутери і м'ясорубки); обладнання для обробки овочів (овочерізки, картоплечистки); обладнання для кондитерського цеху (планетарні міксери і ручні міксери, тісторозкатувальні машини, тістоміси); Обладнання для нарізки гастрономії – слайсери і хліборізки; обладнання, яке встановлюється в барі – міксери, барні блендери, соковитискачі, кавомолки та кавоварки.

Відсутність механічного обладнання призводить до непрацездатності кухні, а також незавершеності багатьох технологічних процесів, хоча не всі одиниці механічної групи однаково затребувані [4].

На перших позиціях підприємств харчування є теплове обладнання, оскільки теплова обробка харчових продуктів – головний технологічний процес виготовлення величезної кількості страв. Для сучасних ресторанів і кафе, які працюють в умовах жорстокої конкуренції, вже недостатньо простої плити, тому пропонується багато нових видів професійного теплового устаткування.

Подові печі, створені для випічки хлібобулочних виробів, встановлюються на кухнях таких підприємств харчування, де випічка продається регулярно, але не проводиться в промислових масштабах. Під, зроблений з натурального каменю рівномірно нагрівається і довго зберігає

тепло. Печі можуть бути газовими і електричними, мати одну або кілька камер, а листи в них встановлюються в кілька ярусів. У сучасних піцеріях використовують печі для приготування піци: дров'яну, подову, череневу, де в якості енергоносія, окрім дров використовують електроенергію, газ, де терморегулятором встановлюється температура 250°C і тривалість випікання становить 6–8 хвилин.

Піч **Merrychef** призначена для приготування будь-яких страв. Вона здатна готувати їжу в 5 разів швидше завдяки комбінації трьох технологій: мікрохвильовому нагріву, конвекції і теплового удару. Вбудований каталітичний перетворювач спалює жири, поглинає дим і їжа готується без запаху. Така піч не потребує вентиляції і здатна скоротити витрати на електроенергію.

VarioCooking Center фірми Rational на мінімальній площі замінює до

50% традиційного кухонного устаткування – такого, як котли, перекидні сковороди, фритюрниці, пароварки, і більшу частину всіх каструль та сковорідок. У новому VarioCooking Center можливо все: варити, смажити, готувати на грилі, у фритюрі чи під тиском найрізноманітніші страви, окремо чи у паралельному режимі, можливі найкоротші строки прогріву, приготування та охолодження.

Натисканням кнопки обирається продукт, а вбудований штучний інтелект самостійно розпізнає вимоги, обумовлені даним продуктом, його розмір та об'єм завантаження. Час приготування, а також момент необхідного втручання розраховуються індивідуально і корегуються в процесі роботи автоматично.

Vario Boost має мобільний резерв потужності і при цьому готує на 50% швидше навіть при великому завантаженні. Витрати води складають 70% у порівнянні з приготуванням у звичайному котлі, економія енергоресурсів - 40%; зменшуються втрати маси продуктів.

Пароконвектомати є універсальною технікою, яка поєднує в собі

функціонал великої кількості класичного інвентарю. Це оптимізує роботу і вивільняє робочий простір на кухні. Апарати компактні і можуть замінити деякі види техніки; страви готуються на 30% швидше ніж у звичайному тепловому устаткуванні; дають можливість

виконувати будь-які технологічні процеси – варити і тушкувати, смажити і запікати, розігрівати і готувати на пару; вони економічні за рахунок зниженого енергоспоживання і зручні, так як дозволяють швидко розігріти велику кількість наперед підготовлених охолоджених страв.

Температура всередині апарату може досягати 300°C, але для готування достатньо 260°C. В самих сучасних професійних пароконвектоматах є сенсорний блок управління, завдяки якому контролюється процес приготування, параметри температурного режиму, вологість та таймінг.

Фритюрниці RoFry (аерогриль) призначені для приготування продукції у фритюрі без жиру, принцип роботи яких оснований на обсмажуванні попередньо підготовлених заморожених напівфабрикатів.

Індукційні плити широко використовують паралельно з газовими. Їх відмінність у способі утворення і передачі тепла від склокерамічної поверхні плити до продукту, пропускаючи нагрів посуду.

Cookvac – унікальне гастрономічний винахід іспанських кухарів, є компактним приладом для приготування їжі і просочення в вакуумі. Cookvac являє собою вакуумну каструлю, яка штучно створює низький тиск при відсутності кисню, що значно знижує температуру смаження або тушкування нижче 100°C, зберігаючи текстуру, колір і поживні речовини продукту.

Термоміксери. Технологія **Thermomix** – це змішування і подрібнення компонентів тієї чи іншої страви при постійному нагріванні. Конструкція ножів термоміксера дозволяє обробляти як заморожені продукти, так і продукти з ніжною текстурою. В них можна топити масло, жир, шоколад, карамель, а також готувати соуси, муси, пасти, помадки, варити; емульсувати; гомогенізувати; пасерувати; бланшувати; подрібнювати; тушкувати; карамелізувати.

Термоміксери поширені в авангардній кухні провідних ресторанів світу завдяки своїй універсальності, високій швидкості приготування страв і можливості працювати з твердою фракцією (горіхи, сухарі, лід).

«Стефан-гриль». Відмінність Стефан-гриля від традиційних грилів – температура обробки продукту зсередини може досягати 650°C без впливу на продукт відкритим вогнем. Він також призначений для приготування продуктів «з димком» з використанням

окурювача, що дозволяє додати продукту запах і аромат страви, приготованої на відкритому вогні. Продукт різної товщини насаджується на шомпол і обсмажується зсередини, ця технологія отримала назву «**cook in**» (від англ. – готувати зсередини). М'ясо просмажується до золотистої скоринки зсередини, а ззовні зберігає свій ніжний рожевий колір і соковитість. У процесі приготування зовнішні шари м'яса готуються за рахунок інтенсивного обдування гарячим соплом, що поставляється в комплекті до грилю.

Sous-vide. Унікальна технологія **Sous-vide** вакуумування і приготування дозволяє скоротити втрати по масі продукту з 20–35% до 5–7%. Вакуумування в полімерних пакетах значно сприяє збереженню всіх корисних властивостей продукту у незмінному стані і не втратити смак і аромат, які змінюються при традиційних методах теплової обробки. Мінімальна температура при готуванні у вакуумному пакеті становить +65°C, максимальна – +93–95°C. Дана технологія економить електроенергію на 20-28%; обсяг закладки спецій до 40%, тривалість варіння при збереженні тепловитрат; перешкоджання окислення ліпідів в продукті і прогріканню.

Ресурсоефективні технології у роботі закладів ресторанного господарства суттєво впливають на їх рентабельність. Діяльність підприємства харчування має бути орієнтована на нові технології виробництва, на усунення випадків недоцільного використання енергії та ресурсів, що дозволить покращити енергетичну та екологічну ефективність, а також підвищити конкурентоспроможність підприємства.

Список використаних джерел:

1. Берзіна С. В., Яреньковська І. І. та ін. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти: посібник. К. : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 134 с.
2. Ряшко Г. М., Крусір Г. В., Новічкова Т. П. Аналіз енергозберігаючих технологій в ресторанному господарстві. *Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій*. 2016. Вип. 2. С. 17–21.
3. Смоліков Р. Ф., Линник О. І., Артеменко Н. В. Сучасне устаткування та ефективний менеджмент – запорука якісної роботи закладів готельного та ресторанного господарства. *Інфраструктура ринку : електрон. наук.-практ. журн.* 2018. Вип. 24. С. 257–261.
4. Обладнання для ресторанів: особливості вибору та класифікація. URL : <https://torgoborud.com.ua/ua/Statti/obladnannya-dlya-restoraniv-osoblyvosti-vyboru-ta-klassyfikaciya> (дата звернення: 14.04.23).

5. Види теплового обладнання для ресторану. URL : [https:// dsto.com.ua](https://dsto.com.ua) (дата звернення: 18.04.2023).

6. Пароконвектомати. URL : <https://tecco.com.ua/teplovoe-oborudovanie/parokonvektomaty> (дата звернення: 24.04.2023).

УДК 338.48

Валерія Волошина,
Кам'янець-Подільський фаховий коледж індустрії,
бізнесу та інформаційних технологій,
Інна Якимчук,
голова ЦК готельно-економічних дисциплін,
викладач вищої категорії, викладач готельної і ресторанної справи
Кам'янець-Подільського фахового коледжу індустрії, бізнесу та
інформаційних технологій, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСТА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

Зі зростанням доходів і зміною стилю життя туризм являється важливим фактором активізації економічної діяльності, покращення добробуту міст, країн та розвитку інфраструктури. Крім того, туризм сприяє підвищенню попиту на товари і послуги та є важливим рушієм розвитку підприємницької діяльності.

Туристичний потенціал міста – це сукупність належних до нього природних та створених людиною явищ, умов, можливостей та засобів, придатних до формування туристського продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій та програм [4].

Місто Кам'янець-Подільський Хмельницької області – одне з найдавніших міст України, яке розташувалося на річці Смотрич. Місто побудоване навколо замку на своєрідному півострові, утворене петлею скелястого русла річки. У місто приїжджають, щоб помилуватися його середньовічними будівлями і храмами, що чудово збереглися, побачити яскраву і незвичайну природу цього регіону [3].

Туристичний потенціал міста Кам'янця-Подільського величезний і різноманітний. Він приваблює відвідувачів своєю багатою історією, культурою, архітектурою, природними ландшафтами та мальовничими краєвидами.

У Кам'янці-Подільському відвідувачі можуть насолодитися різними видами туризму, які пропонуються:

- культурний туризм: місто має багату історичну та культурну спадщину і є привабливим місцем для туристів, які цікавляться історією та архітектурою. Однією з головних визначних пам'яток для туристів є Кам'янець-Подільська фортеця, яка є символом міста та одним із семи чудес України. Фортеця була побудована на скелі над річкою Смотрич. Вона має величезний історико-культурний потенціал, тому щороку приваблює тисячі туристів. Крім того, в місті є багато інших пам'яток історії та культури, таких як: Ратуша, Тринітарський костел та багато інших. Також у місті є музеї, присвячені різним епохам та подіям міста [1].

- пригодницький туризм – цей вид туризму передбачає активну діяльність і небезпечні пригоди, що дозволяють туристам відчувати себе частиною природи і випробувати свої сили та познайомитися з природним ландшафтом, чудовими краєвидами міста. Однією з найбільш популярних форм пригодницького туризму є сплави на байдарках каньйоном р. Смотрич. Також в місті можна займатися скелелазінням, скельні масиви для скелелазіння розташовані в каньйоні в районі моста, який сполучає стару та нову частину міста. Дані види спорту дозволяють туристам відчувати себе справжніми пригодниками та побачити місто з несподіваних ракурсів;

- фестивальний туризм: місто відоме своєю історією та культурою, тому саме тут проводяться багато фестивалів та свят, які відбуваються в місті цілий рік. Фестивальний туризм є важливою складовою формування туристичного потенціалу міста та забезпечує залучення туристів як з різних куточків України так і країн світу. Найпопулярнішими фестивалями міста до початку війни з країною агресором були: музичний фестиваль «Respublica», фестиваль повітроплавання «Золота омега», міжнародний фестиваль середньовічної культури «Форпост» та багато інших [2].

- релігійний туризм. У місті є багато церков, костьолів, серед яких виділяються: Тринітарський костел, Петропавлівський собор та багато інших. Багато паломників відвідують місто, щоб побувати в цих релігійних місцях [1].

Тому одним із ключових етапів формування туристичного потенціалу міста є розвиток інфраструктури для обслуговування туристів. Важливою частиною інфраструктури є розвиток готельно-ресторанного господарства. У місті є чимала кількість готелів різного рівня зручностей, а також ресторанів, кафе, де подають страви національної та європейської кухні. Відвідувачі мають можливість насолодитися традиційними стравами української кухні, а також екзотичними стравами інших кухонь світу.

Розвиток готельного господарства та сфери громадського харчування в місті Кам'янці-Подільському є важливим кроком у забезпеченні комфорту

та зручності відвідування міста туристами.

Відновлення туризму в місті Кам'янець-Подільський після закінчення війни потребує комплексних заходів щодо підтримки та розвитку туристичної галузі. Головна мета – повернути довіру та привабливість міста для відвідувачів з різних регіонів України, а в особливості іноземних туристів. Тому пропонується декілька заходів щодо відновлення туризму після війни в місті:

- туристичні підприємства повинні знайти нові способи реклами та продажу своїх продуктів і послуг. Одним із них є створення системи раціональних взаємозв'язків для вирішення певних планових завдань. Правильна їх інтеграція дозволить забезпечити синергетичні зв'язки та посилити дії один одного;

- розвиток інфраструктури – відновити зручне транспортне сполучення міста з іншими регіонами країни, покращення громадського транспорту. Забезпечення зручного транспортного сполучення дозволить туристам легко дістатися та пересуватися містом. Збереження та відновлення природного ландшафту, модернізування туристичних об'єктів, тощо;

- спонукати туроператорів та агентів, які мають досвід в розвитку туристичних напрямків для залучення іноземних відвідувачів;

- встановлення стійких зв'язків з туристичними партнерами та іншими містами – популярними туристичними напрямками;

- приділити увагу на культурні та релігійні заходи, відновлення проведення фестивалів, концертів та інших масових подій на довоєнний масштаб;

- акцентування увагу на забезпечення безпеки туристів, що є важливим фактором відновлення туристичної галузі міста після війни: забезпечення безпеки транспортних засобів, готелів, ресторанів, якісне облаштування укриттів, тощо.

Серед інших етапів формування туристичного потенціалу можна відзначити збереження та реставрацію історичних пам'яток і будівель, підвищення якості обслуговування та розвиток туристичних маршрутів, а також сприяння інноваційним ініціативам та туристичним стартапам.

Отже, можна зробити висновок, що місто Кам'янець-Подільський має великий туристичний потенціал завдяки своєму історико-культурному спадку, природному середовищу та інфраструктурі для активного відпочинку. Для подальшого розвитку туристичного продукту необхідно продовжувати роботу зі збереження та реставрації архітектурних та історичних пам'яток, підтримувати розвиток туризму в парках та заповідних

зонах, покращувати інфраструктуру для активного відпочинку та розробляти нові туристичні продукти.

Список використаних джерел:

1. Культурний ландшафт Кам'янця-Подільського. Світова спадщина. URL : <https://ukrainaincognita.com/khmelnyska-oblast/kamyanets-podilskiyi/kulturnyi-landshaft-kam-yantsya-podilskogo-svitova-spadshchyn>.
2. Популярні фестивалі в Кам'янці-Подільському. URL : <https://khmelnytski.info/uk/article-2033-populyarni-festivali-u-kamyanci-podilskomu>.
3. Путівник по Кам'янець-Подільському. URL : <https://planetofhotels.com/guide/ru/ukraina/kamenec-podolskiy>.
4. Стеченко Д. М. Теоретичні аспекти дослідження природно-рекреаційного потенціалу регіону. *Національний вісник*. ЧДІЕУ, 2009. № 2. С. 65–76.

УДК 379.85:504.062

Інна Ковтуник,
кандидат географічних наук, старший викладач кафедри
туризму та готельно-ресторанної справи
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ІВАХНОВЕЦЬКИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК І БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК «ЧАПЛЯ» ЯК ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ

Постановка проблеми. Хмельницька обл. має високий рівень концентрації природно-географічних рекреаційних ресурсів на своїй території, тому їх аналіз є надзвичайно актуальним, оскільки розкриваються значні перспективи розвитку рекреаційної діяльності та туризму на теренах області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ресурсів Хмельниччини присвячені ряд публікацій, з них монографії «Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку» [3], де автор даної статті досліджує рекреаційні ресурси Хмельниччини.

Метою роботи є дослідити Івахновецький ландшафтний заказник і ботанічний заказник «Чапля». Згідно мети, були поставлені наступні завдання: дослідити Івахновецький ландшафтний заказник як привабливий ресурс туризму Хмельницької області; вивчити ботанічний заказник

«Чапля».

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно мальовничим є *Івахновецький ландшафтний заказник загальнодержавного значення*. Розташований він у межах Чемеровецького району Хмельницької обл., біля с. Івахнівці. Площа ландшафтного заказника становить 155 га., створений – 29 грудня 1981 р. Головним завданням заказника є збереження унікального природного комплексу частини Товтрового кряжу у вигляді окремих товтр, покритих великою кількістю реліктових і ендемічних рослин Поділля.

Територія Івахновецького заказника представляє собою надзвичайно красиві безлісі товтри – «Великі камені», «Баба», «Соколиха», «Німожня», «Довга», «Ріжок», «Середня», «Рублиха», «Коломийка», «Ян», на яких зростають трав'яні рослини, занесені до Червоної книги України [1, с. 245]. Трав'яний покрив утворюють види рослин, які є характерними для вапнякових скель: осока низька, цибуля подільська, цибуля гірська, ломиніс цілолистий, тринія багатостебла тощо. З рідкісної флори трапляються хаменерій Додонея, ковила волосиста, астрагал мохнатоквітковий. Природний комплекс Івахновецьких Товтр представлений угрупованнями степової, лучно-степової та наскельної рослинності. Територія заказника охоплює 10 товтрових пасом, відносна висота яких сягає 50–60 м.

Перлиною Подільських Товтр є одне з див природи славного і мальовничого Кам'янецького Придністров'я – *ботанічний заказник загальнодержавного значення «Чапля»*. Урочище розкинулося на лівому березі річок Тернави і Дністра, майже в притул до с. Демшин (на зх. та пд.-зх.) Кам'янець-Подільського району і займає площу в 177 га. Створений постановою Ради Міністрів УРСР від 13 лютого 1989 р., що в деякій мірі пом'якшило антропогенний тиск на заказник [2, с. 56].

Цей клаптик землі, ніби вишиванка, де так вдало поєдналися смарагдова скатертина степового ароматного буйноцвіту площею 57 га. та гордовитого лісового масиву площею 120 га. Охороняється ділянка лівого берега р. Тернави неподалік від місця її впадіння до Дністра. Територія помережена ярами з крутосхилами та урвищами, вкрита широколистяним лісом. В урочищі «Чапля» гармонійно поєдналися рельєф, пейзаж, флора, фауна, які складають єдиний, неповторний і мальовничий природний комплекс.

Заказник «Чапля» привертає увагу різних за фахом дослідників: геологів, географів, ботаніків, зоологів, ґрунтознавців, істориків, краєзнавців, археологів, а також майстрів пензля та художнього слова, не говорячи вже про багаточисельних туристів. Не випадково кожного разу, коли його відвідують працівники Національної академії чи інших наукових установ, вони просто ніяковіють від неповторної краси місцини. Навіть закарбовані

закордонними подорожами туристи роблять для себе відкриття, не вірячи в пейзажну казковість Кам'янецького Придністров'я і заказника «Чапля» зокрема.

За флористичним різноманіттям, «Чапля» – справжній ботанічний скарб під відкритим небом. Не випадково заказник став природною лабораторією для багатьох вчених.

У заказнику «Чапля» ростуть понад 250 видів флори, з яких більше 30 видів – це рідкісні реліктові, ендемічні та субендемічні види рослин, які занесені до Червоної книги України. Зустрічаються проліска дволиста, горицвіт весняний, конвалія травнева, лілія лісова, анемона лісова, а також квіти-аконіти (рід багаторічних трав'янистих рослин родини жовтецевих) – аконіт Бессера, аконіт кущистий, аконіт молдавський. П'янке повітря Медоборів настояне ароматом цих рослин справляє дійсно незабутнє враження на відвідувачів заказника.

У трав'яному покриві зустрічається багато рідкісних видів флори: булатка великоквіткова, коручка чемерникоподібна, гніздівка звичайна, занесені до Червоної книги. Не лише трави, але й дерева та кущі є неповторними та рідкісними. На виходах вапняків заказника зростає невеличке деревце або кущ – клокичка периста (релікт пліоценового періоду, що надто рідко зустрічається в Україні). Ця рослина є декоративною і цінною для науки. Ботанічний заказник «Чапля» – єдиний в області, де ця рослина утворює природні алеї. В грабово-дубовому деревостані зростають кілька дерев реліктового виду – береки (дерево родини розових). За текстурою деревини, цінністю плодів, берека не має аналогів у Європі. В ботанічному заказнику також зустрічається волино-подільський ендем – молочай волинський, який зростає лише в межах Волино-Подільської височини і те, дуже обмежено.

На кручах Тернави та Дністра росте ефедра двоколоса (народна назва – степова малина) – кущ до 30 см. заввишки із яскраво-червоними шишками. Заказник «Чапля» – одне з небагатьох відомих місць зростання та плодоношення цього рідкісного виду флори. Це Подільський екзот, зарості якого є лише в горах Тань-Шаню, Паміру та Алтаю. Рослина є рідкісною та має лікарські властивості, тому важливим є збереження ефедри двоколосої на території природного парку Товтр.

Багатим є і тваринний світ заказника, що характеризується лісостеповою фауною – сарна, дикий кабан, канюк, косуля, лисиця тощо.

На базі ботанічного заказника «Чапля», науковцями разом із фахівцями інших наукових установ ведуться дослідження природних процесів, що відбуваються в заказнику, проводиться постійне стеження за їх змінами,

проводяться заходи задля збереження і відтворення рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин та їх охорони.

Висновки. Таким чином, багатство та унікальність природно-рекреаційних ресурсів в Хмельницькій обл. створює передумови для розвитку рекреаційного господарства, економіки за рахунок їх ефективного використання, дає підстави сподіватися, що на території Хмельниччини рекреація згодом переросте у потужну індустрію відпочинку, фізичного й духовного відновлення, глибокого національного самоусвідомлення, екологічної освіти і виховання рекреантів, тому рекреаційна сфера повинна бути визнана в області як одна з пріоритетних.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 395 с.

2. Заставецький Б. І., Заставецька О. В., Дітчук І. Л. Географія Хмельницької області. Тернопіль: орендне п-во «Тернопільська обласна друкарня», 1995. 96 с.

3. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія [кол. авторів; за ред.: С. А. Копилов (гол. ред.), С. Е. Баженова (наук. ред.)]. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2015. 192 с.

УДК 338.48

Анна Козак,

Кам'янець-Подільський фаховий коледж
індустрії, бізнесу та інформаційних технологій,

Інна Якимчук,

голова ЦК готельно-економічних дисциплін,
викладач вищої категорії, викладач готельної і ресторанної справи
Кам'янець-Подільського фахового коледжу індустрії, бізнесу та
інформаційних технологій, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Досліджуючи сучасний стан розвитку туристичної сфери, перш за все варто розглядати її як складну систему, що перебуває під дією зовнішніх та внутрішніх чинників. За таких умов особливу роль у формуванні туристичної сфери відіграє соціально-економічна та політична стабільність

у країні. Питання політичної стабільності є актуальними для різних за рівнем соціально-економічного розвитку держав світу, оскільки безпосередньо впливає на стан галузей економіки країни.

Нині нестабільна політична ситуація та розгортання повномасштабної війни в Україні призвело до втрати позицій на туристичному ринку. В теперішній час туристичному бізнесу доводиться або призупинити свою діяльність, або ж перейти у інший вид, зокрема, переїжджати, займатися волонтерством та підлаштовуватися до умов воєнного часу.

Міністерство культури та інформаційної політики України у травні задокументувало 300 воєнних злочинів росії проти культурної спадщини України [1]. Найбільше було зруйновано релігійних споруд (106 од., 40 із яких визнані пам'ятками історії, архітектури та містобудування). За даними міністерства, пошкоджені 17 пам'яток національного значення, 81 – місцевого та 6 – нещодавно виявлених об'єктів культурної спадщини. Найбільше злочинів проти культурної спадщини здійснено в Харківській (88), Донецькій (62), Київській (49), Чернігівській (33), Луганській (21) та Сумській (20) областях [2].

Повномасштабна військова агресія росії проти України супроводжується знищенням та руйнуванням української культурної спадщини. Український інститут національної пам'яті документує вчинені воєнні злочини проти пам'яток культури.

Війна внесла суттєві зміни у роботу Українського культурного фонду, а його грантове фінансування (637 мільйонів 281 тисяча гривень) передали на потреби Збройних сил України. Проте, розпочато фандрейзингову кампанію щодо підтримки працівників сфери культури, що залишились в Україні, та культурно-мистецьких проєктів, спрямовані на популяризацію української культури, українські медіа та діяльність українського культурного фонду [3].

Також фонд з перших днів війни розпочав боротьбу за культурні санкції проти Росії, щоб припинити співпрацю з росіянами та щоб російська культура і діячі були максимально ізольовані на міжнародній арені. Таким чином, ряд провідних міжнародних організацій припиняють або вже припинили співпрацю з країною-агресором, до них можна віднести Міжнародну раду архівів, Канадську раду мистецтв,

Європейську асоціацію фестивалів, Словацький кіноінститут, Міністерство культури Естонії, Раду мистецтв Англії, Литовську раду з питань культури, Міністерство культури і спорту Іспанії, Вільнюський міжнародний кінофестиваль, Асоціацію ісландських художників тощо.

Проте нова реальність життя в Україні в умовах воєнного часу

потребуватиме нових пріоритетів. З 24 лютого 2022 року частина туристичних підприємств закрилась, інші переорієнтували свою діяльність на волонтерство, надаючи свій транспорт для евакуації біженців та для закупівлі чи перевезення гуманітарної допомоги з-за кордону. У тилкових регіонах внутрішній туризм потрохи відновлюється, фірми організують тури Львівською, Івано-Франківською, Закарпатською та Тернопільською областями. Проте, це в основному короткотривалі виїзні тури для внутрішньо переселених осіб. Також відновлюються екскурсійні тури в музеї та замки, що залишались закритими через воєнний стан.

Щодо виїзного туризму, то ситуація є дещо іншою – більшість українців цікавлять поїздки за кордон з метою евакуації, а не відпочинку. Але частина українських туристичних агенцій розпочинає співпрацю з туроператором Rainbow Tours у Польщі, який пропонує тури до Туреччини, Єгипту та інших курортних країн [4].

Нині ресторанно-готельний бізнес з початком війни переформатувався у певні хаби для волонтерської діяльності – розміщення біженців, центри гуманітарної допомоги та організація харчування для ЗСУ та ТРО. Також Асоціація готелів та курортів України розпочала акцію «Visit Ukraine in future» для підтримки української готельної спільноти, яка бере участь у забезпеченні тилу під час військових дій та несе великі фінансові втрати з початком війни [4]. Іноземці, які хочуть підтримати Україну, можуть зробити «благодійні бронювання» номерів в українських готелях на будь-який день протягом 2023 року, відвідати зможуть – після перемоги України у війні. Зокрема, завдяки додатку Airbnb було заброньовано близько 61 тис. ночей майже на 2 млн дол. США. Щодо внутрішнього туризму, то війна в Україні змусить перебудувати усю сферу туризму, а після завершення бойових дій з'являться нові популярні туристичні дестинації [5].

Нині важливо вже зараз створювати подібні туристичні програми, щоб українці мали розуміння того, що відбулося, і які б розповідали про нашу боротьбу та перемогу своїм дітям та онукам.

На сьогоднішній день одними з найголовніших завдань у сфері туризму є документування шкоди туристичним локаціям, що заповдіяні росією, а також розробка стратегії відновлення туристичної сфери України. В умовах євроінтеграції для українського туризму відкриваються нові перспективи розвитку та унікальні можливості налагодження співпраці з країнами-учасницями ЄС та ЮНВТО.

Для України, що має вагомий потенціал у туристичній сфері, напрям розвитку туризму повинен бути одним із пріоритетних задля забезпечення збалансованого розвитку території в гармонії з природою та збереженням

природних ресурсів. Зокрема, це:

- збільшення кількості туристів, які здійснюють подорожі в межах України, зокрема, іноземців;
- підвищення рівня валового внутрішнього продукту: збільшення частки туристичної індустрії у структурі ВВП;
- збільшення обсягу наданих туристичних послуг та створення нових робочих місць в туристичній та суміжних сферах;
- розбудова туристичної інфраструктури та створення сприятливих умов для подальшого розвитку інфраструктури навколо туристичних магнітів;
- збільшення обсягу надходжень до бюджетів усіх рівнів від провадження туристичної діяльності;
- підвищення ефективності управління туристичною сферою в регіонах;
- розвиток малого та середнього бізнесу в галузі, залучення інновацій в туризм, створення умов для розвитку ділового туризму;
- підвищення обізнаності потенційних туристів про регіональні туристичні магніти, туристичну привабливість України в цілому, покращення іміджу України у світі;
- створення умов для надання туристичних послуг особам з інвалідністю, у зокрема з вадами зору, слуху і порушеннями опорно-рухового апарату, та іншим маломобільним групам населення;
- імплементація в частині стосовно туристичної сфери Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами.

Україна бере участь у перспективних програмах кооперації у сфері туризму, залучається до впровадження новітніх туристичних технологій, активно використовує глобальну інформаційну мережу, використовує передові методи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

Список використаних джерел:

1. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну: історичний контекст. URL : <https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/povnomasshtabne-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-istorychnyy-kontekst> (дата звернення: 30.05.2022).

2. Україна, Литва та Польща розпочали працювати над оцифруванням культурної спадщини України. URL : <https://www.unian.ua/society/ukrajina-litva-ta-pol-shcha-rozpochali-pracyuvati-nad-ocifruvannyam-kulturnoji-spadshchiny-ukrajini-novini-ukrajini-11824371.html> (дата звернення: 30.05.2022).

3. Як виглядає туризм під час війни. URL : https://zaxid.net/statti_tag50974.

4. «Visit Ukraine in the future»: українські готелі в гарячих точках просять світ про підтримку. URL : <https://visitukraine.today/uk/blog/214/visit-ukraine-in-the-future-ukrainski-goteli-v-garyacix-tockax-prosyat-svit-pro-pidtrimku>.

5. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. *Нова сторінка*. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html>.

УДК 338.486

Тетяна Марусей,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ДОБИ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ НЕБЕЗПЕК І ВОЄННОГО ЧАСУ

Інноваційний напрям розвитку економіки, що характеризується помітним прискоренням темпів науково-технічного прогресу, сьогодні є пріоритетним для багатьох держав. Впровадження інноваційних процесів у туристичній сфері для України, яка володіє значним туристичним та рекреаційним потенціалом, може стати важливим чинником подальшого розвитку галузі.

Сучасна ефективна державна інноваційна політика має забезпечувати зростання ВВП, є важливим джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, каталізатором розвитку ринку праці, покращення якості життя. Але внаслідок глобальної пандемії COVID-19 туристична галузь зазнала одного з найбільших стресів з усіх галузей економіки. Тому особливої актуальності для держави набуває впровадження ефективних підходів щодо формування інноваційної моделі розвитку туризму в сучасних умовах.

Особливою рисою на сучасному етапі розвитку економіки є посилення значимості інновацій як засади економічного зростання держави. Тому постає питання активного впровадження інноваційних процесів у період кризи, фахівці доводять, що саме криза стимулює інновації, створює більш жорсткі умови існування та спонукає інновації стати основним фактором розвитку, засобом подолання таких явищ.

Відповідно, через зниження активності постраждали практично всі

сектори економіки, але найбільших «руйнувань» як в нашій країні, так і по всьому світу, пандемія спричинила у туристичній галузі. Насамперед це закриття кордонів, це досить суворі обмеження щодо знаходження в готелях, ресторанах, музеях, це заборона організації та проведення фестивалів, концертів, різнопланових масових заходів, що цікавлять туристів, зменшення платоспроможності населення – вагомі причини повного припинення діяльності туристичних, курортних, рекреаційних та оздоровчих об'єктів.

Індустрія туризму була і продовжує бути «піонером» в формуванні та впровадженні нових технологій, проте в сучасних умовах кризи для більш зручного, швидкого та якісного обслуговування клієнтів у турбізнесі необхідне інтенсивніше підсилення процесів інновацій.

Досить позитивним наслідком пандемії та викликаних нею карантинних обмежень став стрімкий розвиток внутрішнього туризму. Під час карантину українці стали більше подорожувати Батьківщиною, стартували проекти «Мандруй Україною», «Туристичні магніти України». Проект «Мандруй Україною» було створено в тісній кооперації держави, бізнесу, креативних індустрій та туризму. Його мета – популяризувати серед українців внутрішній туризм. Для цього в ДАРТ закликали усіх охочих ділитися своїми улюбленими місцями в соцмережах, ставити хештег #МандруйУкраїною та вказувати геолокацію. А Discover Ukraine спільно з Державним агентством розвитку туризму України, FreeGen Group і Join UP створили карту України з найяскравішими туристичними маршрутами. Скориставшись її QR-кодом, можна потрапити на сторінку Discover, яка розповість про всі деталі маршрутів. Мобільний додаток FreeGen Games – додаток доповненої реальності, який здатен перетворити будь яку прогулянку парком або навіть сусіднім двором на захоплюючу пригоду. Сучасними інструментами для туристичної цифровізації є: портал міста або регіону; маркетплейс туристичних активностей; сторінки в Instagram та Facebook; Telegram-канал; сторінки Google My Business та Google Maps; маршрути на Discover.ua; квест-маршрути на FreeGen Games; туристичні сторінки регіону й міста на Discover.ua; QR-коди на туристичних локаціях; бази гідів з їхніми контактами; 3D-тури областю; аудіогіди; фото і відео; зйомки з дрона [2].

Міністерство цифрової трансформації України та Черкаська ОДА презентували проект Digital Cherkasy, а саме Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник, парк «Софіївка», Буцький каньйон, Тарасова гора та резиденція Богдана Хмельницького в Чигирині – понад 40 туристичних об'єктів регіону відтепер доступні онлайн. Свої

діджитал-напрацювання надала компанія «Google Україна», а саме команда сертифікованих фотографів і місцевих експертів «Google» відзняли більше 1000 панорам і декількох десятків турів на Черкащині, а також зробили оцифровку 200 км у форматі StreetView. Оцифровки відбулися у природних локаціях, серед історичних та етнографічних пам'яток. За результатами оцифровок презентували віртуальний тур містом та областю.

Автоматизовані та сучасні цифрові рішення дозволяють збільшити потенціал туристичного бізнесу та популяризувати основні «туристичні перлини» Миколаївської області. Центр підтримки підприємців Дія.Бізнес. Миколаїв презентував туристичний портал Mykolaivtravel.ua. Цей портал допомагає популяризації туризму у Миколаївській області. Кожен користувач порталу зможе знайти всю необхідну інформацію для комфортного туризму: маршрути, пам'ятки, різні заклади та готелі. Також впроваджена система організації заходів – 4Events. З її допомогою вдасться зробити онлайн-бронювання, оплачувати квитки, структурувати базу кінцевих користувачів та своєчасно інформувати про заходи.

Державне агентство туризму в Україні 13 квітня 2021 року доєдналося до презентації компанії «Google для туризму». Цей проект був створений для підтримки туризму шляхом впровадження інноваційних технологій та діджиталізації галузі. Також ДАРТ та компанія Google підписали меморандум про співпрацю. Це стало важливим кроком на шляху до розвитку туристичної галузі та цифрової трансформації України. З того часу спільними зусиллями було реалізовано низку проєктів, тренінгів та конференцій, наприклад проєкт «Автентичні смаки України», метою якого є сприяння розвитку внутрішнього туризму через популяризацію та збереження традицій приготування українських страв та напоїв. За підтримки Міністерства захисту навколишнього середовища і природних ресурсів України, компанія Google оцифрувала 16 національних парків у 13 областях. Тепер кожен охочий зможе здійснити віртуальну подорож до музеїв у форматі Street View. Також презентовано безкоштовну онлайн-платформу «Нові цифрові можливості з Google», яка буде регулярно оновлюватись додатковими матеріалами, а в межах навчальних проєктів також впроваджена освітня програма «Google для туризму: розвиток бізнесу онлайн», яка розрахована на очільників підприємств у туристичній галузі [2].

Науковцями виділено в залежності від цілей відвідування мережі такі види віртуального туризму: освітній, пізнавальний, розважальний, науковий і екзотичний, кожен з яких має свого клієнта і свої маркетингові засоби для утримання і залучення споживача. Віртуальні цифрові технології відіграють в цьому не останню роль. Однією з цих технологій є 3D-панорама – це

спеціальна фотографія, що охоплює весь простір навколо однієї певної точки: на 360° горизонтально і не менше 180° вертикально. Віртуальна 3D-панорама збирається з декількох фотографій, знятих ширококутним об'єктивом і об'єднаних за допомогою програмного забезпечення в одне безшовне зображення, що створює повне враження присутності клієнта в певній точці. У разі об'єднання кількох 3D-панорам, поєднаних між собою прямими або перехресними переходами, можна говорити про 3D-тури. На даний час більшість тур агентів пропонують потенційним клієнтам напередодні покупки реального туристичного туру здійснити віртуальний 3D-тур, проте в подальшому такі тури можуть замінити реальні.

Ще один інноваційний вид туризму це VR туризм або віртуальний. Цей вид туризму є універсальним в використанні та в проектуванні туристичних маршрутів. «Віртуальний туризм – це діяльність індивіда, що дозволяє за допомогою використання сучасної комп'ютерної техніки та комунікаційних мереж створити і отримати максимально реалістичну сенсуальну інформацію про бажану дестинацію з числа реально існуючих без фактичного переміщення в неї». Віртуальний туризм також є перспективним засобом просування тієї чи іншої зони відпочинку, він дає можливість потенційному туристу ознайомитися з культурними, історичними, рекреаційними можливостями місць перебування і вибрати для себе найцікавіші об'єкти і заняття [1].

З використанням VR реальності можлива робота не тільки туристичній сфері, а й розповсюдження інформації та реальних наслідків війни, яка наразі відбувається в Україні. Українці створили 3D-тури зруйнованими Бучею, Бородянкою, Ірпнем та іншими містами Київщини [5].

Українська команда розробників «FreeGen» раніше вже створювали інтерактивні екскурсії з доповненою реальністю у Києві. В рамках проекту «Доторкнись до України» розробники дають можливість побачити своїми очима історичні цінності нашої держави, а також дізнатися більше за допомогою цікавих опитувань та внутрішньої інформації. Віртуальна екскурсія «Доторкнись до України» дозволяє зблизька побачити оцифровані 3D об'єкти інтерактивної скульптури «Батьківщина мати» та найбільшого літака «Мрія», який під час вторгнення в Україну знищили російські окупанти. А також віртуальні 3D-тури локацій та будівель Києва, які були зруйновані внаслідок російської агресії, що розміщені на культурно-туристичному хабі столиці. «Touch Ukraine» – це проект, який дає змогу доторкнутися до української історії та культури.

На українській платформі для гейміфікації реальності «FreeGen» створили музей історичних пам'яток України, які можна вивчати за

допомогою технології доповненої реальності.

Український проект *360war.in.ua* створив панорамні фото із звільнених міст Київщини – Бучі, Ірпеня, Гостомеля, Бородянки, Макарова і Горенки. З перших днів війни ці міста київської агломерації зазнали масованих авіа ударів і звірств окупації. Кадри зі страченими в Бучі, розстріляними цивільними в евакуаційних машинах з Ірпеня, найбільш зруйнованим містом Київщини Бородянкою облетіли весь світ. Проект дозволяє всім охочим побачити в 3D масштабі, як виглядають де окуповані міста, що мужньо захистили Київ ціною зруйнованих домівок і втрачених життів [3].

На сервісі представлені кадри руїн літака «Мрія» – найбільшого і найпотужнішого вантажного судна, яке було знищено внаслідок авіа нальоту російської авіації на Гостомель. Побачити можна також ангар і навколишній аеродром, куди здійснювались спроби висадки російського десанту в перші дні війни. В розробці також кадри з Чернігова – північної культурної столиці України. Місто щоденно зазнавало артилерійського вогню по житлових кварталах, його руйнування часто прирівнюють до Маріуполя. Окрім якісних панорамних кадрів надається короткий опис до кожного міста про трагічні події, що відбулись на початку війни [4].

Отже, російська агресія проти України створила значні перепони по відновленню туристичної сфери після пандемії. Впровадження сучасних інноваційних технологій, а також цифровізація туризму сприяє прискореному розвитку сфери туризму, перетворенню її на високоефективну, інтегровану галузь. Цифрова модель також передбачає забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, забезпечення комплексного розвитку територій, у тому числі створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери цифрового туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як держави привабливої для туризму. Для раціонального та ефективного використання туристичних, природних, лікувальних та рекреаційних ресурсів необхідно сформувати туристично-рекреаційний простір шляхом впровадження цифрової моделі організації зон туризму та курортів, та запропонувати споживачеві конкурентоспроможний туристичний продукт, що базується на сучасних цифрових платформах.

Список використаних джерел:

1. Марусей Т. В. Віртуальна екскурсія як напрямок розвитку сучасного туризму. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-75>.
2. Марусей Т. В. Діджиталізація туристичного сектору як інструмент

розвитку в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?Op=1&z=8116>. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.8.73](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.8.73).

3. Український проект 360war.in.ua. URL : <https://360war.in.ua/uk>.

4. Українці створили 3D-тури зруйнованими Бучею, Бородянкою, Ірпенем та іншими містами Київщини. URL : <https://visitukraine.today/uk/blog/425/ukrainci-stvorili-3d-turi-zruinovanimi-buceyu-borodyankoyu-irpenem-ta-insimi-mistami-kiiyshhini>.

5. Шуптар-Пориваєва Н. Й., Губанова О. Р., Попова М. О., Андрущенко О. С. Перспективи інноваційного розвитку туристичної сфери в Україні в умовах коронавірусної кризи. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2020. Вип. 6. С. 90–96. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2020-6-14>.

УДК 378.016:53(043.3)

Вадим Мендерецький,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри географії та методики її викладання
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнко, м. Кам'янець-Подільський, Україна

УДОСКОНАЛЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ТА ДИЗАЙНУ – ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Ландшафтний дизайн як вид діяльності походить із глибини століть, коли людина змогла побачити й усвідомити навколишню красу природи, вона вирішила доповнити її своєю творчістю. Сьогодні ландшафтне проектування є одним із напрямків сучасної практичної географії. Таке проектування, як форма планування, ґрунтується на трактуванні ландшафту як організації образу земної поверхні, повинно розглядати не тільки питання, пов'язані з господарським використанням даної території, але й естетичні аспекти, без яких навіть зовні приваблива поверхня може виявитись спустошеною.

У Європі на рівні ландшафтного планування вирішують загальні проблеми формування і збереження природного середовища в масштабах країн та регіонів. Там ландшафтний дизайн використовують для такої організації територій, при якій будь-який рукотворний проект виглядає максимально природно. Ландшафтне проектування вирішує питання формування і збереження ландшафтів із різноманітними співвідношеннями

природного та штучного, а ландшафтний дизайн є творчою діяльністю, яка спрямована на формування штучного середовища за допомогою засобів декоративного озеленення, геопластики, малих архітектурних форм та декоративного довершення. Мета ландшафтного дизайну – органічне поєднання будівництва з природними елементами. Поєднання природних і штучних компонентів середовища в цілісній композиції, що становить певний художній образ, – головна ціль створення об'єктів ландшафтного дизайну [1].

Географія ландшафтного дизайну як напрямок діяльності пов'язана з антропогеографією, з такими розділами, як гуманітарна географія, артгеографія та конструктивна географія. Таке розуміння ландшафтного дизайну потребує особливої методології, що лежить у його основі. Вона поєднує в собі дослідницьку та проектну діяльність та враховує всю багатовимірність людини, в тому числі і її духовність, що виводить проблему за межі суто науково-технічного розгляду.

Термін «ландшафтний дизайн» використовується для позначення напрямку діяльності, який пов'язаний зі зміною зовнішнього вигляду окремих ділянок Земної поверхні (територій) з метою підвищення їх відповідності запитам суспільства, як щодо використання території у виробничій діяльності, так і з точки зору підвищення їх художньо-естетичної привабливості, особливо для місць проживання та відпочинку людей.

Географічним ландшафтом називають територію, що поєднує взаємопов'язані природні компоненти, які є однорідними за своєю історією геологічного розвитку, походження та сучасним станом. Як природні компоненти тут розглядається сукупність клімату, гірських порід, рельєфу, підземних і поверхневих вод, ґрунтів та живих об'єктів [2]. Як процес, дизайн – це надзвичайно складний комплекс дій, спрямованих на зміну організації території з метою підвищення її функціональної організації та естетичності, збільшення частоти контактів людини з навколишнім середовищем.

Будь-який проект має базуватися на принципі максимального узгодження інтересів і відповідати стратегії сталого розвитку. Тому починати слід з визначення основних функцій, які природа повинна виконувати на тій чи іншій території, щоб зменшити ймовірність конфліктних ситуацій. З точки зору функціональної організації, яка пов'язана з цілями суспільства, необхідно визначити основні завдання, які реалізуються на даній території на різних ієрархічних рівнях, після чого слід провести аналіз того, як ці функції можуть бути узгоджені з природними

функціями.

Дизайн-проект – це спеціальний шаблон, призначений для підвищення ефективності функціонування суспільства та створення естетичної насолоди. ПЛандшафтний дизайнер виступає як географ-конструктор, який формує штучну організацію Земної поверхні, базуючись на наукових засадах, і як художник Земної поверхні – арт-географ, який створює ландшафт, щоб викликати естетичний та психолого-фізіологічні ефекти. Такий проект повинен починатися з виявлення природної організації, її значення для відтворення природного режиму і, відповідно, порівняння цієї організації з штучною, яка пропонується з метою їх гармонізації.

Потрібно пам'ятати, що будь-яка штучна впорядкованість буде розмиватися природним процесом через її нестабільність, що вимагатиме розробки дій, спрямованих на її підтримку. Це означає необхідність виявлення в межах відповідної території всієї сукупності природних процесів разом з їх взаємозв'язками, характером їх поширення та інтенсивністю проявів, включаючи розподіл ймовірностей, ступенів прояву окремих варіантів, взаємні кореляції та топологію. Що стосується штучних об'єктів в рамках творів ландшафтного дизайну, то вони повинні гармонійно вписуватися в загальний ландшафт.

Далі необхідно з'ясувати можливі зміни саме на рівні організації, щоб виявити ступені відхилення внаслідок реалізації проекту від природного варіанту з метою запобігання його виходу за відповідну топологічну межу. Тому ландшафтний дизайн має включати польові дослідження стану відповідної ділянки з метою виявлення природних обмежень і, за можливості, історії формування цього стану як одного з можливих, шляхом проектування ймовірних варіантів з урахуванням включення відповідної ділянки в більш загальний територіальний контекст після реалізації проекту. Для чого необхідна модель території, яка дасть змогу згодом прослідкувати можливі варіанти динаміки в наступних нестійких умовах. В зв'язку з цим необхідний моніторинг території з метою виявлення відхилень реальної ситуації від моделі з подальшою корекцією її структури.

Створення необхідної моделі Земної поверхні з відповідною символікою вимагає розгляду об'єкта саме як географічного. Мова йде про формування та підтримку такої структури, яка б могла виконувати необхідні функції. А це означає, що потрібно мати чітке уявлення про характер природних процесів у даній місцевості, які повинні діяти як зовнішні перестороги для створення бажаної рукотворної структури.

Основою дослідження місцевості є описовий фізико-географічний аналіз, об'єктом якого є будова Земної поверхні та аналіз фацій – комплексні

дослідження, спрямовані на визначення умов виникнення та сталого відтворення структури ділянки Землі. Ландшафт у цих умовах слід розглядати як модель реальної чи уявної ситуації в різних масштабах, як спосіб упорядкування поглядів дослідника. Фація за даних обставин є формою об'єктивації цілісного геосередовища, його диференціації, яка буде залежати від того, які характеристики фрагмента поверхні виділяються як важливі. Фаціальний аналіз – це диференціація геосередовища на основі виявлення статистичних, динамічних і генетичних зв'язків між структурою земної поверхні та комплексом, який вона представляє та умовами їх відтворення [3]. Саме такий аналіз дозволяє визначити умови і характеристики об'єкта, які слід враховувати при розробці ландшафтного проекту.

В географії минулих віків накопичений немалий досвід фаціального аналізу. За основу брались характеристика літосфери, рельєф і мікрокліматичні особливості для невеликих територій. Для подальшого розвитку цей підхід вимагає введення людини-користувача в структуру аналізу та поділу поверхні на ділянки з різним ступенем регулярності структури. Ділянки нерегулярної будови є перехідними і можуть також мати антропогенне походження.

Успішне вписування до міського середовища «природних острівців» можливе за допомогою гармонійного планування ландшафтно середовища (озеленення, благоустрій житлових районів, розбивка садово-паркових комплексів, відтворення рекреаційних зон). Сучасне ландшафтне мистецтво має розвиватися не лише, спираючись на «закони» архітектури, живопису та естетики, а й на основі структури та різноманітності існуючих природних та культурних ландшафтів. Облік ландшафтного розмаїття можливе з допомогою аналізу фізико-географічних аспектів, тобто використання знань про взаємопов'язані ландшафтні компоненти (рельєф, клімат, внутрішні води, ґрунти, рослинність).

Найбільш стабільний компонент ландшафтної композиції – геолого-геоморфологічний. Від форми рельєфу залежать переміщення поживних речовин, перенесення та акумуляція уламкового матеріалу, гідротермічний режим, а також ґрунтоутворюючі умови. Всі ці фактори визначають, у свою чергу, склад, структуру та розподіл рослинного покриву.

Наступним важливим географічним аспектом у ландшафтному мистецтві є кліматичні умови, які більшою мірою впливають на видовий склад, спосіб висаджування рослин у садах та парках. На відкритих територіях, під палючим Сонцем, висаджуються невибагливі рослини, здатні винести нестачу вологи, а в тіні будівель – більш вололюбні рослини з гарною

квіткою та запашним ароматом, що мають виразні естетичні якості. При створенні садово-паркових об'єктів також важливим є облік руху Сонця при організації посадок поблизу будівель.

Водні поверхні (озера, ставки, невеликі річки) – ще один важливий фізико-географічний аспект. У дизайні ландшафту використовують дві основні форми стану води: динамічну та статичну. Динамічна форма визначає використання зорових та звукових відчуттів (внаслідок цього застосовуються такі структурні одиниці ландшафту, як джерело, струмок, водоспад, каскад, а також річка). У статичній формі переважне значення має зорова основа (використовуються декоративні басейни, ставки та озера).

Рослинність – найбільш схильна до зміни компонента природного ландшафту. Рослинність пов'язана з іншими компонентами, вона є основою більшості садово-паркових об'єктів. Насадження можуть бути різних типів але вони повинні бути біологічно стійкими, а за поєднанням рослин близькими до природних.

Дизайнерський продукт, як витвір мистецтва, є складною системою, в якій на всіх рівнях домінує естетична функція. Під естетикою розуміють систему уявлень про творче ставлення людини до реальності, яка заснована на переживанні глибокого контакту з нею, внаслідок якого людина відчуває, перебуваючи в стані духовної насолоди, глибоку гармонію з природою.

Дизайнер має вносити певний порядок у структуру Земної поверхні, який накладається на природний «безлад», який йому передує, хоча цей «безлад» насправді може бути природньою упорядкованістю, яку ще належить виявити. А втілений порядок повинен впливати особливим чином на нашу емоційну сферу – викликати захоплення, вражати своєю гармонійністю. Проектувальник повинен знати мову Землі, за допомогою якої геосистема позначає організацію своїх дій. Створення штучної організації Земної поверхні має відбуватися з максимальним збереженням природності території.

Зв'язок людини з навколишнім середовищем є важливою стороною ландшафтного дизайну. До створюваного проекту, як і до природного стану ділянки Землі, варто підходити з контекстної точки зору, адже будь-яке сприйняття є контекстним. Тому найважливішим аспектом ландшафтного проектування є зв'язок людини з навколишнім середовищем, причому зв'язок не тільки з формами практичної діяльності, скільки з ірраціональними формами, які виключають будь-яку уніфікацію простору на поверхні Землі. Водночас будь-яка концепція ландшафтного проектування має ґрунтуватися на науковому підході, оскільки тільки так

можна вирішити складне питання врахування багатьох аспектів, у тому числі тих, що лежать на межі географії та інших наук.

З естетичної точки зору неможливо підходити до дизайну чисто прагматично, виходячи з самих закономірностей. Все прогнозоване не завжди виглядає цікавим. Навпаки, дизайн повинен базуватися на інтуїції, пов'язуючи світ образів із системою понять. Прагматична оцінка ландшафту з точки зору його придатності для окультурення неприпустима. Меморіальний парк чи рекреаційний комплекс має сприйматися людиною не лише як явище чи культурний «об'єкт», а й як «суб'єкт», з яким необхідно налагодити діалог. Саме в цьому плані важливий естетичний аспект.

Природне середовище доцільно розглядати як невичерпне джерело натхнення, що сприяє духовному зростанню Людини. Ціле втрачає ознаку «комплексності» в сенсі незалежного і стабільного спостереження її складників. Наша свідомість не осмислює узгодженості цього цілого, так само як безформні простори, що розділяють знайомі об'єкти, вислизують від неї, за винятком тих, які пробуджуються до життя в нашій свідомості. Сприйняття чогось є творчим процесом, і основним «механізмом» вибору того, що заслуговує на увагу, слід вважати творчу інтуїцію, яка ґрунтується на емоційному досвіді. Оскільки позитивні емоції вказують на наближення до мети, пов'язані із задоволенням певної потреби, людина прагне діяти в напрямку максимізації цих емоцій.

Тому й зрозуміло, що врахування фізико-географічних аспектів є важливим для раціональної просторової організації ландшафтних об'єктів на основі природних ландшафтів, покликаних створити комфортне середовище для людини. У зв'язку з цим у період дизайнерських проектних пошуків, створення та експлуатації ландшафтних об'єктів необхідно проводити аналіз структури особливостей функціонування динаміки та стійкості природних ландшафтів.

Список використаних джерел:

1. Івашина А. О., Ковальов О. П. Ландшафтний дизайн як задача географії. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2009. Вип. 30. Геологія–Географія–Екологія. № 864. С. 135–143.
2. Ковальов О. П. Географічний ландшафт: науковий, естетичний і феноменологічний аспекти. Харків : Екограф, 2005. 388 с.
3. Маэда Дж. Законы простоты. Дизайн, технологии, бизнес, жизнь: Пер. с англ. К. : Альпина Бизнес Букс, 2008. 119 с.

Ольга Олійник,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

РОЗВИТОК СФЕРИ ГОСТИННОСТІ НА ПОДІЛЛІ

Постановка проблеми. Сьогодні готельне господарство є однією з найважливіших галузей в Україні. Готельне господарство є однією з найбільш динамічних галузей української економіки. Це особливо важливо для розвитку готельного господарства. До них належать туризм, транспорт, торгівля, харчування, страхування, культура та мистецтво, архітектура та дизайн, послуги та реклама. Крім того, активний розвиток цієї галузі дозволить створити нові робочі місця. Надходження до бюджету важливі для розвитку української економіки гостинності для створення позитивного іміджу туризму для регіону та країни в цілому. Незважаючи на проблеми, з якими стикаються українські готелі в конкуренції. Тепер ми б хотіли битися «під сонцем», якщо це взагалі можливо. В Україні індустрія гостинності розвивається повільно, вартість бізнесу зростає з кожним роком, і компанії потрібно швидко реагувати на готельну індустрію. Необхідно дослідити потенціал та можливості створення національних та міжнародних готельних мереж в країні.

Туристична галузь має велике значення для економічного та соціального розвитку України [1]. Створення нових робочих місць підвищить майбутній рівень наших громадян, підвищить престиж і значення країни у світі. Сприятливі умови для різноманітного туризму для задоволення всіх потреб туристів, наявність різноманітних видів діяльності та джерел розваг, оздоровлення та догляду чи просто відпочинку, бізнесу, якісна робота створюють дружню атмосферу в готелі [2]. У сучасних умовах діяльність цих компаній є досить ризикованою і стає предметом дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені України зосереджують увагу питанням розвитку підприємств, в тому числі і готельних. Приміром, слід зауважити праці Вінніченко І. І. [1], Мочерний С. В. [2], Грецин М. Г., Колот В. М., Мендрул О. Г. [3,]

Шкода Т. Н.[4], Андрійчук В. Г.[5] та інших. У своїх роботах дослідники зосереджуються на гостинності та туризмі, що є основою їх дослідження. Проаналізовано розвиток туристичної галузі регіону та чинники, що впливають на її розвиток, але виникало багато питань щодо можливості розвитку місцевого готельного бізнесу. Від ретельного аналізу для готельних компаній регіону України потрібні додаткові дослідження. Тому публікацій недостатньо для відображення глибини розвитку і необхідний повний орієнтир сучасного розвитку українського готельного господарства.

Дана стаття має на меті вивчити стан динамічного розвитку готельного оператора та визначити характер розвитку в Подільському регіоні України.

Географічне положення України позитивно впливає на розвиток туристичних підприємств, а отже, і готельно-ресторанного бізнесу. Незважаючи на це, кількість готельних номерів на тисячу жителів в Україні майже у вісім разів нижча, ніж у Європі [3].

Основною проблемою, притаманною українським готелям та підприємствам громадського харчування, є відсутність національних готельних мереж, що позитивно вплине на їх діяльність [4]. Готелі та ресторани розвиваються, по-перше, нестабільно, по-друге, з високим рівнем загрози для приватної діяльності. Звісно, на ці послуги також впливає пора року [5].

Отже, для визначення тенденцій розвитку сфери гостинності на Поділлі проаналізуємо низку показників. Так кількість колективних засобів розміщення по регіонами за досліджуемий період з 2018 по 2020 рр. має неоднозначні значення (табл. 1). По-перше, частка Поділля в загальноукраїнському обсязі не значна. По-друге, переважне місце займає Хмельницька обл. По-третє, тенденції змін по Україні притаманні і Поділлю.

Таблиця 1

Кількість колективних засобів розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 рік		2019 рік		2020 рік	
	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)
Україна	4719	100,00	5335	100,00	1337	100,00
Поділля	206	4,37	265	4,97	51	3,81
Вінницька	66	1,40	74	1,39	10	0,75
Тернопільська	42	0,89	54	1,01	13	0,97
Хмельницька	98	2,08	137	2,57	28	2,09

Джерело: [6] адаптовано автором

Показники загальної кількості місць у колективних засобах розміщення (табл. 2) за даним регіоном свідчать про коливання за даний період дослідження і вказують на зростання спочатку, а потім спад як загалом по Поділлю так і по всім областям, при чому спад в ваговому вимірі не значний, тобто частку питомої ваги 2020 року і 2018 року по Поділлю в загальній питомій вазі України майже не змінна.

Таблиця 2

Загальна кількість місць у колективних засобах розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 рік		2019 рік		2020 рік	
	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)
Україна	300010	100,00	370560	100,00	155029	100,00
Поділля	8438	2,81	11120	3,00	4364	2,81
Вінницька	2001	0,67	2425	0,65	1017	0,65
Тернопільська	2432	0,81	2931	0,79	1269	0,82
Хмельницька	4005	1,33	5764	1,56	2078	1,34

Джерело: [6] адаптовано автором

Показники кількості номерів (табл. 3) в першу чергу свідчить про величину готелю, а потім про можливість одночасного перебування в них туристів.

Таблиця 3

Кількість номерів у готелях та аналогічних засобах розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 рік		2019 рік		2020 рік	
	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)
Україна	71132	100,00	83147	100,00	37497	100,00
Поділля	3459	4,86	4092	4,92	1855	4,95
Вінницька	894	1,26	1041	1,25	474	1,26
Тернопільська	812	1,14	981	1,18	440	1,17
Хмельницька	1753	2,46	2070	2,49	941	2,52

Джерело: [6] адаптовано автором

За аналізуємий період кількість номерів зменшилася, так як і по всій Україні, що є наслідком пандемії.

Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення на Поділлі (табл. 4) за досліджуваний період характеризується значним зниженням в 2020 р. по всій подільській території, тай загалом по Україні, хоча значення частки питомої ваги залишається майже не змінним.

Кількість осіб, що перебували у колективних засобах
розміщення за регіонами

Регіон (області)	2018 рік		2019 рік		2020 рік	
	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)	Одиниць	Питома вага (%)
Україна	7006220	100,00	6960949	100,00	2218583	100,00
Поділля	267428	3,82	264762	3,81	88699	4,00
Вінницька	72045	1,03	70254	1,01	23499	1,06
Тернопільська	49125	0,70	48654	0,70	15609	0,70
Хмельницька	146258	2,09	145854	2,10	49591	2,24

Джерело: [6] адаптовано автором

Охарактеризувавши динаміку діяльності готельних підприємств на частині території України, а саме на Поділлі за період 2018–2020 рр. можна зробити висновки, що за всіма показниками їх тенденції аналогічні тенденціям, що притаманні загалом по всій Україні. Тут відмічається зростання показників у 2019 р. і значний спад у 2020 р. Якщо детально звернути увагу то можна відмітити, що Хмельницька область являється найбільш потужна серед інших областей Поділля в туристичній та готельно-ресторанній справі, що є наслідком відповідних передумов, а саме – наявність історичної спадщини, природні ландшафти, розвиток бізнесу, тощо.

Список використаних джерел:

1. Вінніченко І. І. Сутнісна характеристика розвитку підприємства соціально-економічної системи. *Економіка, фінанси, право*. 2012. № 5. С. 8–13.
2. Економічний енциклопедичний словник. У 2 т. / За ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2009. Т. 1. 616 с.
3. Грешин М. Г., Колот В. М., Мендрул О. Г. та ін. Економіка підприємства: підручник. Вид. 4-те. К. : Вид-во КНЕУ, 2009. 816 с.
4. Шкода Т. Н. Сутність соціального розвитку підприємства. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»: Технічний прогрес та ефективність виробництва*. 2012. № 16. С. 79–64.
5. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. К. : КНЕУ, 2006. 292 с.
6. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Богдана Опря,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Кам'янець-Подільського національного університету імені
Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

ТУРИЗМ ЯК ВИД ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Початок ХХІ ст. характеризується тенденцією до глобалізації туризму. У кінці другого тисячоліття відбувався ряд подій, котрі дещо змінили соціально-економічний ландшафт людського життя. Технологічна революція з інформаційними технологіями в своїй основі формують нову матеріальну основу суспільства. Національні економіки стали глобально взаємопов'язані, створивши тим самим нову систему відносин, що призвело, в кінцевому результаті, до формування економіки нового типу – глобальної.

Глобалізація – це активне поширення практик, цінностей, технологій по усьому світу, коли глобальні практики все сильніше впливають на людське життя, а фокусом чи передумовою формування людської діяльності стає планета Земля [1]. Глобалізація туризму дозволяє розглядати увесь світ як єдиний туристичний ринок, побудований на одноманітності національних, культурних, поведінкових та інших характеристик ринку.

Туризм в наш час є найбільш стабільним видом економічної діяльності. Підтвердженням даної тези є дані та прогнози ЮНВТО. Найбільш привабливим регіоном світу, в тому числі і по доходах від іноземного туризму є, звичайно, Європа. Процеси глобалізації в світовій економіці включають інтенсифікацію міжнародної торгівлі і переміщення капіталу між країнами в різних його формах, поширення діяльності транснаціональних корпорацій на усі країни, прогресуюче об'єднання національних фінансових ринків та подальший розвиток глобальної фінансової сфери. На сьогоднішній день сума туристичного експорту складає близько 6% загальносвітового експорту товарів та послуг [2].

У свою чергу, зростання об'ємів світової торгівлі туристичними послугами, іноземні інвестиції, поява нових можливостей фінансування діяльності компаній приводять до розширення світових виробничих і фінансових ресурсів, що сприяє збільшенню світового виробництва туристичних послуг. Транснаціоналізація як процес формування глобальних виробничих мереж по створенню і просуванню туристичного продукту складає основу розвитку сучасного міжнародного туризму. Для

транснаціональних корпорацій (ТНК) світ існує без національних кордонів і відмінностей в споживанні туристичних послуг. Яскравим прикладом ТНК в туристичному бізнесі є інтегровані готельні і ресторани мережі. У світі сформувалось близько 300 готельних мереж, котрі вийшли за межі національних кордонів.

Варто також розглянути поняття: «економічна дипломатія». Існують різні точки зору щодо його змісту. Традиційно під економічною дипломатією в сучасній літературі розуміється та частина дипломатичної діяльності, котра направлена на реалізацію економічних цілей та інтересів держави. Економічна дипломатія це переплетіння економіки і політики, доведені до рівня прийняття та реалізації управлінських рішень, за допомогою і при посередництві котрих здійснюється співпраця і суперництво у сучасному світі, визначаються форми і методи розвитку удосконалення ринкової економіки, котра є важливим фактором суспільного розвитку.

Варто також зазначити наявність різних відмінностей у розумінні цілей та задач економічної дипломатії. Головною метою економічної дипломатії називають: просування торгівельно-економічних інтересів національного бізнесу; можливість зміцнювати міжнародні позиції своєї країни, її можливості на переговорах; просування за кордон норм та стандартів ведення економічних відносин в тому нормативному і соціально-політичному руслі, котре відповідає інтересам конкретних національних фінансово-промислових еліт; перерозподіл ринків та сфер впливу у вигідному для цих еліт ключі [3].

Економічна дипломатія повинна реалізовуватися в усіх областях та напрямках міжнародних економічних відносин. У зв'язку з цим особливий інтерес викликає такий її вид, як туристична дипломатія. Причина цього інтересу очевидна: розвиток глобального туристичного ринку і активне формування ринку туристичних територій. Кожна туристична територія (місто чи країна) намагається зайняти своє унікальне місце в свідомості потенційних споживачів (інвесторів, туристів), сформувати конкурентні переваги та ідентичність, котрі дозволяють на протязі тривалого часу бути інвестиційно та туристично привабливими.

Туристична дипломатія – це засіб здійснення зовнішньої політики по координації та наданню послуг в області туризму, в інформаційно-рекламному забезпеченні, у відповідності готельно-ресторанного сервісу міжнародним стандартам [4].

Міжнародний туризм у ХХІ ст. розвивається досить швидкими темпами, його роль в національній економіці різного рівня постійно зростає. До того

ж не слід забувати про вплив традиційного туризму на діловий туризм, що приваблює інвесторів на туристичні території.

Туристична дипломатія – це інструмент, за допомогою якого держава може розповісти світу про себе. Успіху досягає той, хто вміє задіяти усі наявні ресурси: мову, освіту, туризм, національну кухню, кінематограф, бренди тощо.

Брендинг туристичних територій є інструментом, котрий підвищує ефективність туристичної дипломатії, зокрема, економічної дипломатії в цілому. Це проявляється в тому, що бренд території подає «сигнал» про відкритість для бізнесу та туризму. Брендінг територій - це стратегічне просування міста або міського району з метою сприяння його розвитку.

Іншими словами, брендинг – це:

1. те, що людина розповідає про свою громаду;
2. те, що інші кажуть про певну громаду;
3. те, що постійно змінюється.

Туристичний брендинг – це діяльність, спрямована на формування туристичної привабливості місць-туристичних центрів в процесі управління іміджем цього місця [5]. При цьому туристичний бренд завжди складається з візуального образу та гасла.

Для динамічного розвитку української туристичної дипломатії необхідна реалізація наступних стратегій:

- всебічна реклама України та її туристичних дестинацій;
- забезпечення оптимальних умов для туристичних та ділових поїздок, шляхом спрощення процесу отримання візи та покращення умов в'їзду у країну для громадян зі всього світу;
- створення позитивного іміджу України при обслуговуванні громадян з інших країн;
- покращення координації між державою та туристичним бізнесом для досягнення оптимальних результатів;
- розробка методики вивчення оцінки та ефективності туристичної дипломатії.

Дипломатія в цілому, і туристична дипломатія як її частина, вирішує актуальні питання сьогодення. Україна воює з росією – це ускладнює розвиток туристичної дипломатії та сфери гостинності загалом. Однак, можемо відмітити, що наша туристична сфера достойно справляється з викликами і відіграє важливу роль у розвитку економіки. Ще кращі перспективи матиме українська галузь туризму після нашої перемоги –

туристи з усього світу бажатимуть приїхати у нашу країну, щоб відчутти дух України та свободи.

Список використаних джерел:

1. Глобалізація світової економіки. URL : <https://buklib.net/books/30225/>.
2. Корнієнко О. Національні аспекти розвитку міжнародного туризму. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3539>.
3. Економічна дипломатія. URL : <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/22.htm>.
4. Гавриленко І. Особливості здійснення публічної та культурної дипломатії США. URL : <http://eustudies.history.knu.ua/uk/illya-gavrylenko-osoblyvosti-zdijsnennya-publichnoyi-ta-kulturnoyi-dyplomatiyi-ssha/>.
5. Ковальова А. Брендинг туристичних територій. URL : https://tourlib.net/statti_ukr/kovalyova.htm.

УДК 358.08

Ігор Смирнов,

доктор географічних наук, професор,

професор кафедри країнознавства та туризму

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Ольга Любіцева,

доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри

країнознавства та туризму Київського національного університету

імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

КИЄВО-ПОДІЛ ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ АРХІТЕКТУРИ: НЕДООЦІНЕНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Як відомо, історичний Київ поділявся на Верхнє (Горішнє) місто та Нижнє місто (Поділ). Верхньому місту історично постійно не везло: його руйнували татари-монголи у XIII ст., більшовицька влада (церкви) у 1930-х рр., радянські підпільники та нацисти у II Світовій війні. Післявоєнне відновлення практично повністю змінило Верхнє місто, зокрема головну вулицю Хрещатик та прилеглі райони. Натомість Києво-Поділ історична доля врятувала у більшості, і сьогодні ми можемо побачити тут середньовічний Київ (тому що Поділ був його «серцем»: адміністративним, сакральним, культурним, освітнім, торговельно-економічним та транспортним) – особливо після навали у 1240 р. військ хана Батия, коли було зруйновано Верхнє місто. Після отримання у 1494 р. Києвом

магдебурзького права Києво-Поділ на декілька століть (!) став найбільшим культурно-освітнім та релігійним центром України. Про кожен з вищезгаданих аспектів функціонування Києво-Подолу можна і треба говорити окремо – є про що, але у даній роботі ми розглядаємо адміністративно-сакральний Поділ, який до кінця XIX ст. виконував функцію центру магістратського Києва [1, с. 107]. Взагалі тоді Київ ділився на дві частини: перша і більша – це був Поділ і Верхнє місто (зруйноване татарами-монголами), друга – менша – Печерськ (біля Києво-Печерської лаври). Між ними знаходився Хрещатий яр, де був ліс та чагарники вздовж долини струмка. Історичних даних, як здійснювались зв'язки між цими двома частинами Києва на той час, немає за винятком хіба що Собачої стежки (назва говорить сама про себе) на місці нинішнього пр. Лесі Українки. Отже, за середньовіччя функцію центру Києва перейняв на себе Поділ. І він набув свою особливу міську структуру, як середньовічного міста: центральну ринкову площу (Житньоторзьку, нині Контрактову – рис. 1), головну вулицю (Покровську, пізніше нею стане Олександрівська – нині Сагайдачного), торгівельні ряди (Гостинний двір), міський магістрат (не зберігся), ярмарковий будинок (Контрактовий дім), міський суд (бувний будинок купця Сухоти), вищий навчальний заклад (Київська академія, нині Національний університет «Києво-Могилянська академія»), пожежну стражу з каланчею, в'язницю (як же без неї), нарешті – велику кількість православних монастирів і церков (Братський монастир, Богоявленський собор, Святодухівська церква, Катерининський грецький монастир з дзвіницею, Петропавлівський монастир, Флорівський жіночий монастир, Притисько-Микільська церква, Покровська, Миколи Доброго (дзвіниця), Набережно-Микільська, Іллінська, Хрестовоздвижинська та ін [2, 6]. Серед втрачених церков Подола внаслідок руйнацій більшовицького періоду відмічають Воскресенську (одну з найдавніших кам'яних церков Києво-Подолу), Миколи Доброго, церкву Костянтина і Єлени (на честь Візантійського імператора і його дружини, прилучених до сонму святих), Введенську та Микільсько-Йорданську церкви. Із зруйнованих церков Подола на сьогодні відновлено лише Успенський храм ікони Богородиці Пірогощої, церкву Різдва Христового на Поштовій площі та дзвіницю Катерининського грецького монастиря на Контрактовій площі. На черзі - відновлення знаменитого Мазепинового собору Богоявленського монастиря (де був похований П.Конашевич-Сагайдачний) – головну святиню Києво-Могилянської академії. Клірові відомості Київської консисторії у 1917 р. зафіксували на Подолі понад 20 церков, нині ми не маємо і половини [1,

с. 130]. Характерною особливістю архітектурного стилю усіх перерахованих церков Києво-Подолу є їхнє оформлення відповідно до канонів Українського бароко (його ще називають Мазепинським або Козацьким бароко).

Сакральні споруди були, власне, маркером державної належності міста або території, тому що кожна держава мала, особливо за середньовіччя, свою панівну релігію, відповідно і будувала відповідні сакральні об'єкти. Таке твердження повністю витримується щодо церков Подолу, оскільки за польської влади (у першій половині XVII ст.) на Подолі ще існували католицькі орденські монастирі-кляштори (домініканський, бернардинський, єзуїтський) та Латинський костел. Усі вони зникли за Хмельниччини і більше не відновлювалися (місце, де стояв останній, не можуть ідентифікувати донині).

Рис. 1. Контрактова (Житньоторзька) площа - центр Києво-Подолу [3]

В результаті домінуючим стилем церковного будівництва Києво-Подолу було і залишається Українське (Мазепинське або Козацьке) бароко. У цьому стилі збудований і Богородичний собор в Козельці на Чернігівщині. Хоча історичний Поділ і не зазнав значних воєнних руйнувань у минулі часи, але над ним постійно «нависали» дві інші великі загрози: повені з боку Дніпра та пожежі, від яких регулярно страждала дерев'яна цивільна забудова (остання така відбулася 1811 р., після якої і утворилася сучасна міська структура Києво-Подолу). Тут не можна не відмітити внесок архітекторів А. Меленського та І. Григоровича-Барського. За цих умов тільки кам'яні муровані церкви Подолу змогли вистояти з збереженням свого архітектурного стилю. Отже, на сьогодні вони залишаються зразками української християнської сакральної архітектури XVII – XVIII ст., яка

радикально відрізняється від тзв. московського сакрального типу архітектури. Також особливістю українських церков Подолу є їхні народні назви, пов'язані з певними подіями або з розміщенням закладів, так, Притисько-Микільська церква свою назву пов'язує з легендою, що ніби то злодій, який намагався вкрати церковне начиння з патронажною іконою, не зміг пролізти крізь віконний отвір, оскільки образ чудотворного Миколи «притис» невдачу крадія до рами і той з несподіванки дістав серцевий напад. Відповідно на все місто рознеслася слава про чудо покарання Миколою злочинця, що зневажив святе місце [1, с. 151]. А Набережно-Микільська церква свою назву завдячує близькості до Дніпра. Цікавою є генеза назви церкви Миколи Доброго. Вона була споруджена коштом гетьмана Самійла Кішки, який після 25 років турецького полону (які він відбув рабом на галерах), повернувся на батьківщину і 1600 р. на знак подяки Господу за спасіння збудував церкву та шпиталь, де лікували як багатих, так і бідних. Саме через це церква і отримала в народі таку назву (рис. 2). До нашого часу вціліла лише дзвіниця, яка розташована за сучасною адресою – вул.Покровська, 6, і знаходиться у ямі глибиною 3 м. Стіни ями зараз викладені камінням і з поверхні вулиці на її дно ведуть сходи. Глибина ями показує товщину культурного шару, який накопичився за останні 400 р. (для порівняння: культурний шар біля Софії Київської складає 1 м, а біля Муру плачу в Єрусалимі – 13 м, до муру практично прилягає стародавня міська забудова; так і на Подолі) (рис. 3). Саму ж церкву Миколи Доброго було знищено більшовиками у 1935 р. На її місці споруджено школу, яка впритул підступала до сусіднього будинку, де на початку ХХ ст. перебувала жіноча гімназія (стара будівля Контрактового дому). Тобто, слід думати, що причиною знесення церкви Миколи Доброго послужила надумана «необхідність розширення» старого навчального закладу, який і сьогодні виглядає досить масштабним. Нині цей будинок (нової школи) займає престижний київський ліцей №100 «Поділ». Але на стінах будівлі нема й згадки ні про її попередника – церкву Миколи Доброго, ні про фундатора церкви – українського гетьмана Самійла Кішки. Нам здається, що меморіальна таблиця з зображенням церкви та інформацією про її фундатора, а також трагічну долю цього сакрального об'єкту (який є унікальним, тому що це перша церква на Подолі, пов'язана з ім'ям гетьмана України) була б дуже доречною. Чому б до назви ліцею не додати «імені гетьмана України Самійла Кішки»? Усе це, за нашою думкою, сприяло б національно-патріотичному вихованню учнівської молоді. Цікаво, чи на уроках з історії та географії України у ліцеї згадується трагічна історія

руйнування церкви Миколи Доброго та появи сучасної будівлі ліцею? Ще одна пропозиція: на стіні ями, у якій знаходиться дзвіниця церкви Миколи Доброго, слід знайти можливості показати структуру культурного шару, що накопичився за час її існування.

Напроти знаходиться найбільша церква Покровської вулиці з однойменною назвою – Покровська. Якою була барокова церква Покрови, ми не знаємо, бо після пожежі (1811) вона втратила оригінальну грушоподібну форму бань і окремі елементи декору. Покровська церква має «сестру» – Михайлівську церкву в м. Вороніж на Сумщині, але там замість трьох один барабан, а його баня більша діаметром. Тепер три верхівки Покровської церкви мають бані ампірної форми. Якщо глядач перебуває на рівні Покровської вулиці, йому здається, ніби церква п'ятибанна. Цього, мовляв, потребує хрещатий план церкви (чотири бані над кожним з рамен і одна баня в центрі) і вигляд високих дугастих фронтонів над північним, південним і східним фасадами церкви. Архітектор церкви І. Григорович-Барський у даному випадку відійшов від Мазепиної традиції п'ятибанних українських церков із пірамідальною композицією початку XVIII ст. Бані митець розташував за народною традицією, притаманною дерев'яній, церковній архітектурі типових тридільних храмів. Попервах церква була двоповерховою і мала входи через мальовничі ганки з півночі й півдня – на кшталт Богородичного собору в Козельці. Із західного боку ганок ліквідували під час реконструкції на початку XIX ст.

Рис. 2. Церква Миколи Доброго (зруйнована 1935 р.) [4]

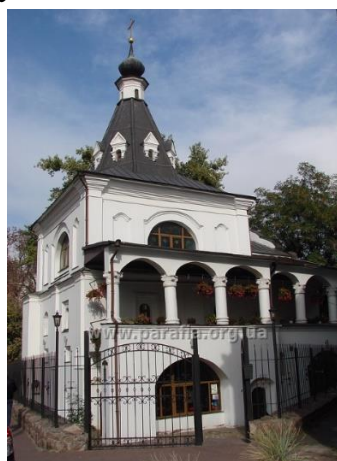

Рис. 3. Дзвіниця церкви Миколи Доброго на вул. Покровська, 6 (сучасна світлина) [4]

Собор Різдва Богородиці та дзвіниця, які відносять до найкращих архітектурних витворів XVIII століття в Україні, є містобудівними домінантами історичного середмістя Козельця. Собор

споруджено у 1752–1763 рр. на замовлення графині Наталії Розумовської (по-місцевому – *Розумихи*, матері Олексія та Кирила Розумовських) архітекторами Іваном Григоровичем- Барським та Андрієм Квасовим — на знак подяки Богові за щасливу долю синів замовниці. Храм мурований, хрещатий, дев'ятидільний. Рамена завершено напівкруглими ризалітами. Всередині чотири опорні стовпи несуть систему склепінь і п'ять бань, поставлених по діагоналі (як у давньоруських храмах). Витончений ліпний декор стін поєднує форми бароко, рококо і класицизму. Собор двоярусний. На першому ярусі знаходиться «тепла» церква *Адріана і Наталії* — усипальниця Розумовських. На другий ярус (власне собор) з трьох боків ведуть напівкруглі ганки з відкритими колонадами, завершені наметовими верхами. Крім собору у храмовий комплекс входить чотириярусна дзвіниця й споруда полкової канцелярії (рис. 4, 5) [5]. Отже, церкви Києво-Подолу за своєю архітектурою Українського бароко можна назвати «сестрами» собору Різдва Богородиці в Козельці.

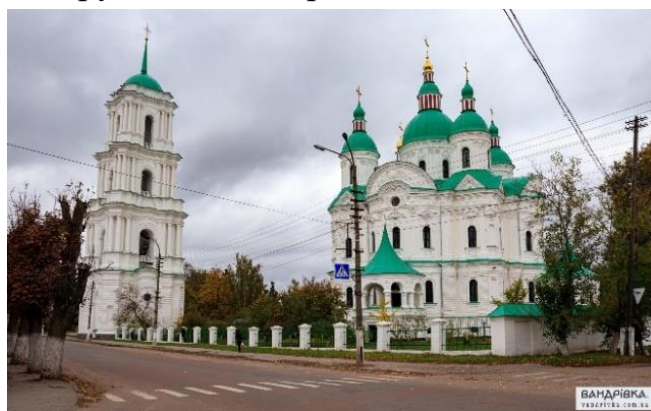

Рис.4. Собор Різдва Богородиці з дзвіницею у м. Козельці (Чернігівська обл.) [5]

Рис. 5. Іконостас собору Різдва Богородиці у м. Козельці (Чернігівська обл.) [5]

Загалом, розміщення церков Києво-Подолу відображає зміни у плануванні Подолу та його головної вулиці, так вони були сконцентровані на старій головній вулиці – Покровській (перед цим вона називалася Велика Мостова). Це Покровська церква з двоярусною дзвіницею, яка продовжує традицію українського церковного будівництва, коли дзвіниця стояла окремо від церкви; церква Миколи Доброго – від неї залишилася кам'яна дзвіниця, постала 1718 р.; комплекс Флорівського жіночого монастиря з Вознесенською головною церквою 1722–1732 рр. будівництва тощо. Залишається додати, що поки що туристичний потенціал українських церков Києво-Подолу використовується далеко не повністю, як і туристичні ресурси самого Подолу, як некоронованої столиці гетьманської України. Наприклад, немає туристичного довідника «Києво-Поділ: минуле, сучасне, майбутнє» (назва орієнтовна) [6]. А для туристів, українських та іноземних, екскурсія «Середньовічний Києво-Поділ – некоронована столиця гетьманської України» повинна бути в переліку обов'язкових туристичних заходів міста, що є особливо актуальним у сучасних умовах російської агресії [7]. Натомість, судячи з оголошень біля подільських церков, таких як Іллінська чи Флорівський монастир, спостерігалось досить багато пропозицій паломницьких турів від паломницько-туристичних центрів (наприклад, «Істок») на новорічно-різдвяні поїздки у 2023 р., приміром, до Почаївської лаври, православних скитів в Україні, до Румунії (автобусний тур) та Грузії (авіатур через Польщу).

Список використаних джерел:

1. Гирич І. Б. Київ: люди і будинки. Вид. 2-ге. К. : Либідь, 2018. 432 с.
2. Будівлі Києво-Подолу. К. : КП «Центр публічної комунікації та інформації», 2020. 15 с.
3. Путівник по культурній спадщині Києва. URL : <http://kyiv-heritage-guide.com/>.
4. Українська церковна архітектура. URL : <https://parafia.org.ua/>.
5. Собор Різдва Богородиці (Козелець). URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Туризм. Сайт Подільської районної адміністрації. URL : <https://podil.kyivcity.gov.ua/>.
7. Поділ – Нижнє місто – пішохідна екскурсія Києвом. URL : <https://tourbaza.com/>.

Ігор Смирнов,

доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Ольга Любіцева,

доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри
країнознавства та туризму Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ)

Місту Кам'янцю-Подільському з його унікальною ресурсною базою для розвитку різноманітних напрямків туризму приділяється багато уваги в туристичній, географічній та історичній літературі [1], проте це не відноситься до характеристики його середньовічних фортифікацій з можливостями розвитку волонтерського туризму в умовах російсько-української війни. Кам'янець-Подільський у недалекому минулому був повноправною столицею Поділля (Пониззя): у 1362–1395 рр. – князівства., з 30-х рр. XV ст. – воєводства у складі Польського королівства (пізніше Речі Посполитої); у 1672–1699 рр. – турецького ейялету (губернаторства) Османської імперії; з кінця XVIII ст. – Подільської губернії; у 1924–1940 рр. – області. Кам'янець-Подільський, який вважався в XV–XVIII ст. «ключем до Польщі», був відомий усій Європі як «твердиня християнства», «башта, створена рукою Божою». Місто являло собою природну фортецю, яка була потужно фортифікована та мала дві головні групи фортифікацій: міські укріплення та замок (Старий і Новий). Географічне розміщення міста є унікальним і не має аналогів як в Україні, так і в Польщі: у глибокому каньйоні тече річка Смотрич (ліва притока Дністра), яка майже замкненим колом оточує скельний півострів. Середньовічна історична частина міста (Старе місто) з'єднується з рештою території тільки вузьким перешийком. Висота каньйону р. Смотрич сягає 30–40 м, ширина – 150–200 м. Природну міць міста, що мало стратегічне оборонне положення на півдні Поділля, люди доповнили фортифікаційними спорудами, що постійно посилювались та відновлювались. Довжина лінії оборони складала понад 4 км. Археологи твердять, що Кам'янець-Подільський виник у XII ст., коли на скельній кручі на захід від міста було споруджено невелике дерев'яне укріплення, а у XIII–

XIV ст. (за часів Галицько-Волинського князівства) були збудовані перші кам'яні башти у Старому замку (збереглися фрагменти їхніх фундаментів). Літописні джерела приписують будівництво кам'яної фортеці литовським князям Коріатовичам (у другій половині XIV ст.) [2]. Татари, що часто здійснювали напади на Подільський край, навіть не намагались захопити саме місто. Коли Османська імперія встановила свою владу над Молдовою і р. Дністер, що знаходилася на відстані всього 15 км від міста, стала кордоном між Польським королівством і Османською імперією, оборонне значення Кам'янця-Подільського значно зросло. Перший відомий опис Кам'янецького замку відноситься до 1494 р. Тоді з боку міста він мав браму з баштою, у північній стіні була споруджена Польна брама. З опису 1544 р. відомо про інші башти замку – чотири кутових Папських башти, збудованих на початку XVI ст. і зафундованих Римськими понтіфіками, з яких збереглася лише одна – створена за кошти Папи Римського Юлія II (1505 р.) на стінах якої і тепер можна побачити старовинний герб римської родини Делла Ровере. Пізніше вона отримала назву Кармалюкової, оскільки в 20-х рр. XIX ст. тут відбував покарання народний герой Устим Кармалюк. На захід від цієї башти знаходяться башти Ковпак, Тенчинська, Ляська (кошти на будівництво якої дав архієпископ Ян Ляські). Військова міць цих башт посилювалася потужним оборонним муром, під яким був прокладений шлях до міста. Найближче до міста знаходиться башта Нова східна (квадратна за формою з колодязем всередині). На її стіні є латинський напис: «1544, Боже, тобі єдиному слава. Іов Бретфус, архітектор». У стіни башти вмонтовано кам'яні ядра в якості оздоби та символів військової міці Старого замку. У північно-західному куті Старого замку знаходиться башта Рожанка, збудована 1505 р. на власні кошти єпископа Вроцлавського Креслава, про що свідчить вмурована в стіну таблиця з відповідним написом латиною. Між Рожанкою та Новою східною баштою знаходяться башти Лянцкоронська та Комендантська, підступи до яких захищає Північний бастион, який востаннє було відновлено в 1790 р., про що також сповіщає відповідна таблиця, вмонтована у стіну. Із західного боку замку у 40-х рр. XVI ст. споруджено башти Нову західну (Велику, 1542 р.) та, з'єднану з нею, Денну башту або башту св. Михайла. На Денній башті існувала дерев'яна вежа для спостереження. Раніше біля них була башта Мала західна, під якою у XVI–XVII ст. були порохові склади і від якої нині залишилися руїни. Між Великою та Малою баштами у стіні замку зберігся отвір, до якого підходив ланцюговий міст, що з'єднував Старий та Новий замки. Останній був зведений за проєктом та під керівництвом військового архітектора Теофіла Шомберга і належав до голландського типу укріплень,

пристосованих до боїв з використанням артилерії. Новий замок складався з високих насипних земляних валів, які мали два напівбастіона з казематами та були оточені глибоким сухим ровом. Вали і рів були облицьовані камінням. Навіть сьогодні зберіглася система переходів і казематів, а також більша частина кам'яних стін, які являли собою ескарпи і контрескарпи. Власне, на території Нового замку і проходила головна битва під час двотижневої облоги міста турецькими військами у серпні 1672 р. [3, с. 30]. Тут тримали оборону біля тисячі захисників Кам'янця – стрільці та драгуни, а всього гарнізон міста нараховував 1,5 тис. захисників. Турки мали п'ятикратну перевагу в артилерії та більш, ніж у 80 разів – у числі вояків. Турки вели потужний артилерійський обстріл міста, знищуючи будинки та укріплення. Так, тільки на Новий замок щоденно падало 400 ядер та 200 мортирних гранат. Турецькі сапери здійснювали підкопи. Захисники міста вирішили відступити до Старого замку. 25 серпня турки здійснили підрив вибухівки під Великою західною баштою і почали штурм, який оборонці змогли відбити, але стало зрозуміло, що замок довго не протримається. Формально обороною міста керував подільський староста Микола Потоцький, але фактично керівництво здійснював полковник Єжі (Юрій) Володичевський. Почалися переговори з турками, але у цей час 26 серпня вибухнула башта Чорна. Загибло біля 500 осіб, серед них керівник оборони міста, «Гектор кам'янецький» Є. Володичевський. Існує думка, що підрив порохів запасів здійснив командир артилерії замку Геклінг, який не зміг примиритися з капітуляцією замку і міста.

Щодо міських укріплень, то перші оборонні башти та стіни з бійницями було споруджено у XV ст. Спочатку виник оборонний вузол, що прикривав в'їзд через долину річки Смотрич з півночі, який отримав назву Ляцької (Польської) брами. З південного боку в'їзд до міста захищав комплекс Руської брами, створений у XVI ст. Назва «Руська» відносилася до місцевого руського (українського) населення. Ці дві брами мали шлюзи, з допомогою яких можна було піднімати рівень води в річці. До складу оборонного комплексу Польської брами належало шість башт, з'єднаних мурами (4 – на березі р. Смотрич з боку міста, 2 – на протилежному березі), барбакан (укріплення-пастка перед головними воротами) та міст з оборонною галереєю. Через повені в кінці XVIII ст. зруйнувався міст та були розібрані мури та деякі башти. Донині збереглися тільки три башти: Надворотня з барбаканом, Наскельна та Настінна. До Польської брами провадила дорога долиною р. Смотрич (300 м вверх по течії) від броду, що знаходився під захистом Захаржевської башти (або башти на Броді), яка зберіглася. Від Польської брами дорога вела стрімко вверх – до башти

Стефана Баторія – найбільш потужної в системі міських укріплень. Ця башта разом з прибудованими до неї брамами, мурами та бастіоном, що був збудований за часів турецької окупації міста (1672–1699 рр.) утворюють потужний оборонний вузол верхньої Польської брами. Вона була споруджена в XV ст., а в кінці XVI ст. перебудована та посилена коштом польського короля Стефана Баторія. Башта має 7 поверхів, при чому 2 верхніх були добудовані в 1785 р. З двох сторін до неї прилягають прямокутні споруди, в одній з яких знаходиться тзв. Вітряна брама. Над нею є картуш з колись білого мармуру – таблиця з латинським написом «1585 р., збудована Стефаном Баторієм, К(королем) П(польським), 1785 р. відновлена і добудована Станіславом Августом, КП». Фортифікаційний комплекс Руської брами включав 8 башт, барбакан, каземати та мури протяжністю 230 м, які повністю перетинали каньйон, та шлюзи. Донині збереглися Дозорна, Прибрамна та Прибережна башти, а також нижні яруси Надбрамної башти, барбакан та казематна куртина. Надбрамна башта має стіну, а на ній – таблицю з білого мармуру, на якій знаходиться добре збережений дотепер герб Польського королівства – Білий орел, який має на собі герб короля Станіслава Августа Понятовського. Під час оборони міста у 1672 р. гарнізон Руської брами складався з 230 вояків під командуванням летичівського стольника Станіслава Маковецького. Польську браму тоді обороняло лише 20 солдат. В XVI- XVIII ст. до оборонної системи міста також належали [4, с. 36]:

а) укріплення, що захищали вхід до міста з боку Старого замку (це батарея св. Терези, яку також називають Міський шанець або Вірменський бастіон, батареї св. Мартина та св. Михайла);

б) фортифікаційні споруди для захисту міста на оточуючих скелях (башти Гончарна, Різницька та Слюсарна – назви вказують на ремісничі цехи у Кам'янці, що відповідали за стан та зміцнення укріплень), батареї св. Григорія та Діви Марії;

в) Турецький бастіон, мури Гловера, форт Дальке та ін.

У 1768–1785 рр. комендантом міста та прикордонних фортець Поділля був Ян де Вітте, інженер та архітектор [5, с. 112]. За його проектами з північного боку міста в 1778–1779 рр. були збудовані нові порохові склади (місцевий арсенал), а на півдні в 1780–1788 рр. – казарми гарнізона. Цей чотирьохповерховий будинок як би утворює одне ціле з стрімкими скелями, що оточують місто.

На цьому закінчимо дуже стисло характеристику середньовічних фортифікаційних споруд м. Кам'янця-Подільського, які, як видно з вищевикладеного, становлять унікальну ресурсну базу для розвитку як

внутрішнього, так і міжнародного (іноземного) туризму, але потребують значних інвестицій та уваги з боку держави та місцевої влади для того, щоб забезпечити їх ефективне використання з метою розвитку туризму в м. Кам'янці-Подільському та взагалі на Поділлі та прилеглій Буковині (маємо на увазі Меджибіжський, Хотинський замки тощо).

Як же живе в часи російської агресії проти України Кам'янець-Подільський, туристичне диво України №1? Це тилове місто через російські провокації у Придністров'ї теж мало шанси стати прифронтовим. Але поки що до нього курсували евакуаційні потяги з Києва, якими рухалися тимчасово переміщені особи – громадяни України, які покинули місця свого постійного проживання у Східній Україні через загрози російської агресії. Багато з цих людей хотіли б дізнатися більше про місто та місцевість, куди їх привела трагічна доля біженців. Тому крім оголошень про можливість отримання безкоштовно речей в стокових центрах для біженців, місцева влада могла б надавати оголошення для них про безкоштовні екскурсії, а точніше – безкоштовні пішохідні екскурсії містом та околицями. Такий волонтерський туризм напевно користувався б значним попитом серед тимчасово переміщених осіб, яким часто не має чим зайняти свій вільний час. Можливість проведення таких екскурсій є дуже гарною нагодою проходження практик для студентів туристичних фахів (це рекомендація для кафедри туризму місцевого Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також студентів інших фахів та іще одного місцевого університету – агротехнічного, де напевно діють краєзнавчо-туристичні гуртки (адже жити і вчитися у такому унікальному місті і не цікавитися його минулим неможливо), а також коледжів – архітектурно-будівельного, культури і мистецтв, індустріального, харчового та Центру професійно-фахової освіти). Така екскурсійна практика дозволила б поглибити знання студентів про туристичні ресурси свого міста та краю (в ході підготовки матеріалу для екскурсії), набути навички спілкування з туристичною аудиторією, отримати інформацію про жахи російської агресії на Сході та Півдні України від безпосередніх свідків. Екскурсії могли б проводитись на підставі загально-кафедрального зразку або авторські – згідно наукових інтересів студентів – екскурсоводів. Теми екскурсій можуть охоплювати різноманітні напрямки туризму (туристичні ресурси міста і краю це дозволяють): історико-архітектурний, середньовічно-оборонний, національно-патріотичний (Кам'янець – столиця УНР), воєнний, геотуризм (на прикладі каньйону р.Смотрич), екстремальний (скелелазання відвісними скельними стінами каньйону) тощо. За умови знаходження спонсорів – волонтерів можливі автобусні

екскурсії до Хотинської фортеці та до м. Чернівців, або до м. Хмельницького та Меджибіжського замку, а також до смт Жванця на р. Дністер та руїн місцевого замку, до м. Мельниці-Подільської у Тернопільській області, де знаходяться Окопи Святої Трійці – бувші польські укріплення, побудовані в часи турецької окупації Кам'янця в кінці XVII ст. Жванецький замок та Окопи входять до числа семи замків околиць міста, екскурсії до яких можна запропонувати допитливим відвідувачам м. Кам'янця-Подільського [6]. Решту цього списку складають руїни колишнього могутнього замку в с. Панівцях (7 км від міста), замок та синагогу оборонного типу XVII ст. у с. Сатанові (50 км), замок у м. Старокостянтиніві (на північ від м. Хмельницького), руїни замків у с. Сутківцях та Чернокозинцях (на відстані 20 та 15 км від Кам'янця-Подільського відповідно). Крім відвідин середньовічних замків цікавими були б екскурсії до стародавнього монастиря Бакоти на р. Дністер та Національного природного парку «Подільські Товтри» та Природного заповідника «Медобори» (біля с. Сатанова).

Такі екскурсії були б особливо корисні для дітей шкільного віку, враження від яких та від перебування у м. Кам'янці-Подільському назавжди закарбувалися б у пам'яті. У цьому контексті іще одна пропозиція для волонтерського туризму, а саме – викупити за кошти спонсорів наявні примірники та замовити друк додаткового накладу книги авторства Майданюк Аніти «Дітям про Кам'янець» [7], котра містить коротку історію цього прекрасного древнього міста Поділля, викладену у цікавій та доступній для дітей формі та дарувати кожній дитині шкільного віку з родин тимчасово переміщених осіб, які завітали до Кам'янця (знову ж таки – шляхом надання оголошення про таку можливість біля стокового центру – з уточненням: для учасників екскурсій). А для дорослих відвідувачів міста найкращим сувеніром був би короткий складаний путівник по м. Кам'янцю-Подільському з планом міста [8], що допоможе краще орієнтуватися на місцевості, знайти найкоротші маршрути з центру міста до Національного історико-архітектурного заповідника («Старе місто») та до Старого та Нового замків («Стара фортеця»). Знову ж таки тут потрібна допомога спонсорів, яких у Кам'янці, сподіваємося, не забракне. Прикладом може бути Дмитро Григорович Зволейко, видавець, один із засновників друкарської справи на Поділлі, директор підприємства «Видавництво Абетка – Світ», який підготував і видав тисячі книжок, серед яких чільне місце займають видання про рідне неповторне місто Кам'янець-Подільський [9 та ін.].

Список використаних джерел:

1. Смирнов І. Г., Любіцева О. О. Розвиток Кам'янця на Поділлі як комплексної туристичної дестинації: ресурси культурно-пізнавального, національно-патріотичного, містичного та меморіального туризму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. Вип. 4 (81). 2021. С. 47–55.
2. Трубчанинов С. В. Місто-фортеця. *Ілюстрований нарис*. (польськ.). К-П: Оіюм, 2004. 12 с.
3. Пагор В. В. Битви за Кам'янець: public history. К-П: Видавець Панкова А. С., 2020. 154 с.
4. Расщупкін О. І., Трубчанинов С. В. Кам'янець на Поділлі. К-П: ФОП Сисин Я.І., 2017. 172 с.
5. Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. К-П: АБЕТКА, 2005. 251 с.
6. Кам'янець-Подільський, Хотин, Меджибіж. Туристична карта. К. : ТОВ ВМК «Ортелій», 2011.
7. Майданюк А. Дітям про Кам'янець. Кам'янець-Подільський: В-во Абетка, ФОП Сисин Я.І. 2015. 44 с.
8. Кам'янець-Подільський – місто-музей (історія, культура, туризм). Туристична карта. Тернопіль : Наш Світ, 2015.
9. Юрков В., Юркова Г. Сім чудес Кам'янця на Поділлі (дійсність і легенди). Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2011. 56 с.

Наукове видання

Відповідальний за випуск:

Тетяна Боднарчук, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМИ, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ХХІ СТОЛІТТІ

Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції

11 травня 2023 р.

Електронне видання

Підписано до друку 31.05.2023 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум.друк. арк. 15,29. Зам.098

Видавець Ковальчук О.В.

**32315, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Васильєва, 13, корп. А, 37.**

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7057 від 25.05.2020 р.